

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TOLNAI OTTÓ verse 865

MÁRTON LÁSZLÓ: Béke, megkötve (*regényrészlet*) 885

SOLYMOSI BÁLINT: Életjáradék (*Prózatételek*) 904

FALCSIK MÁRIA versei 909

MESTERHÁZI MÓNIKA versei 913

KASZÁS MÁTÉ: Átjárások (*elbeszélés*) 914

ANTAL BALÁZS: Kiszabadulni a palackból (*elbeszélés*) 921

KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 931

BERTÓK LÁSZLÓ versei 934

SZÁLINGER BALÁZS verse 935

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 937

*

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Hungarológia – Hermeneutika és kulturális poétika között (*tanulmány*) 938

SZILÁGYI MÁRTON: Hungarológia és önszemlélet (*Megjegyzések Kulcsár Szabó Ernő tanulmányához*) 949

FARKAS ZSOLT: Hozzászólás gyorsírással (– *ugyanis el van törve a csuklóm* –) 953

*

GYÖRKE ÁGNES: A nemzet allegóriái Az éjfél gyermekeiben (*tanulmány*) 956

*

KERESZTESI JÓZSEF: A bálványok hallgatnak (*Bán Zoltán András: Az elme szabad állat*) 966

HAVASRÉTI JÓZSEF: Egy kaméleon gondosan stilizált élete (*Szerb Antal: Naplójegyzetek [1914-1943]*) 975

UTASI CSILLA: Az elbeszélői én: a kéz gyakorlata (*Solymosi Bálint: Detonáta*) 985

MÁTHÉ ANDREA: Miscellanea (*Kőrösi Zoltán: Orrocskák [nagy-budapesti-szerelmes-regény]*) 990

MELLÉKLET

A Visegrád 4+ Fesztivál irodalmi melléklete

2002

SZEPTEMBER

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint
a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTÉ Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26.** – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fáva Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A** – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtár:** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2.** – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5.** – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1.** – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszege:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

250,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1500,- Ft, a II. félévre 1250,- Ft,

egy évre belföldre: 2750,- Ft, külföldre: 8000,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A XXX. TOKAJI ÍRÓTÁBORT augusztus 14. és 16. között rendezték meg. A találkozó résztvevői ezúttal a *Nemzeti irodalom és globalizáció* témájában hallgathatták meg mások mellett *Szegedy-Maszák Mihály, Czigány Lóránt, Gálfalvi Zsolt, Pomogáts Béla, Anton Hykisch, Bányai János, Kiss Gy. Csaba* és *Bohdan Zadura* referátumait. Illyés Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából *Görömbei András* előadása után az író élútját bemutató kiállítás nyílt.

*

A JAK 14. IRODALMI TÁBORÁBA augusztus 27. és 31. között Szigligetre látogathattak el az érdeklődők. A költői szemináriumot idén *Tóth Krisztina*, a próza-szemináriumot *Németh Gábor*, a műfordító-szemináriumot *Nádasdy Ádám* vezette. Az irodalmi piacról és a sikerről tartott előadást *Gács Anna, Károlyi Csaba* és *Molnár Gábor Tamás*. A hagyományos esti írói beszélgetéseken *Marno Jánost* Háy János, *Szilágyi Istvánt* Szirák Péter kérdezte. A programok között szerepelt még a Szextett sorozatában beszélgetés Esterházy Péter *Javított kiadás* című kötetéről, kritikai szemináriumok új magyar iro-

dalmi művekről, felolvasóestek *Bagu László* és *Márton László* szerkesztésében, valamint filmvetítések fiatal rendezők munkáiból.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában július 12-én nyílt meg a Galéria alapításának 25. évfordulója alkalmából a Pécs-baranyai művészek alkotásait bemutató jubileumi tárlat. – A svéd *Huddinge Konstnärsklubb* művészeinek kiállítása látható augusztus 23-tól szeptember 15-ig. – A Pécsi Kisgalériában *Páger Bernadett* textiltervező iparművész tárlata szeptember 8-ig tart nyitva. – A Múzeum Galériában szecessziós Zsolnay-kerámiákat tekinthettek meg a látogatók augusztus 2-től szeptember 4-ig.

*

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. *Felezőidő* címmel a romániai magyar művészet egy évtizedéről (1965–75) rendeztek konferenciát és kiállítást az Ernst Múzeumban július 14. és augusztus 20. között. – A Ludwig Múzeumban szeptember 29-ig tekinthető meg a *Budapest Box* című csoportos kiállítás.

Szerzőink

- Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Solymosi Bálint (1959) – költő, író, Budapesten él.
Falcsik Mária (1956) – költő, Budapesten él.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Kaszás Máté (1953) – író, Pécssett él.
Antal Balázs (1977) – író, Budapesten él.
Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.
Szálinger Balázs (1978) – költő, Budapesten él.
Kulcsár Szabó Ernő (1950) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Szilágyi Márton (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Farkas Zsolt (1964) – kritikus, esztéta, Budapesten él.
Györke Ágnes (1977) – kritikus, PhD-hallgató, Debrecenben él.
Keresztesi József (1970) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője.
Havasréti József (1964) – kritikus, kultúrantropológus, Pécssett él.
Utasi Csilla (1966) – kritikus, Újvidéken él.
Máthé Andrea (1959) – esztéta, Pécssett és Budapesten él.

Ómama egy rotterdami gengszterfilmben

ÓMAMA

ómama nincs a zöld almáriumban
 ómama nincs
 ó rég nem csalogat már magához az almáriumfiókba
 ómama valójában sosem is feküdt az almáriumfiókban
 csak megcsapott egyszer a szaga
 az almárium felett a fehér létrán
 megcsapott a súrolt fiók ómamaszaga
 ómama nincs
 ómama sosem is járt újvidéken
 ókanizsán kívül csak rómában egyszer zarándokúton
 meg egyszer nagykanizsán azzal a bizonyos gőzőssel
megy a gőzös megy a gőzös kanizsára
 ómama nincs
 ómama valójában sosem feküdt az almáriumfiókban
 be sem is fért volna
 én sem is fértem volna mellé
 írni mégis szép volt ilyesmiket
 ilyesmiket szép
 szép ilyesfajta költészetet csinálni
 ómama kiszól az almáriumfiókból és hív
 és én kezemben ceruzám száraz ágával
 mely olykor még ki-kirügyezett levelek bomoltak rajta
 befekszem ómama mellé az almáriumfiókba
 ómama nincs
 ómama nincs a zöld almáriumban
 ó rég nem csalogat már magához
 s ceruzám száraz ágának immár belét is kitolták
 mégis befekszem olykor a zsírszódával súrolt fiókba
 mert mondom szép ilyesfajta tiszta*
 valamint nyers** költészetet csinálni
 jóllehet ómama nincs
 ó rég nem csalogat már
 ó rég nem csalogat már
 ó rég nem csalogat már magához az almáriumfiókba

* poésie pure
 ** poésie brute

ÓMAMA II.

*A Poetry International Rotterdam (a továbbiakban PIR)
szervezői szépen óvatosan holland-módra tapogatóztak
lenne-e kedvem felolvasni egy verset
a honlapjukra (web)
ó persze mondtam örömmel
akárha mást sem csinálnék
mint naponta különböző honlapokra (web)
olvasnám ún verseimet
(amelyeket újabban katalektáknak nevezek)
jóllehet fogalmam sem volt hogyan is kell
hogyan is kell olvasni egy ún verset
hogyan egy katalektát a honlapon (web)
nem lehetne az a vers éppen az ÓMAMA
(ők úgy mondják: OMAATJE) tapogatóztak
még óvatosabban holland-módra
ó persze mondtam
minden bizonnyal magam is az ÓMAMÁ-t választottam volna
és még be sem fejeztük a beszélgetést
a rotterdami színház modern épületének
(a foszforbombáknak köszönve rotterdam egy kis new york)
dichtersfoyer-jában termett danielle van ark rendezőnő
kameramannjával victor vroegindeweij-jel
s a PIR publicitását irányító lánnyal marja westerwelddel
máris egy vadonatúj krómozott opel vectrában
hajtatott velem a kis stáb rotterdam zuid felé
ahol a híd akár egy égi hárfa
maga mózes is ezen játszhat immár a holdban
és ryhaven régi dokkjain egy raktár
(évszázadok óta szingapúri szegfűszeget tároltak benne
sásbálákban)
orange-ra mázolt hatalmas vasajtaja elé állítottak
előbb némázunk mondták
gondoltam ez mármint a némázás
akár katalektáim előadásmódjává is lehetne
anfasz profil anfasz profil
álltam ryhaven
egzotikus raktárakból képezett szűk szeles utcáján
hol anfaszban hol profilban feledkezve kataleptikusan
a szomszéd raktárból éppen tengeri só tonnait emelgették
de hiszen ez
orrom ilyen dolgokban nem tévedhet
adriai só
a horvát óceánjárókon gyakran bácskai gyerekek a szakácsok
s mielőtt még bemozdultam volna kérjek egy marékkal
kérjek egy marék adriai sót*

*intettek s lassan elkezdtem
ÓMAMÁ-t
egészen lassan
ugyanis mondták majd hollandusul feliratozzák
ómama nincs a zöld almáriumban
ómama nincs
ó rég nem csalogat már magához az almáriumfiókba
óvatosan megkértek ha lehetne ismétljem meg
megismételtem
ómama valójában sosem is feküdt az almáriumban
csak megcsapott egyszer a szaga
az almárium felett a fehér létrán
megcsapott a súrolt fiók ómamaszaga
majd megismételtem még 10-szer
akárha túvel bökött volna meg valaki hátulról
nagy túvel amilyenekkel a gyarmati jutazsákokat varrják
a roppant feszültség hirtelen elszállt belőlem
és jó volt ott
az óriás orange vasajtó előtt ómamával
az igazság az már nem is emlékszem mikor voltunk
ilyen meghitt kettesben ómamával
talán még kisgyerekkoromban amikor hajnalonta
kamillát indultunk fésülni némán szedelőzködve a szikre
ha nem is jeleztek volna
mert óvatosan jeleztek ismétljem meg 11-edszer is
ugyanis az előbb a szél szinte megpendítette
ama égi hárfát
ám én akkor is újrakezdtém volna
mert mondom jó volt ott az orange vasajtó
amely a szél ellenére azért átforrósodott
finoman melegítette hátam ómama dunyhája
jó volt az orange vasajtó előtt olvasni ÓMAMÁ-t
hirtelen az fordult meg az agyamban
szeretem ha valami szép lassan fordul meg
maga körül agyam üres terében
sosem is hagyom abba
majd emelődaruval kell elmozdítaniuk onnan
a forró orange vasajtó elől
s én majd még akkor is mondom
egyre csak ismételem
ómama nincs
ómama valójában sosem is feküdt az almáriumfiókban
be sem is fért volna
én sem fértem volna be
írni mégis szép volt ilyesmiket
ilyesmiket szép
szép ilyesfajta költészetet csinálni*

aztán azt kérték 12-edszer egyenesen a kamerába mondjam
talán észrevették én már rég egy másik filmet nézek
a hátuk mögött
arról persze fogalmuk sem volt immár ők is benne vannak
abban a másik filmben benne danielle victor s marja is
de az a valami már egészen más
mindenesetre nem egy web (honderű) volt
a fesztivál nagy katalógusában nevem mellé
azt írták hogy Hungary/Hongaarse majd egy emilen azt
kérdézték nem inkorrekt-e ez így
s én válaszolni akartam írják kötőjellel
azt is hozzá még hogy Jugoszlavija/Joegoslavie
de végül is nem emileztem nekik
azon tűnődtem mire megérkezik emilem
jugoszlávia talán már meg is szűnik létezni
szerbiát írni meg viszont egyelőre még semmi kedvem
talán már meg sem is tanulom írni
legalábbis nálam már nem fog beidegződni a dolog
noha per pillanat koštunica jugoszláviájával szemben én
éppen djindjić szerbiáját támogatom
jóllehet láttam miodrag pavlović neve mellé azt írták
Servie/Serbia
vešovičnál pedig csupán csak azt hogy Bosnië/Bosnia
gondoltam végre legyen én is az ami mindig is voltam
hagytam a Hungarian/Hongaarse-t
hiszen emlékszem még gyerekkoromból
szomszédunk volt apámmal druszaként szólították egymást
jól emlékszem ungar matyira
mindig irigyeltem ugyanis a vezetéknévét
(minket akkor még kracsunnak hívtak)
ungar matyi szűcs volt
s arra is emlékszem amikor ácsokkal-asztalosokkal
egy kis faházat készítettett magának
titokban belopakodtam a kis házba nézgelődtem leültem benne
és akár egy csiga számomra érthetetlen okokból
ungar matyi házastól kiköltözött izraelbe
szóval én már rég egy másik filmet néztem a hátuk mögött
balról épp kiküldemény érkezett új-zélandból
egy jaguár húzott el fekete fiúkkal
majd ruganyos léptekkel divatos napszemüvegek mögött
még érkeztek fekete fiúk
szemben kissé balra akárha nekem egy kövér szőkeség
egzotikus madarakkal teli raktár ajtaját tárta ki váratlanul
és hirtelen ott abban a raktárban történt valami
szállt a színes toll
akárha gyerekkorom tollraktáraiban
ahol megérintheztem volt az angyal mint olyan

lábaközét

*utána megnyaltam a kezem és sós volt
nem tudtam hogy a tollas cigányok
nyerjenek valamit a súlyán sózzák árujukat
lesózták kis barátnőmet mármint az anygalt mint olyant
s így hogy hirtelen feltárult a szembeni raktár
misztikusmód mi is belekerültünk a dologba
mármint abba a másik filmbe
ami az én webeseim mögött kezdett forogni
marja próbálta elterelni a forgalmat
s így minden pillanatban fennállt a veszély átgázol rajta
valamelyik különös fémet szállító kamion
közben egyre mondtam ÓMAMÁ-t az orange vasajtó előtt
ómama nincs a zöld almáriumban
ó rég nem csalogat már magához
mégis befekszem olykor a zsírszódával súrolt fiókba
mert mondom szép ilyesfajta tiszta (poésie pure)
valamint nyers (poésie brute) költészetet csinálni
jöllehet ómama nincs
ó rég nem csalogat már
s akkor akárha jackie brown lépett volna színre
fordult volna be az egzotikus madárraktárba
valamiféleképpen egymásra montázsolódtak a dolgok
illetve ÓMAMA szinkronizálódott a dolog alá
végül kocsiba kellett szállnom
marja le-föl utaztatott a raktárak között
már nem kellett mondanom ÓMAMÁ-t
de én még nem tudtam leállni vele
magamban még egyre mondtam
ómama nincs ómama nem hív
ó rég nem csalogat már magához az almáriumfiókba
éppen csak ki kellett könyökölnöm
talán kissé lazábban mint csináltam
a kocsi ablakán majd azt mondták kész
bepakoltak indultunk vissza a városba
s akkor mielőtt még kiértünk volna az egzotikus raktárak
szűk szeles utcájából
már nem könyököltem az ablakban
kimerülten gubbasztottam az ülésen
a visszapillantóba találtam nézni
talán a jaguárléptű néger fiúk
az egzotikus madarak történetének végére voltam kíváncsi
s azt láttam hogy az egyik rozsdás óceánjáró hasából
míniummal kent óriásdaru
az égi hárfával egy magasságba emeli a zöld almáriumot
hogy aztán szépen himbálózva
az egzotikus madarakkal teli raktár elé eressze le*

mielőtt kifordultunk volna még láttam
ómama kidugja fonottkalácsforma kontyos fejét
az almárium alsó fiókjából
ha nem féltem volna hogy a webes kis csapat azt hiszi
magamat tapsolom
megtapsoltam volna ómamát
a gengszterfilmben nyújtott alakításáért
amelyet tulajdonképpen bárki megnézhet a PIR
honlapján (web):
www.poetry.nl

ÓMAMA III.

Azután hirtelen felgyorsultak megsűrűsödtek a dolgok
lévén rotterdam éppen az európai kultúra fővárosa
loholtam bruegel nagy rajzkiállítására
végre eredetiben láthattam méhészeit
egy pesti eszperantista fiú: ertl istván
aki az eszperantista világszövetség lapját szerkeszti
épp francia feleségével rotterdamban
(sok érdekes vajdasági vonatkozású dolgot hallottam tőle
például hogy mindössze csupán két család létezik a világon
ahol otthon eszperantóul beszélnek a gyerekekkel
az egyik a kishegyesi csőke csilla
de a másik családnak is van valami jugoszláv kötődése
azt hiszem a férfi čačaki
és hát persze a szabadkai székely tiborról
az eszperantó klasszikusáról is váltottunk szót
az egyik könyvét éppen ő fordította eszperantórol magyarra
meg még azt is megjegyeztem hogy a venezuelai eszperantisták
főnöke egy zimonyi születésű újvidéki úriember
aki kitűnően beszél magyarul)
ertl elvitt bennünket amszterdamba
hazulról telefonáltak feleségem bevitték a kórházba
tehetetlenül sírtam
majd amikor kissé összeszedtem magam
átvászorogtam az egyik nagy ékszerüzletbe
(betörőnek vélhetek
hiszen ilyen külsejű emberek sosem is vásárolnak
ott ékszereket
hol áhítatosan celebrálva órák hosszat vizsgálják
a hollandiai rózsa abszolút voltát)
és vettem egy malachit karkötőt
a befejező rendezvények egyikén
hangpróba etcetera
újra fel kellett olvasnom ÓMAMÁT
majd kemény istvánnal hágát érintve a röptérre vonatoztunk

pestre röpiültünk hogy onnan levergődjek szezgedre
majd pedig át a határon haza palicsfürdőre
feleségem még gyengélkedett
csuklójára kötöttem a malachit karkötőt
ez meggyógyít mondtam
kutyáimat levittem a tóra megúszattam kimostam őket
nyulaim kacagó gerléim (amelyeket a balkániakkal próbálok
keresztezni) megtekintése után
lassan ismét felvettem a homokvár ritmusát
de egy napon mivel a sok eső után mégis nyár ígérkezett
felszaladtam szándalomért a padlásra
a homokvárnak gyönyörű műalkotásszámba menő
padlója van
s míg a műanyagzsákokban nyári lábbelim után kutattam
véletlen félre találtam nézni:
a szép padlás közepén a bíborcserepek szúrte-csíkozta fényben
ott állt a zöld almárium
akárha valami nyöszörgést is hallani véltem volna
noha már megszoktam motívumaim-metaforáim
furcsa viselkedését
(hiszen én példának okáért egy valós vértóban fürdök)
még sosem értem le ilyen gyorsan a létrán
nem véletlen nyertek tűzoltó őseim éppen létramászásban
torinóban világbajnokságot
kibuktam a folyosóra
mi történt kérdezte feleségem még agyonütöd magad
semmi mondtam csak elvitettem egy lépcsőfokot.

ÓMAMA IV.

A PIR 38 meghívott költője közül
szinte senkiről sem hallottam
pedig hát hasonló alkalmakkor
majd minden résztvevőről van némi információm
munkásságukról van némi fogalmam
vagy teljes egészében ismerem költészetüket
ismerem minden sorukat
hiszen még a strugai fesztivál is olyan költőket tüntetett ki
emlékszem hisz recenzense voltam
a fesztivál díjazta költők antológiájának
mint montale auden és bonnefoy például
egyrészt egész életemben folyóíratszerkesztő voltam
elsőként közöltem magyarul holant például
másrészt tömérdek antológia
folyóirat figyelte-pásztázta a költészet égboltját
(olykor még lát az ember lakásokat
ahol a könyvespolcokon ott a komplett

NAGYVILÁG

utoljára éppen kurtág liszt ferenc téri lakásán
feledkeztem rajta a folyóiratszámok színes vonulatán
messziről felismertem melyek azok a számok
amelyek az első camus beckett stb szövegeket közölték)
persze a fesztivál által középpontba
helyezett mark strand költészetét ismertem
gondolom most talán szép emberi alakja
miatt kerülhetett ennyire előtérbe
úgy fest akár egy amerikai költő
mindennek ellenére néhány meghívott vendég
felhívta magára figyelmemet
jóllehet éppen velük nem teremtettem kapcsolatot
a fiatal kínai bei daóra gondolok
valamint a komor chilei költőre armando uribére
kifogástalan öltönyben köpenyben kezén fekete bőrkesztyűvel
állandóan magánosan közlekedett
és az önromboló finn sirkka turkkára például
csupán a dél-fríz költővel tsjebbe hettingával barátkoztam össze
szerettem nézni ahogyan feleségével monumentális pár
szerelésükről ítélve akárha éppen párizsból
megjelentek tsjebbe egy lépéssel hátrább
akárha hanyagul felesége vállán tartva kezét
kezdetben nem is tudatosodott bennem
később se nagyon hogy vak
szállodánk társalgójában gyakran hajnalodott ránk
nem tudnám megmondani honnan is e vonzalom
ám a hasonló dolgokban hallgatni szoktam intuíciónra
az érdekes az volt hogy szinte semmit sem tudtunk
egymás világról tsjebbe semmit vajdaságról (észak-bácskáról)
én nem sokkal többet frízföldről (dél-fríziáról)
a sor-szigetekről ahol él amelyek költője valójában
pedig még annyit sem
az égvilágon semmit a sor költészetéről
könyvkereskedésekben próbáltam gyorsan utánaképezni magam
s ezt otthon is folytattam az új tolnai-lexikon részére gondoltam
vele íratom meg a frízföldet a sor-szigeteket
a taminnal teli fekete tavak a méhészet és a vitorlavászon-szövés
fríz és sori titkait
a sor költészetet
6-fríz nyelven XIV. század előtti időkről nem maradtak emlékek
az új-fríz három tájnyelvre tagolódik
apály idején be lehet gyalogolni a szigetekre
megegyeztünk tsjebbével hazatérésünk után azon fogunk dolgozni
laza föderációt létesítsünk a sor-szigetek és vajdaság között
első alkalommal ha összefutok vajdaság elnökével (čanakkal)
előadom neki a dolgot engedélyt kérek tőle

*tovább dolgozzam ügyünkön
hiszen nincs kizárva vajdaság számára ez a laza szövetség
jelenthetné az egyetlen kiutat
jugoszlávia avagy szerbia félfő halálos öleléséből.*

ÓMAMA V.

*Kezdetben úgy tűnt a vérző raszter
lesz az a versem amely felszínen marad
arra reagáltak először a fesztivál szervezői
a közönség is
a holland szivarosládikóra pontosabban
első estiünkön arról is kérdezett az ügyeletes kritikus
mármint hogy honnan a versben a holland szivarosládikó
hogy miféle dobozról is van szó tulajdonképpen
válaszomban arról meséltem gyerekkoromban úgy hittem
én fogom örökölni apám kis szatócsboltját
bátyám vas- húgom pedig apám textilkereskedését
amelyet majd csipkére és gombra specializál
úgy képzeltem hatalmas gyarmatáru-kereskedéssé
fogom növeszteni a kis szatócsboltot
beutazom a világot bengáli indigóért gyömbérért
(jöllehet apám jobban preferálta a zanzibári gyömbért)
ceyloni cimetért fehér s fekete szingapúri borsért
és gyakran megfordulok majd rotterdam kikötőjében is
ahol külön raktárunk óriás konténereink lesznek
amelyen azt írja
TOLNAI & FIAI
és olykor egy-egy ilyen utamra magammal viszem majd
óamamát is gondoltam
magammal rotterdam kikötőjébe is
ám amikor államosították boltjainkat
apánkat börtönbe vetették
hirtelen álommá tűnt az egész
s hamarosan már álomként sem tért vissza
ám ezekkel az ismereteimmel
napokig üldögéltem az AZÚR INDIGÓ BÍBOR feliratú fiókok előtt
nem maradt más hátra számomra mint a művészetek felé
tapogatni
lám különös mód végül így jutottunk el ómamával rotterdamba is.*

ÓMAMA VI.

*A társaságban valaki
ÓMAMA című versemről mondott valamit
ha jól értettem
az egyik szegedi hölgy*

versemmel kapcsolatos munkálkodásával kapcsolatban
s én aki nem hallottam a téma (ÓMAMA) felvezetését
bizonytalanul azt találtam kérdezni (ugyanis a Virág utca 3
kiszfejezetei közül az egyik szintén ómamával foglalkozik
meg hát a Wilhelm-dalokban is fel-felbukkan a táncverseny címűben
például a földbe döngölt kölesen tanítja táncolni a könyv egyik
főhősét): a rotterdami ÓMAMÁ-ra gondolsz
a te ómamád rotterdami születésű volt csodálkozott el a barátom
aki ismerte volt az egyszerű mamuszos immár félvak nénikét
nem mondtam ómama nem rotterdamban
oromhegyesen született
ám rotterdamban híresült el
már az egész társaság minket figyelt
jóllehet a többieknek fogalma sem volt a versről
egyáltalán a versről mint olyanról
(noha volt közöttük filatelista
a filatélia pedig hát tiszta költészet)
rotterdamban híresült el
igen ott játszott
játszott ómamád
igen mondtam mielőtt még levegőhöz juthattak volna
a rotterdami dokkokon játszott volt
egy gengszterfilmben
travoltávoal és de níróvoal
akár meg is tekinthetitek a PIR honlapján:
www.poetry.nl

ÓMAMA VII.

Szeretném lehozni a padlásról
a zöld almáriumot mondtam feleségemnek
meg vagy örülve kérdezte
szeretném valahogy beszorítani dolgozószobámba
(amely megfeleződött valójában kiszorult a homokvár
tornyából) hiszen emlékszel újvidéken is mindig
ott volt velem ott az október sugárúton ott a virág utca 3-ban is
azt hittem elég a fekete (gondolának nevezett) asztal
és az a kiszuperált kékarany kaptár
(feleségem nem tudta a kaptár immár újra zsong)
azt hittem elég a fekete ikonosztázion (könyvespolcom)
szeretném még mondtam a zöld almáriumot is
az alsó fiókjában ott a rotterdami ómama
feleségem tágra meredt szemekkel nézett rám
a rotterdami ómama
különben is már összegyűrtad a vitéz nagymamát
a vitéz ómamával mind nehezebben követem
mikor melyikről beszélsz

most meg még egy rotterdami ómama is a színre lépett
igen jól mondog
a rotterdami ómama aki abban a bűnügyi filmben játszott
a szentes ómama bűnügyi filmben kérdezte
most ne játszd meg az eszed mondtam
hiszen te is mennyire szeretted tarantino jackie brownját
akárhogy nézem is:
ómama rotterdamban egy bácskai jackie brownnak bizonyult.

ÓMAMA VIII.

A munkások cipelik le a szűk padlásfeljárón
a kolbászfüggönyök tollas- gyógyfüves- mandulás-
mogyorószacskók alatt a zöld almáriumot
ami első pillantásra kivitelezhetetlennek tűnik
különösen ha még tudnák hogy az alsó fiókban
ott az oromi/rotterdami ómama is
ha cipekedés közben hangot hallat
netán fel talál kiáltani
elejtik az almárium agyonüt valakit
(s annak a hulláját is a fiókba kell rejtenem)
a díványom helyére kerül amelyet most húzattunk át
magam választotta bíborszín anyaggal
s talán még az almáriumtól is nehezebb lesz
padlásra való feltuszkolása
rég megfogadtam már gurtlikat fogok beszerezni
s akkor nyugodtan mozgathatom köröztethetem
a fekete asztalt (gondola) a zöld almáriumot
a zsongó kékarany kaptárt és a bíbor díványt.

ÓMAMA IX.

Sokáig gubbasztottam a gondola
és az ikonosztázion közé szorított computerem mellett
mint annyiszor most is megfeneklettem az egyik szöveg
mocsarasában
(de hiszen mondtam hemingway hősei sem gondolából
vadásztak):
regény misu nagy színrelépéséről van szó
amikor végképp kezébe veszi a szálakat
s felölti a klasszikus hős bizonyos külsőségeit amelyeket
immár minden jel szerint a legradikálisabb kritikusok
legexkluzívabb kiadók sem tudnak nélkülözni
nem lehet eladni
ültem tehát az éjszakában gutaitötten
jöllehet regény misu állig begombolt vászoningének
mosásban megolvadt műópálgombjait már sorban leírtam

*amikor valami nyöszörgésfélét véltem hallani
előbb az ablakom alatt lévő baromfiudvarra gondoltam
patkány görény harapja éppen át az egyik kiskacsa nyakát
ómama szólt ki a zöld almáriumfiókból
nem mondtam szépen kisfiam
törd ketté ciklámenceruzád
menj kamillát fésűlni sziksót söpörni
vagy feküdj ide mellém az alsó fiókba
a kripták mind drágábbak talajvízen csónakáznak a holtak.*

ÓMAMA X.

*Igaz kérdezte egyik barátom aki az új filmlexikonnak
készíti elő a vajdasági mozgószínházra vonatkozó szócikkeket
(a palicsi nagyterazon történt az első vetítés
meg a korda családnak is van valami ókanizsai kötődése
és hát fiam is már két játékfilmet jegyez)
igaz hogy ómamád anno dacumál
játszott egy holland krimiben
igaz mondtam a rotterdami dokkokon
abban az évben amikor rotterdam a világ kulturális fővárosa volt
némi részletekkel is tudnál szolgálni netán faggatott tovább
a tekercesed is megvan
igaz hogy te is feltűnsz a filmben egy pillanatra
igen miközben a zöld almáriumot a miniumos daruk
ki-be emelgetik az indiákra afrikába az északi-sarkra induló hajókból
én az egyik raktár nagy orange vasajtaja előtt mondom megállás nélkül
az ÓMAMÁ-t
ugyanis ha egy pillanatra megállok engem is lelőnek
mint ahogyan egymást lelődözték ott velem szemben
az egyik egzotikus madarakkal teli raktárban.*

ÓMAMA XI.

*A telefonban egy fiatal pesti filmes
némileg ismerem őket
szeretné mondja azonnal a tárgyra térve
ha a jogok még megvannak
szeretném leforgatni azt a nem-létező filmet
a rotterdami ómamáról
hajlandó lennék leforgatni
ha a PIR is szánna rá egy kis pénzt
próbáld megdumálni tatjana dant és eriket
és ha ti is megtámogatnátok kissé
ott abban az elhíresült NMK-kuratóriumban
a holland pénzre azért lenne szükség
mert szeretnék egy-két amerikai színészt is bevonni*

*travoltát és jackie brownt mindenféleképpen
zavarom múltával valami olyasmit mondtam a telefonba
hogy majd még gondolkodom a dolgon
de azt máris előrebocsátom
ómamát csakis ómama játszhatja
csönd
hogy érted ezt kérdezte
hiszen a fiad azt mondta ómama még valamikor
a 40-es vitéz nagyanyád pedig valamikor a 60-as években
meghalt
igen látom már némileg felkészültél az anyagból
ám a versekben nem halnak meg az öregasszonyok
nem halnak meg
ó sosem is halnak meg a mamuszos nénikék
ómama minden pillanatban készen áll a szerepére.*

ÓMAMA XII.

*„Unatkozom. Kérem a köpenyem.
Mielőtt bármit elkövetnek,
gondoljanak a rózsakertre,
vagy még inkább egyetlen rózsatóre,
egyetlen egy rózsára, uraim.”*

Pilinszky: Sztavrogin elköszön

*A pesti busz egy pillanatra megáll
palicson is
néhány szegedre pestre utazó diákot szed fel
különbén a busz tele szemtelen csempésszé avanszált
unalmas kofával
a sofőr akiről immár aranyláncok csüngenek
minden alkalommal egy doboz üdítőt ad le a jugoszláv vámosnak
pestről taxival mentem a röptérre
a taxis azt mondta nem fog szavazni
a fideszre szavazott most a szocik felé hajlana
de nem fog szavazni elege van
ferihegyről KLM-mel röptültem amszterdamba
két költőtársam (kukorelly kemény)
minden jel szerint másik géppel repül gondoltam amikor
amszterdamban a kijáratnál POETRY feliratú táblát lengetett egy
majd mind több szóke lány
közben valahonnan kemény is előkerült
kocsival vittek bennünket rotterdamba
néztük a tájat a régi és új szélmalokat
a sok szép tehenet amelyeket most
a kergekór apokalipszisének idején*

talán ismét le kellene festeni
 izgalmas látvány lenne egy festőt látni most
 ott künn szemben a szegény árva tehenekkel
 bikákkal
 akiket holnapra talán már mind lelövetnek elégetnek
 egy festőt látni
 szemben talán éppen paul potter nevezetes bikájával
 melynek fromentin a régi mestereket tárgyaló könyvében
 olyan frappáns kis fejezetet szentelt volt
 igen talán éppen paul potter nevezetes bikájával
 mert ismét le kellene festeni
 le az árvoakat a régi mesterek modorában
 hiszen valójában még csak most ér véget
 a motívum mint olyan
 mert nem gondolhatjuk hogy egy motívum
 éppen akkor ér véget amikor mi megelégedjük
 ahogyan a festői koroknak iskoláknak divatoknak
 megvan a saját idejük ritmusuk
 úgy maguknak a motívumoknak is megvan a saját idejük
 mármint az almának (az utolsó almát akárha isten halálát
 giacometti festette meg) a hegynek (az utolsó hegyet handke
 festette meg a saint victoire-ról írt könyvében) a bikának
 (az utolsó bikát még jóval a kór előtt tóth menyus festette meg)
 néztük a szolidan működő csatornahálózatot
 akkor valaki balra mutatva azt mondta:
 HÁGA
 s én akárha a fenti képzőművészeti témát folytatva felsőhajtottam
 istenem milyen jó lenne ismét eljutni HÁGA-ba
 el a vermeerekhez
 egész életemben képtárakba jártam de ha egyet kellene választanom
 az a HÁGA-i mauritshuis lenne
 és különösmód nem a delft látképe miatt
 pedig azért mentünk oda (valójában proust miatt
 akinek hőse e kép egyik detaille-jében gyönyörködve
 lesz rosszul hal meg jut el végső felismeréséig:
 „A legutóbbi könyveim túlságosan ridegek, több rétegben kellett volna
 felvinnem a festéket, minden egyes mondatot becsessé kellett volna tennem,
 olyanná, amilyen ez a kis sárga faldarab.”)
 hanem a kis kékturbános lány képe miatt
 tán egy kép sem hatott rám annyira
 pedig nem is tudtam hogy ott van
 nem is készültem rá
 teljesen váratlanul ért
 jöllehet rebrók alapján már képtelen vagyok
 a kis 46,5x40 centiméteres kép hatását felidézni
 közben a csipkeverővel foglalkoztam a louvre-ban
 (ahogy a fonalak niagaraként alázuhanak)
 a gyöngymérő nővel washingtonban

(titokban megsimogattam domborodó hasát)
a tejeslány aranygörhéjével a delfti utcával a rijksmuseumban
s a kis kékturbános lánykáról így az elmúlt 30 év alatt meg is feledkeztem
de most ahogyan elhaladtunk HAGA mellett
hirtelen ismét megéreztem a kis kép egyedülálló
kék delejét
de fromentin kis fejezete is eszembe jutott potter bikájáról
ugyanis azt állítja (ezeket a sorokat igazán már a mauritshuisban tett
látogatásom után fedeztem fel amikor egyik állat- illetve hát tehénfestőnkéről
húsvét lajosról írva újra elővettem a régi mestereket):
Az Anatómiai lecke és az Éjjeli őrjárat mellett Potter Pál Bikája
Hollandia legnagyobb nevezetessége. A hágai múzeum jó részt
annak a képnek köszönheti a reá irányuló érdeklődést.
tudjuk fromentin a régi mesterekben még le sem írta
vermeer szent nevét
a mai látogató viszont már pillantást sem vet paul potter
árva bikájára (üszőjére valójában)
kivéve ha most a kergekór óta nem került ismét
az érdeklődés középpontjába
ha nem lett észrevétlen (a műkritikusnak nincsen műszere
az ilyen változások regisztrálására) ismét hollandia legnagyobb
nevezetességévé potter bikája (üszője)
immár teljesen érthetetlen életvidámsága
akárha nem csak súlyosan rengő tökeinek
szép fejének lenne tudatában
hanem annak is hogy éppen vele indul hódító útjára
egy motívum
egy motívum amely éppen kialuszik
hiszen nincs kizárva olyan pillanat tanúi vagyunk amikor
egy állatfajta akár a dinoszauruszok megszűnik létezni
s nekünk ismét csak fogalmunk sincs miért
szóval bámészkodva autóztunk rotterdam felé
a költészeti fesztivál (PIR) alatt egyáltalán nem követtem
az otthoni (jugoszlávia) eseményeket
az újságokban csak a fesztivál visszhangját kísértük
ahogyan minket magyarokat leköröztek a sámankodó reppelő feketék
az egykori nagyjugoszlávia költőivel is egészen másról társalogtam
zajccal például a titokzatos szlovén festő tisznikar haláláról
(elütötte az autó egy másik elé dobta
a boncnoknak hullamosónak mert az volt eredeti foglalkozása
nem adatott meg hogy jellegetes hosszú figuráját
a hullaház betonasztalára fektessék szépen letöröljék
meséltem zajcnak minden jugmagy értelmiség könyvtárában ott
látható tisznikar nagy zöld albuma)
pavlović a szerb költészet doyenje az év nagy részét németországban tölti
német feleségénél gyerekeinél (érdekel e kétlakóság)
jó volt ismét felvenni vele a kapcsolatot
jó volt látni a fesztivál füzetében szereplő

odüsszeusz kirké szigetén hogyan ért nagy verssé
(egy szuszra lefordítottam magamnak*)
71-ben ő vezette a jugoszláv költők delegációját
a balatonfüredi európai költőfesztiválra
ami után engem két évre kitiltottak volt magyarországról
vešovičtyal meg hát inkább a szarajevóról meséltem
csak aztán amikor pesti barátunk
a már említett eszperantista erl istván egyik szabad napon
amszterdami kirándulásra vitt bennünket és ismét elhaladtunk
HÁGA mellett
HÁGA mondta egyszerre mindenki a kocsiban
hasított belém a gondolat hátha már itt van
már itt van és én nem tudok róla
lemaradok a lényegről
hátha már itt van az én volt elnököm (M)**
jóllehet tudtam a hamlet várára emlékeztető börtön
valahol a túlsó északi oldalon van
a tengernél
nincs kizárva egykor sétáltam is arrafelé
hiszen fromentinnek köszönve különben is otthon voltam a környéken
mégis nagy izgalommal kémleltem a csendes kis kertvárosok életét
virágoskertjeit
visszafelé jövet tovább folytattam a kémlelést netán megérezem közelségét
szagát (bűzét)
de csak virágillatot éreztem
aztán ismét a fesztiváli napok következtek
ismét az ÓMAMA-t szavaltam mind emelkedettebben affektálva
meg a csiriz isteni bűzét meg a mint egy kapust
amelyben az üres szobában álldogáló glenn gould észreveszi
isten rothad ott az egyik sarokban
meg ismét képzőművészet
(cézanne és balthus nagy képe a kártyázók egy kis fehér mondrian)
a fesztivál befejeztével vonattal mentünk a röptérre (shiopol)
és HÁGÁ-t így most jobban szemügyre vehettem
akárha fel is csillant volna
mint delft látképén az a narancs falrész
és látni véltem ahogy narancs színben lobog
lobog sheningen börtönfala
(most rotterdamban és amszterdamban is külön tanulmányoztam
tapogattam a holland téglát mint olyant
egészen kicsi majdhogynem fele a mi téglánknak
és vöröse a hússzínű sötétedik)
lobog a világ legszebb detalle-je
(valójában alkimikusi aranylapja
mert vermeerneknél sikerült az ami az alkimistáknak soha
mert az ott a kék tetők tornyok között sötét falak komor bárka fölött
valós aranylap)

* Szlobodan Milosević

ugyanis alighogy hazaértem
beléptek volt elnököm (M) belgrádi cellájába
és azt mondták neki: „Készüljön, távozik.”
mire volt elnököm azt kérdezte:
„Hová megyek?”
„Hágába.” válaszolták
s a cella küszöbén felolvasták neki a törvényszék vádiratát
5 perc ellenállás következett majd kooperatívvá vált
elszívott egy cigarettát
és kilépett a cellából és beszállt a helikopterbe amely
a tuzlai amerikai bázisba szállította
„Hol a köpenyem?” kérdezte
és akkor az első hágai kép:
az ódon (hamlet várára emlékeztető) börtön udvarán
egy vörös fal előtt elhalad
kissé megfáradt (nem mondanám megrogyant
hiszen jellegzetes bikanyaka jól felismerhető volt)
két alak által közrefogott alakja
egy vörös fal előtt amely hirtelen
minden bizonnyal a sok reflektornak köszönve
orange-ban kezdett ragyogni akárha ama gyönyörűséges
vermeeri detaille
aztán a szobáját mutatták
hogyan várja a vécékefe
a könyvespolcot
s míg az üres könyvespolcokat néztem
arra gondoltam ha könyveket ajánlhatnék volt elnökömnek
mindenekelőtt fromentin könyvét ajánlanám természetesen
különös tekintettel fromentin kis fejezetére potter bikájáról
meg még könyveket a németalföldi festészetről
amilyen például hippolyte taine kis könyve
amelyből sok mindent megtanulhatna a holland
árnyalatról mint olyanról
komor időszakokról amelyeket egyszer csak fellobbant egy fénysugár
mint annak a háznak a falát amely proustot annyira megigézte
igen a fogoly lányt okvetlenül ajánlanám még könyvespolcára
annál is inkább mivel a szerb fordító
(horvátul is megvan a komplett proust tehát összevethetők az árnyalatok)
éppen börtönben fordította volt le a 8 kötetet
valami közlekedési kihágás miatt került börtönbe
jöllehet mindig csak deuxseval-t vezetett
(ugrnov ruzo-rebeca barátjáról van szó azért ez a bennfentesség)
igen egyszer csak azt vettem észre mindinkább beleélem magam
az elnöki tanácsadó szerepbe jóllehet ő még csak ügyvédre sem
tart igényt (igaz viszont felesége már házat keres hágában)
azon kapom magam hangosan olvasom neki fromentint
természetesen a potter bikájáról szóló fejezet után
a hágát bemutató passzusokat

*(a bilincs és más szavaknál halkabbra véve hangom)
a különös a dologban az hogy a véletlennek köszönve
fromentin szerb kiadását is jól ismerem ugyanis éppen
újvidéken jelent volt meg az 50-es évek elején
tisztelt (a napokban meghalt) idős barátom
szerkesztésében (különben megboldogult barátomnak
van egy bruegel-könyve
amelyben eléggé lekicsinylően szól charles tolnayról)
így azt is tudom hol térnek el hol jobbak rosszabbak a fordítások
csanádi úr
a szabadkai piacok főfelügyelője a szabadkai rádióban
21-én reggel így kezdte népszerű piaci műsorát:
Ma reggel Hágában nőtt a felhozatal;
a paradicsom Szabadkán 30,
a burgonya 15, a zöldbab 20 dinár...
ám én még mindig fromentint olvastam volt elnökömnnek:*

Hága Hollandiának határozottan egyik legkevésbé hollandias városa, de egyike Európa legeredetibb városainak... Van bennszülött arisztokrácia, mely másfelé jár, idegen arisztokrácia, mely szívesen időz ott, van sok gazdag család, mely nagy vagyona alapját az ázsiai gyarmatokon vetette meg... Olyan hely ez, melyet azoknak ajánlhatnék, a kikkel az élet sivársága, zaja, hiú fényűzése megutáltatta a nagy várost, de nem a várost. Én magam, ha helyet kellene választanom a munkára, egy kellemes helyet, a hol jól érzem magamat, a hol élvezettel szívhatom a levegőt, szép dolgokat láthatok, hogy még szebbekről álmodozhassam, s kiváltképpen, ha gondok bántanának, kellemetlenségek, önmagammal való meg hasonlítás lepne meg és hogy mindezt legyőzhessem, nyugalomra vágyakoznám és olyan környezetre, a mely lebilincsel, hogy önmagammat lecsillapíthassam, úgy tennék, mint Európa a nagy viharok után, itt tartanám kongresszusomat... Vízének szépsége és dús parkjai mellett csak egy dolog van, a mivel tüntetően hivalkodik, ez a nagy pompa, mellyel kertjeit, téli és nyári szalonjait, nádverandáit, erkélyeit ékesíti: a ritka növények és virágok hallatlan bősége. Minden felől szállítják virágait, s széthordják azokat a szélrózsa minden irányába; itt honosodik meg a kék berzsen, mielőtt Európában virágzik. Szinte látni a földben a rózsatövet... Ma kivittem magam Scheeveningbe. Födött faszor vezet oda, szűk és hosszú, nyílegyenesen bevágva az erdő szívébe... A mint kiérünk a faszorból, ott a dűna: nagy, hullámos sivatag... Keresztül megyünk a falun, látjuk a kaszinókat, a fürdőtelepeket, a hercegi pavilonokat, Hollandia színeivel és címerével föllobogózza; átgázolunk a fővenyén, hogy odajussunk a tengerpartra. Itt van szemünk előtt a síma, szürke, futó habokkal borított északi tenger. Ki nem ment oda, vagy nem nézte meg ezt? Ruysdaelere gondolunk, Van Goyenre és Van de Veldére. Önkéntelenül is rátalálunk a pontra, a honnan ők néztek... Még dagálykor is végtelen a part. Mint hajdan, ma is lány vagy élénk, de mindig érdekes foltok a sétálóknak. A feketék telítettek, a fehérek nedvesek, egyszerűek és kövérek. A megvilágítás ragyogó, s a kép mégis tompa. Nincs ennél tarkább s az egész mégis borongós. Az egyetlen vörös szín őrzi meg aktivitását ebben a csodálatosan halkított színskálában, melynek fokozatai oly gazdagok, s együttese

mégis oly komoly... Emlékezzünk vissza a hollandi iskola egynémely nagy ké-
pére, s ismerjük Scheeveningent, éppen olyan, a milyen volt. A modern élet
megváltoztatta a mellékes dolgokat; minden kor megújította a személyeket, be-
leviszi divatját és szokásait. Mit tesz az? Alig egy pont a körrajzban. Hajdan a
polgárok, ma az utazók, csak mozgó és változó festői foltok, mulandó pontok,
melyek századról századra nyomon követik egymást, a nagy ég, a nagy tenger, a
végtelen dűna és a hamvasszürke part között. (Erdey Aladár, 1908)

ÓMAMA XIII.

Készüljön szóltam le
az ikonosztázionnak támasztott fekete létráról
az indigó pruszlikot vegye fel tettem hozzá
istenem kisfiam te még emlékszel
indigó pruszlikomra
igen azt vegye fel ómama
az indigó pruszlikot
de hiszen az indigó pruszlikot már rég felfalták a molyok
az ne zavarja ómama
ne zavarja az élő indigó
készüljön ómama mondtam kissé felemelve a hangomat
jóllehet ómama nincs
ómama valójában sosem is feküdt az almáriumban
fél óra múlva érkeznek a csantavéri fuharosok
tudja a zabosék akik újvédéről hurcolkodták
a gondolát a zöld almáriumot a fekete ikonosztáziont
a rothadt kaptafát a vérrel teli azúr szifont
ide a vértó mellé a homokvárba palicsfürdőre
készüljön ómama
az indigó pruszlikot vegye fel
pest fiume ott óceánjáróra emelik és szépen
rotterdamba hajóztatják
ha tengeribetegség gyötri nyugodtan okádjon ki
a fiókból
tán már megint filmeznek kérdezte
igen mondtam egy pesti filmes fiú újraforgatja
35 milliméteresre az egészet
de hiszen kisfiam mi nem vagyunk filmszínészek
mondta ómama magára öltve a molyok által felzabált
ám most még szebben ragyogó
élő indigó pruszlikot
mi semmis vidéki véglények vagyunk
minket szarból tapasztott az úristen
(szarszappannal mosott egész életében)
igen ómama így van
ám mostanság akárha az ilyen szarból tapasztott lények

*jönnének divatba
és különben is lévén mozgóképről szó
a nagy rendező (pasolini) valahol azt írta:
Szarból és mézből egy arc.
mít gondol miért szorítottam be ide a szobámba
még ezt a kékarany kaptárt is
hogy mézzel gyúrjam át szarból mintázott szobrainkat
készüljön ómama
az indigó pruszlikot
az indigó pruszlikot vegye fel abban a legszebb.*

***Miodrag Pavlović**

Odüsszeusz Kirké szigetén

*Kirké szinte naponta szeretne
disznóvá változtatni valakit,
különböző neveket hallani, figyelj:
a csürhe nő, összefutsz az utcán barátaiddal,
röfögnek! Panaszkodnak, bírósági tárgyalásokat
kezdeményeznek és a kerítésbe verik a fejüket,
mily időők!*

*Kérdik barátaim: hol a hajó?
Am én nem sietek a korhadt, foghíjas
fedélzetre szállítani őket, és mondom:
túrjettek,
még nem értünk meg az igazságtételre,
eltávozunk innen, és aztán?*

*Át kell gázolni az óceán örvényes útjain
és a fekete vérre árnyakat csalogatni,
amikor valóban áldozatról lesz szó,
nem lehet majd tudni,
ki kinek a rokona!
És hogy igazat mondjunk,
disznói létünket kiérdemeltük
a nő-kurvához
és a hatalom sötét formáihoz való ragaszkodásunkkal.
Nem tudom, mikor jutunk ki ebből a korból,
Kirké nélkülöz minden bájít, meddő, buta,
de szigorúan tart bennünket a szigeten,
megzavarodott disznók vagyunk,
kik alatt határozatlan a hajó.*

Béke, megkötve

Tizenhét háborús év és a vele járó csaknem végső pusztulás után lehetséges, hogy most már, végre-valahára béke lesz; vagy legalábbis néhány esztendeig szünetelnek a harcok. Ami kis híján ugyanaz, mint a béke, ha meg van kötve, csak nincs róla szerződés, amelyet érdemes volna megszegni, vagy a tehetetlenség erejét fitogtatva betartani. Ezzel már Kölcsey Gábor is, túristvándi lakos, 45 esztendő, nemesember, nőtlen, többé-kevésbé tisztában volt, miközben hazafelé tántorgott a csapszékből, ahol az asztal gyalulatlan deszkájára borulva bóbiskolt, ugyanis nem volt saját szőlője, tehát saját bora sem volt neki; ám sötétedés után egy órával felrázták, hogy: keresi valaki, és hogy: otthon várnak rá.

Mindenki arra számít vagy attól fél, hogy idén, 1698 tavaszán a szultán rettentő bosszút fog állni a tavaly szeptemberi zentai csatavesztésért, amelynek során a török sereg háromnegyed része belefulladt a Tiszába, és a mieink, sok más török főtiszt mellett, még a nagyvezírt is lekaszabolták; várható vagy remélhető, hogy mihelyt kizöldülnek az erdők, új nagyvezírral és minden eddiginél nagyobb sereggel ismét elindul Magyarország felé. Csakhogy Kölcsey Gábor egy félbetépett papirosra lerajzolta a szultánt, és olyan rémült arcvonásokat rajzolt neki, hogy világosan látszott: a szultánt valósággal megbénította az őszi verevés, újabb hadjáratot indítani sehogyan sincs kedve.

Rögtön utána lerajzolta a Bécsben ülésző Haditanácsot is meg az Újjászervezési Vegyesbizottságot a pénzügyi kamarával együtt, és ezek annyira össze voltak zsúfolva azon a cédulán, amelyet Kölcsey hosszas keresgélés után talált, hogy akárki megláthatta; hiába nagyszerű győzelmünk, hiába főparancsnokunk, Jenő herceg elszántsága és rátermettsége, ha a kincstár kimerült, és nem-hogy új katonák toborzására, de a meglevő sereg fenntartására sincs pénz. Mint egykor Hannibál, mi magunk is: győzni tudunk, de a győzelmet kihasználni már nem. Így a tehetetlenség erejét azzal mutatjuk meg ország-világ előtt, hogy hamarosan békét kötünk.

Kölcsey Gábor (akinek dédunokája megírja majd a *Hymnus* című híres költeményt, amelynek szöszólója – talán egy bujdosó kálvinista prédikátor – a magyar nép zivataros századaiból, pontosabban történetünk évtizedéből szólítja meg Istent, emlékeztetve őt a magyar nemzet bűneire és jól megérdemelt szenvedéseire) vajmi kevés jószágot birtokolt egy düledező házzal az udvar közepén, ám annál fényesebb rajztehetséget mondhatott a magáénak. Akit ő lerajzolt első látásra vagy emlékezetből vagy akár képzeletből is, abból annyira élethű képmás jött létre, hogy éppen csak meg nem szólalt. Sőt azt rebesgették, hogy némelykor meg is szólal a képmások egyike vagy másika.

Csak az a kár, hogy Túristvándiban oly nagy ritkaság a papiros, mint valamely kipuuszulófélben levő nemes vad, mint a fönixmadár vagy mint a fehér

holló. Mert ha nagyobb mennyiségben fordulna elő, Kölcsey Gábor még többet és még csodásabb hasonlóságokat rajzolna.

Haj, hogy eltelt ez a tizenhét háborús év csupa semmiséggel, hogy rohan az idő! Aki Thököly uram zendülésekor született, ha pöccsel született, ma már kardot forgat vagy kapát-kaszát, ha pedig hasadt ágyékkal bukott ki a világra, ma már bőven el tudja viselni az anyja kínját. Kölcsey Gábor, ahogy végigtekintett a zivataros éveken, rémhírek és kalendáriumi jövendölések összefüggéstelen sorozatát pillantotta meg, és maga sem értette, mi köze volt őhozzá e sokféle közömbös furcsaságnak. Egyszer vett részt egy vármegyei nemesi felkelésben, amikor Teleki Mihályt kergették végig a Szamos mentén (sőt még csak nem is kellett kergetni, futott az magától, csak úgy lobogott a hosszú, fehér szakáll), és eljárogatott a vármegyei közgyűlésekre, máskülönben rettegő és jajveszékelő tespedés folyt egy életen át, beleszámítva az élethű rajzokat is. Hogy rohan az idő!

Ugyanakkor az is felötlött émelygő gyomrában, sajnó fejében, hogy mindez nem igaz, mert nem is rohan az idő. Egy helyben áll az idő, vagy inkább egy helyben forog (és valóban, forgott körülötte az egész világ), miközben az ember bukácsol az időben, sehonnét sehová. És ahogy dülöngélt a sötét, felhős ég alatt, kora tavaszi sárban, figyelméből még arra is futotta, hogy észrevegye: feje fölött egy nagy madár, egy bagoly siklik hangtalanul, belevész a sötétbe, majd vissza-visszatér, és hogy meghallja, miket kuruttyolnak a frissiben előbújt békák jobb kéz felé, a Túr kiöntéseiben. Ugyanez a bagoly röpködött ugyanígy, amikor első szeretőjétől óvakodott haza huszonkilenc évvel ezelőtt, ugyanezen az éjszakán; és ugyanezek a békák rémítgették, amikor kicsiny fiúként bort vitt az apjának a csapszékről sötétedés után, keserű, nyúlós bort; ugyanazt a fejfájdító, rossz bort, amelytől a mai napon rúgott be. Apjára már nemigen emlékezett, régi szeretőjére meg aztán végképp nem; de az éjjeli madár szárnycsapásai beleégtek az eszméletébe. Soha többé nem kezdődik előlről a mai nap, de ugyanígy soha nem is ér véget. Nem bizony, legalábbis ma még nem. Tegnap lesz, ami holnap volt.

Ennek a zűrzavaros gondolatnak annyira megörült, hogy felugrott, és megsúszott; nem sok hiányzott hozzá, hogy orra bukjék. Tizenhét háborús év után végre-valahára béke lesz.

Bár ami azt illeti, ő a maga részéről már megkötötte a békét. Egyszer, valamikor a tél vége felé, kint a mezőn, ahol vadászgatott, mellé szegődött egy óriási termetű, gazdátlan kutya, egy komondor. Ezt a kutyát Kölcsey hazavitte, elnevezte Békének, és láncra kötötte, mert a Béke veszedelmes állat volt; amilyen lomhának látszott, ha elhevert az omladozó házfalnál a februári napsütésben, olyan frissen szökkent fel egy-egy arra járó idegen láttán, és könnyedén átugrott a vesszőből font, alacsony kerítésen. Akinél kardot vagy fejszét látott, azt három lépés távolságból acsarkodva megugatta, hogy csak úgy zengett a fél falu; de a magányos csavargókat, koldusokat, félkézkmárokat, egyéb fegyvertelen, gyáva embereket hang nélkül döntötte le az olvadó hóba, és még örülhetek, hogy a torkukat nem harapta át. Az egyik szerencsétlen így is megfulladt, mire észrevették és kiszabadították. Akkor Kölcsey láncra kötötte a Békét, és büszkén mondogatta, hogy: a Béke meg van kötve.

Most is hallatszott már messziről, hogy a Béke haragszik valakire. Az a valaki pedig őt várja, Kölcsey Gábort; alighanem ott áll a tornác mellett a megroggyant

falnál, karnyújtásnyira a lánc végén ágaskodó nagy, büdös kutyától. Csak el ne szakadjon az a rossz, rozsdás lánc. Addig a fertályóráig adja Isten, hogy bírja még, amíg ő, Kölcsey hazáig elbotorkál. A borgőztől homályos, kidülledő szemek váratlanul felragyogtak, és olyasmiket láttak mélyrehatóan, élesen, amik nem látszottak sem közel, sem távol a ködös, hideg éjszakában. Kölcsey Gábor egyetlen rövid perc alatt, miközben egy lécekből összetákolt kapu mellett haladt el, meglátta régi nagy birodalmak feltámadását és hanyatlását. Ahogy a haldokló tudatában leperreg az egész élet, úgy pergett le Kölcsey Gábor előtt, alapítástól bukásig, az egész római történelem, annak ellenére, hogy jóformán fogalma sem volt róla; vagy legalábbis nehezen tudott volna elszámolni az eseményekkel és a személyiségekkel. Zűrzavaros időkben cseperedve, korán árvaságra jutva, tanulatlan ember maradt. Igaz ugyan, hogy a többi magyar nemeshez hasonlóan ő is meg tudott szólalni a rómaiak nyelvén, sőt jogrendszerük is ott motoszkált, mihez tartás végett, az elméjében, ám ennek semmi köze sem volt ahhoz, amit látva látott a vaksötétben.

Erősebben átélte Róma létezését, mint akármelyik római. Mintha évszázadokat lépett volna át. Úgy mozgott, mint a régiek égboltozatán egy alakját vesztő, baljós csillagkép; mintha kezdet és vég az ő imbolygásától függött volna. Közben elesett, megütötte magát, csupa sár lett az arca; és nem tudta volna szavakba foglalni, mi az, amit lát. Sehogyan sem fért a fejébe, ami néhány perc alatt észrevétlenül történt vele. Büntudatos arccal motyogta: „Pedig most is vannak izmos emberek... Most is vannak izmos emberek...” Aztán eszébe jutott, hogy tizenhét háborús év után hamarosan így is, úgy is béke lesz, ez most már csaknem biztosra vehető. Kisvártatva megnyugodott, folytatta útját: ő még azokat a halottakat is le tudná rajzolni, akiknek sárrá gyúrt pora most rászárad az arcára és a nadrágja ülepére.

Utóbb kiderült, hogy a Béke, aki meg van kötve, a nagygazosi birkahodályt őrizte volt, amíg azt ki nem fosztották a szatmári parancsnok, Auersperg ezredes muskétásai, vagyis a hodállyal és a birkákkal együtt Károlyi Sándor tulajdona volt. Kölcsey számára fontosabb volt a becsület, mint a Béke: nem szívesen veszett volna össze a vármegye első emberével holmi komondor miatt. Levélben kért bocsánatot Károlyi Sándortól, és mentségeinek felsorolása után tudatta vele, hogy: a kutyát személyesen szolgáltatja vissza, méghozzá amilyen hamar csak lehet. Már is felkötötte kardját és puskáját, felnyergelte a Bellonát (ez meg a hátaslovának volt a neve, bár igáslónak is őt használta, miután a másik lova, név szerint Pomona, a szatmári erődítményben teljesített fuvarszolgálatot); fogta a rozsdás láncot, amelynek túlvégére a Béke volt megkötve, és útnak indult Nagykárolyba, ahová különben is meg volt idézve tanúnak.

Nagykárolyban tudniillik zajlott egy per, méghozzá olyan per, amilyenről még soha senki nem hallott a vármegyében, és ebből a célból voltak igen szép számmal megidézve a tanúk. Hőn szeretett főispánunk, báró Károlyi Sándor, miután felkereste Bécsben, Bécsből pedig nagy fáradsággal és költséggel hazahozatta halottnak hitt bátyját, Istvánt, egyszerre csak, mindenki számára váratlanul, megtagadta, mondván: ez az ember nem is az ő bátyja, nem ám Károlyi István, hanem egy közönséges csaló. Ezzel egy időben kiköltöztette házából, és perbe fogta névbitorlás miatt.

Értsünk szót egymással, emberek: a nagyságos vitézlő főispán úr nemcsak tagad, nemcsak cáfolni kívánja, hogy a szabadult ember az ő testvére, hanem tagad és állít is egyúttal; mégpedig azt állítja, hogy az illető nem egyéb, mint a Nyalábvárott lakó Nagy Mihálynak iszákos, tekergő, tolvaj, szélhámos fia, Nagy Geci. És ezt Nagyék, ahányan csak vannak, mindannyian eskü alatt készek tanúsítani.

Rólad is tudnám tanúsítani, bizony ám, hogy nem az vagy, akinek szólítanak; nem vagy te báró Károlyi Sándor, sem pedig vitézlő nagyságos főispán, hanem Csécs Fábián vagy, szökött jobbágyom. (Ezt persze csak elgondolta Kölcsey Gábor, mondani nem mondta ki. Amióta Csécs Fábián is elszökött, végképp nem tudta, kivel végeztesse a mezei munkát. Ő maga, nemesember létére, nem állhat neki, ha majd megnő a fű, kaszálni; pénze meg nincs, hogy napszámost fogadjon. Egyébként a főispán úr csakugyan hasonlít egy kissé a gazember Csécs Fábiánra. De hát mi a hasonlóság? Testi jegyek ismétlődése, maga a két lábon járó véletlen. Vagy inkább egy láthatatlan rajzoló remekműve – és ez egy igen keserű, gúnyos gondolat volt –, aki egymás után kétszer-háromszor is gondoskodik ugyanarról az élethűségről.) Hangosan, fennszóval mást mondott:

Erőt, egészséget kívánt nagyságos vitézlő főispán uramnak.

Ezt is úgy mondta, hogy különbség érződjék tisztelet és alázat között. Akár nagy úr az ember, mint Károlyi Sándor, akár kis úr, mint Kölcsey, azért úr és úr egyre megy. Az urak, legalábbis a Magyar Hazában, egyenrangúak és egyenértékűek. Ezek után büszkén jelentette, hogy: azt a nagy termetű nyájörző kutyát, ki február 15-én a Füznyilas melletti réten találtatott, gazdája ismeretes nem lévén, házam tájára fogadtam és elneveztem Békének, most azonban épen és egészségesen visszaszolgáltatom vitézlő nagyságod kezeihez.

Az pedig hazugság és rágalom, hogy vitézlő nagyságod nyájörző kutyája megfojtotta Nekeresd Jancsit vagy Borzas Jancsit, akinek, mint azt a neve is mutatja, Túristvándiban semmi keresnivalója nem volt. Fojtás vagy fulladás nem történt: a falu jegyzője részéről hivatalos megállapítást nyert, hogy az illetőnek a réműlettől hasadt meg a szíve. Úgy kellett neki, mit réműldözik az ilyen rongyember? Talán volt valami különleges rettegnivalója?

Károlyi Sándor megszemlélte a láncra kötött komondort, megveregette bátyámuram vállát: nekem bátyámuram talált kutyája nem kell. Nincs már nyájam, elhajtották a németek, tehát nyájörzőre sincs többé semmi szükség. Azért kegyelmed vigye innét ezt a nagyra nőtt kutyát, hát még ha nevet is adott neki, szívünknek igen kedves nevet – Béke! Béke! –, egyszóval vigye szépen haza. Csak arra vigyázzon kend, hogy jól megkösse a Békét. Még egyszer meg ne halljam, hogy a Béke szabadon garázdálkodik, vagy hogy a Béke miatt bárki fiának is megáll a szívverése.

Most elmehet, a kutyájával együtt.

Kölcsey Gábor el is ment, mindjárt, kisvártatva, csak előbb még mondott valamit. Nagyságos uram, köszönöm a Békét; megtartom és megkötöm. Így szólt. Hoztam azonban rajta kívül még valamit nagyságodnak, és azt meg nem tarthatom semmiképpen.

Elővett borzbőr tarisznyájából egy égett szélű, vaskos papírköteget. Károlyi Sándor azonnal ráismert: hogyan került ez kegyelmedhez?! – kérdezte szigorú-

an. Rögtön kiszólt a folyosóra, hogy nézzék meg azt a címeres ládikát, amelyben a Kártigám nevű szépséges török fogolykisasszony története őriztetik jól elzárva, írta Menander. A nagyságos asszony, Barkóczy Krisztina egyszer megharagudott vagy Kártigámra, vagy a történet valamelyik fontos mellékalakjára, és fellobbanó dühében behajította a kéziratot a kályhába a lángok közé, ahonnét Károlyi Sándor az utolsó pillanatban mentette ki. Azóta gondosan elzárva tartja a címeres ládikában.

Jött a kulcsár fejét vakarva, bajsza végét rágva, majd megemberelte magát, és jelentette, hogy: a címeres ládika le volt ugyan zárva, ám felnyitáskor üresnek találtatott, a kézirat eltűnt. Azazhogy nem tűnt el, mert íme, itt van az orrunk előtt; most érkezett lóháton Túrístvándiból. Csak azt volna jó tudnunk, hogyan jutott innen oda, onnan ide. Nyilván lopás történt, és az ismeretlen tettesek, váratlan szorultságukban, elhagyták a becses kéziratot, amely még szerencse, hogy a mi Kölcsey Gáborunkhoz került, aki nemcsak az ország-fenntartó birtokos nemes-ség tagjaként, hanem megtalálóként is becsületes. (Mindez pedig a kastély fogadótermében zajlott, ahogy ők mondták, az „öreg házban”, amelynek faláról Károlyi Sándor képmása nézegette Kölcseyt kíváncsian. Már megint mit keres itt ez az ember? Kölcsey nem először, nem is másodszor járt a fogadóteremben: többnyire itt zajlottak a vármegyei közgyűlések, és ilyenkor Kölcsey, minthogy a közügyek csak untatták, szívesen rajzolgatott az előterjesztések hátoldalára. Egyik régi rajza még most is ott sötétlett a falon, Károlyi Sándor képmásával szemben: még a nyáron rajzolta, amikor a főispán úr Bécsben járt, és nem lehetünk biztosak felőle, hogy valaha is visszatér-e még. Egyébként egy Szegény Lipót nevű fiatalembert ábrázolt, mármint a rajz, aki történetesen a szépséges Kártigám egyik fontos mellékalakja volt. Nem azt állítjuk, hogy Kölcsey Gábor ismerte Kártigám igaz történetét, elvégre nem a fejében tartotta, hanem a borz-bőr tarisznyában; azt viszont állíthatjuk, hogy Szegény Lipót megpillantásakor feltámadt benne az önérzet.)

Hát az úgy volt, hogy ő, Kölcsey Gábor egyik este a csapszékben üldögélt, és akkor belépett egy ember, és megkérdezte, hogy: hallott-e már valamelyikőtök patkányokat vagy egereket vagy csak egyetlenegy pockot is értelmesen beszélni? Mert én épp most hallottam, fertályórája sincs!

Megyek az úton; visítást, füttyögést hallok. Mozgást látok, odalopódzom. Éppen odasüt a hold, hát egy kiálló gyökernél egerek és pockok gyűlésznek. És akkor odaszaladt egy valamivel nagyobb egér, aki valószínűleg hörcsög volt, és azt kiabálta: „Mondjátok meg Cinkgrefnek, hogy Cinkgruf azt üzeni, hogy meghalt Menander!” Bizony, ha ez nem volt értelmes beszéd, akkor minek van értelme?

No és hát a csapszékben csak nevettek ezen az elmés füllentésen. Miket ki nem talál ez a Nekeresd Jancsi vagy más néven Borzas Jancsi, hogy potyára kapjon egy pohár bort! Még hogy beszélnek az egerek! Még hogy meghalt Menander! Az igazat megvallva őneki, mármint Kölcsey Gábornak sehogyan sem jutott eszébe, ki az a Menander; de nem is volt ideje gondolkodni rajta, mert még abban a pillanatban előszaladt a sarokból egy szürke kis egér, és elkurjantotta magát nagy vígan: „Meghalt Menander, holnaptól én vagyok a szerző.”

Kár volt pedig oly nagy legénynek lennie, mert egy szökkenéssel megérkezett a macska; rávetette magát, elengedte, pofozgatta jobbra-balra, végül a szájá-

ba vette, és eltörte a gerincét. Volt beszélő egér, nincs beszélő egér. Kölcsey Gábor akkori bódult elméjével is tudta, hogy jóval többet ivott a kelleténél, ha már egereket lát. Próbált utánaézni, hány rovása van a táblán, de vagy nem látta a táblát, vagy mindjárt kettőt is látott belőle. Majd egyszerre csak rádöbbsent, már odakint a csapszék előtt, hogy az egyik vármegyei közgyűlésen ő maga emlegette Menander nevét. Menander az, aki egyfolytában írja a szépséges török fogolykisasszony, Kártigám igaz történetét.

Vagy inkább csak írta, mert meghalt.

No és tudja-e vitézlő nagyságod, mik azok a római fabulák vagy románhistoriák vagy, újabb keletű szóval, egyszerűen csak regények? Nem tudja vitézlő nagyságod. Nem baj. Nem kell mindent tudni. Ő, Kölcsey Gábor sem tudja pontosan. Mindenesetre sajnálja egy kicsit, amiért meg van halva. Annyira sajnálja, hogy amikor hazatámolygott, és nagy nehezen sikerült világosságot gyújtani, mindjárt előkereste az utolsó üres papírját, ami volt még neki, és lerajzolta Menandert.

Úgy rajzolta le, ahogyan elképzelte. Mert ő nemcsak látás után vagy emlékezetből, hanem képzeletből is élethűen rajzol. Egy halottat élethűen lerajzolni: ez ám csak a szép, komoly feladat!

Amikor viszont elkészült, akkor, mi tagadás, megijedt egy kicsit. Hogyan töltse most már az éjszakát egy fedél alatt a halott szerzővel? Mi lesz, ha megmozdul a sötétben, vagy ha megszólal? Részegségében az jutott eszébe, hogy beteszi a halott szerzőt a kályhába. Ott nemigen fickándoZHAT, viszont meg sem perzselődhet, mert ő, Kölcsey Gábor, tüzelőfájából – ám ezt korántsem panaszképpen mondja – már januárban kifogyván, azóta egyszer sem fűtött be.

Reggel a Béke csaholására, nagy émelvegeve felébredvén, benyúl a kályhába: hát, uramfia, szerző helyett a szerzeményre bukkan! A kihűlt hamuban ott hevert mindaz, ami elkészült a szépséges fogolykisasszonyból, vagy legalábbis annak egy igen jelentős része. Valaki régebben a tűzbe dobhatta, de arról ő, Kölcsey nem tehet. Egy kicsit meg volt égve a szegélye, és ebből jött rá, hogy ez csakis a Nagykárolyban őrzött példány lehet. Milyen kár, hogy jóformán egy sort sem olvashatott ebből a kivételes remekműből, mert a sok rajzolástól elromlott a szeme, és hiába kért pápaszemet, nem kapott. Rögtön arra gondolt, hogy a Békével együtt ezt a római fabulát is visszaviszi jogos tulajdonosának, sőt felkínálja rajztudását is! Mert ő mindent és mindenkit le tud rajzolni: Thököly uramat meg a szultánt meg a császárt meg a Haditanácsot! Mi több: ha kell, Kiss Albert szökésben levő kuruc haramiavezért is! Vagy akár vitézlő nagyságod harcban elveszett bátyját, a régi Károlyi Istvánt; rendelkezék velem vitézlő nagyságod!

Ám Károlyi Sándornak volt elég baja enélkül is, nem hallgatott a részeges feleségőre. Intézkedett, hogy zárják el a kéziratot, és a ládika mellett őrködjék valaki. Továbbá, hogy Kölcsey Gábornak adjanak egy szekér tűzifát és fél rizsma beíratlan papírt. (Utóbb meggondolta magát: elég lesz neki negyed rizsma is.) Kölcsey Gábor pedig, mint az magyar nemeshez illik, fejébe nyomta süvegét, megcsörgette a Béke rozsdás láncát, és kiballagott a Lebuki csárdába tanúskodni. Ott ülésezett a vizsgálóbizottság, ott falatoztak és veszekedtek, sok tucat más tanú mellett, Nagy Geci testvérei. Ott pusmogtak, vakaróztak, pipáztak, bámul-

ták a levegőt. Ott bömbölték: „Most ez egyszer jól van dolga testvérünknek, Nagy Gecinek, most ez egyszer ő a Gyanús Pista!” Ott vallotta Kölcsey Gábor, amikor nyolc- vagy kilencnapos várakozás után sorra került, eskü alatt, hogy: ő a régi Károlyi Istvánt, aki 1686-ban eltűnt, jól ismerte, jól emlékszik is rá; viszont ezt a mostani Károlyi Istvánt, aki a szmirnai fogságból szabadult, egyszer sem látta. Ezért ő nem is megmondhatója, hogy vajon egyazon személyről vagy két különbözőről van-e szó, ám szükség esetén készen áll, hogy lerajzolja emlékezetből az egyiket, képzeletből a másikat, és így mód nyílik összehasonlításukra.

Csak hogy a bizottság, amely már előzőleg százharmincnyolc tanút hallgatott meg, vajmi kevés érdeklődést mutatott a 139. számú tanú rajztudománya iránt.

Így aztán Kölcsey Gábor a Bellona hátán hazaporoszkált Békével; mögötte jó hangosan zörgött az egy szekér tűzifa (már amikor el nem akadt egy-egy kátyúban), borzbőr tarisznyájában félénken lapult a kenyér és a szalonna mellett negyed rizsma szép tiszta papír. Hazaérve még aznap elment a csapszékbe, ahol két héttel korábban a szerző haláláról értesült. Berúgott, elbóbiskolt; zokszó nélkül túrta, hogy leszálljon az este.

Aztán bejött egy ember, és felébresztette: ne aludjék, siessen, valakik várják otthon. Még ebben a fejezetben meglátja az olvasó, kik várják otthon Kölcseyt, most azonban hagyjuk, hadd bukdácsoljon úton-útfélen, hadd képzelje magát a faluvégi sötétben válaszúton álló Herculesnek, hadd röpködjön feje fölött Minerva baglya. Hagyjuk hazatérni, mi pedig nézzünk olyan irányból a történet szövedékére, ahonnan látszanak a főhős, Károlyi Sándor kezében összefutó szálak.

Ekkoriban – tél végén, kora tavasszal – Károlyi Sándor leginkább azon töprengett: vajon lesz-e háború, s ha igen, az milyen terheket ró a vármegyére, milyen új csapásokkal és megpróbáltatásokkal jár. Ő még nem tudhatta, amiről Kölcsey Gábornak és az olvasónak már tudomása van, ő még csak remélhette, hogy a hadviselő felek mindannyian kimerülve, és a borzalmas tizenhetedik század a végéhez közeledve, végre-valahára béke lesz. Idevágó reményét nem érezte rózsásnak, mivel tudta, hogy Magyarországon csaknem kétszáz éve minden emberöltő ilyesmiben reménykedik, mindannyiszor hiába. Továbbá azt is tudta, hogy a szatmári erődítményben sürgő-forgó háborús készülődés folyik.

A Magyar Haza sorsán kívül két processzus foglalkoztatta különösen sokat. Így kell őket neveznünk, processzusnak, a szó két különböző értelmében. Az egyik egy folyamat volt, annak a betegségnek a folyamata, amely a kis Lackó szervezetén hatalmasodott el néhány héttel az itt olvasható események előtt. A másik volt az a per, amelyet Károlyi Sándor a magát makacsul bátyjának, Károlyi Istvánnak állító személy ellen indított, akit most már Gyanús Pista néven illet emlegetni; voltaképpen ez is folyamat volt, amennyiben folyamatba tétetett csaknem ugyanaznap, amikor Lacika állapota rosszra fordult, vagyis nemrég. Bár ebből következik, hogy Károly Sándor már hónapok óta készülődhetett rá nagy titokban.

Még el sem indult Bécsbe, hogy találkozzék halottnak hitt bátyjával, aki csodával határos módon szabadult meg Szmirnából, ahol török fogságban sýnlődött, amikor ő, Károlyi Sándor már javában gyűjtötte a gyanújeleket, hogy nem azt az embert fogja megpillantani Bécsben, akire majd rá kell ismernie. Hanem valaki mást. Egy vér- és névbitorlót.

Most mindenestre úgy rémlett, mintha a két processzus, a betegség és a per valamilyen közvetett módon összefüggne vagy legalábbis kiegészítené egymást.

A Szmirnából szabadult embert akkor kellett kitoloncolni Olcsvára, méghozzá sürgősen, amikor Szatmárról visszatérve (ahol gyónnia és áldoznia kellett volna a minoritáknál, ám ehelyett garázdasága és egy félreértés, amennyiben az őrség összetévesztette a régóta keresett Matkó István prédikátorral, csaknem akasztófára juttatta), részeg fővel Istent káromolva belelőtt az égbe, majd kivagdalta azt a kis meggyfát, akit Lacika születésének tiszteletére ültettek négy és fél évvel ezelőtt, fent a kápolnadombon.

Legalábbis a gyerek édesanyja, Barkóczy Krisztina ezt mondogatta messziről jött vendégeinek: hogy a kisfiú születésekor ültették, örömben. Miért is mondta volna el átutazóknak, távoli embereknek az igazat: hogy korántsem örömben, hanem bánatban és aggodalomban plántálták Lacika meggyfáját, egy javasasszony imádságai közepette. Ez a javasasszony tudniillik azt mondta (különben úgy hívták, hogy Rekettye Pila), és akkor már az alig másfél esztendő Károlyi Lászlóban alig pislákol az élet: egyetlen remény van a gyermek életéhez, újhholdkor plántált meggyfa, mert abban lakik fiatalok egészsége.

Sem Károlyi Sándor, sem Barkóczy Krisztina soha nem hitt babonákban, mégis azt kellett látniuk, hogy a faültetés után Lacika állapota jobbra fordult, főleg miután a fa megvirágzott és meghozta első gyümölcsseit. Most pedig, miután a kápolnadombon gyámoltalanul végignézte, amint a gazember Pista bácsi elpusztítja az ő kis meggyfáját, még aznap felszökött a láza. Sírva illesztgette össze, simogatta a fadarabokat, amelyekből még szívárgott az élet nedve; aztán félrecsuklotta a feje, összerogyott, és elvesztette az eszméletét. (Úgy képzelje az olvasó ezt a jelenetet, hogy éppen határjárás zajlott a kápolnadomb oldalában, amelyen Barkóczy Krisztina is jelen volt a kis Lacikával: az újonnan érkezett sváb gazdák számára mértek ki földeket. Gyanús Pistának arra vezetett az útja. Meglátta a virágzó fácskát: „Mit virágzol ilyen vidéken?”, kiáltotta, és, mielőtt kardjával kivágta volna, megpróbálta kézzel kitépni, miközben az odarohanó Lacikát jól megrázta, és odavágta a földhöz, mint egy újszülött kutyakölyköt.)

Jött Barkóczy Krisztina sápadtan, dült arccal, kialvatlanul; azt a kissé szegényes öltözékű nemesembert, aki éppen búcsúzkodott, hogy átballagjon a Lebuki csárdába tanúskodni, alig méltatta fejbiccentésre. (Az is minek ballag, ha egyszer van lova. Lóhátról beszéljen a magyar ember, már aki azt akarja, hogy kutyaugatásnál többet számítson a szava. Csáky Lászlóról mesélik, hogy a nászéjszakáján lóháton jelent meg a hálószobában, felesége pedig ezek után huszonkilenc évig úgy imádta, mint egy félistent, bár alapjában véve gyönge jellemű, pipogya ember volt, akit rücskös arccal vert meg a sors.) Könnyek között emlegetett egy orvost, név szerint Köleséri Sámuelet, aki még mindig nem érkezett meg Nagybányáról, pedig már háromszor is hívtuk.

Károlyi Sándor tudta, miért nem jön Köleséri: azért, mert nem jöhet. Aki Nagybányáról fegyveres őrség, valamint a szatmári katonai parancsnok oltalomlevele nélkül kiteszi a lábát, azt vagy elhurcolják a helyőrségi katonák, vagy kifosztják a kuruc haramiák, és ráadásul eltörlik a sípcsonkját, hogy lassabban sántikáljon. Károlyi Sándor hiába üzent, hiába írt Auersperg ezredesnek, főispáni méltóságával sem tudott Köleséri medikus részére oltalmat kieszközölni.

Így tehát a betegség gyorsabban, a per viszont lassabban haladt a kelleténél, mivel nem volt jelen a vizsgálóbizottság elnöke, Benkovits Ágoston váradi püspök. Neki történetesen ugyancsak Nagybányán akadt egy kis dolga: az egyházmegye vezetőjeként elkísérte Auersperg ezredest a régóta esedékes nagybányai büntetőexpedícióra (amely részben a közbiztonságot, részben a vallási kiegyenlítődést volt hivatva szolgálni), hogy majd jelen lehessen a lutheránusoktól visszafoglalt Szent István-templom újjászentelésén.

Onnét, Nagybányáról, a hadiesemények sűrűjéből üzenté: folytassák le az eljárásból mindazt, amit megenged a jogszabály (az pedig Benkovits távollétében vajmi keveset engedett meg); mihelyt a törvényesség erői megtisztítják Nagybányát és környékét a kurucbűnözőktől, ő, Benkovits még aznap történetünk helyszínére siet, és a vizsgálóbizottság élén elfoglalja elnöki posztját.

Ehhez mindjárt hozzátesszük, hogy nem Benkovits püspök volt az egyetlen személy, akinek távolléte számottevően lassította a peres eljárást. Még valaki hiányzott, ez pedig nem volt más, mint az alperes, báró Károlyi István vagy más néven Gyanús Pista, a Szmirnából szabadult ember. Történetünk idején (és ez ma sincs másképp) a jogrend úgy intézkedett, hogy: amennyiben az alperes nyomós indok híján, erről szóló érvényes igazolás nélkül nem jelenik meg az idézésre, úgy makacsság miatt elvesztette a pert.

Ráadásul, mint azt az egyik ülnök, báró Klobusiczky Ferenc megállapította: uraim és barátaim, ez már nem polgári perlekedés, ez már bűnhesztési tárgy! Aki álnevet öltve más nemzetségbe magát befúrni és ennek díszét, örökségét jogtalanul megszerezni törekszik, rang-, vér- és névbitorlás bűncselekményét valósítja meg, és az 1655. évi 46. törvénycikk értelmében nehéz vasban töltendő örökös rabságba esik. Ha pedig bűncselekmény gyanúsítottja nem jelenik meg az idézésre, akkor, ha közrendű személy az illető, megfogatik és elővezettetik; ha nemesember, úgy vármegyei közgyűlés dönti el, vajon fog-e üldöztetni; ha pedig főrend, akkor császári és királyi parancs intézkedik elfogatásáról.

Mármost a szabadult ember, amíg nem bizonyosodott be róla a név- és rangbitorlás, főrendű személynek számított, és híre-hamva sem volt olyan uralkodói parancsnak, amely elfogatását rendelte volna el. Ráadásul nyomós indoka volt rá, hogy távol maradjon a bizonyítási eljárástól: éppen Diószegen ülte lakodalmat Koncz Boldizsár özvegyével, Jósika Judittal.

Ennek a szerencsétlen Koncz Boldizsárnak valamikor nagyon régen azt jósolta a halottlátó asszony (egyébként ugyanaz a Rekettye Pila, aki a kis Lackón egyszer már segített, és akit, igazi tanult orvos híján, Károlyi Sándor ismét kénytelen volt elhívatni Penészlekről), hogy muzsikaszótól fog szétrepedni a feje, és hát a Koncz nyakán ülő kopasz fej nagyjából fél évvel ezelőtt, valamikor a tél kezdetén csakugyan szét is repedt. (Hogy muzsikaszótól repedt-e szét vagy valami mástól, például egy vastag dorongtól, most azon kár volna töprengenünk.)

Mármost ez mind szép és jó; bár azt mindannyian sajnáljuk, hogy Konczné őnagysága harminckét éves fejjel özvegyiségre jutott (igaz ugyan, hogy rosszul élt az urával). No de ki adott rá engedélyt, hogy jóval a gyászév letelte előtt, amikor férjének teste még jóformán ki sem hűlt, újból férjhez menjen? Ehhez legalábbis a váradi püspök jóváhagyására volna szükség!

Szó szót követett, és kiderült, hogy valóban a váradi püspök hagyta jóvá az

idő előtti házasságkötést. Ott lobogott az irat vagy annak hiteles másolata az alperes jogi képviselőjének fehér kesztyűs kezében. Az ügyvédet Gajzágónak hívták, fogunk még találkozni vele, ám ennél most érdekesebb, hogy a váradi püspök, mint azt már említettük, Benkovits Ágoston volt, a vizsgálóbizottság elnöke.

Nos rendben van, az asszony részéről tehát nincs akadály. Ő lehet menyasszony. Csakhogy a vőlegény szénája még így sincs rendben. Azt vajon ki engedte meg, hogy egy bűnügyi kereset alá vont Szatmár vármegyei személy Bihar vármegye területén, ahol Diószeg találtatik, a vizsgálat ideje alatt házasságot kössön? Ahhoz már a főispánnak kellene hozzájárulnia, nem éppen a miénknek, hanem a Bihar vármegyeinek!

Mire Gajzágó benyúlt az irattárcájába, hogy csak úgy villogott a fehér kesztyűje, és hipp-hopp elővarázsolt még egy írásművet, amelyet Bihar vármegye főispánja állított ki és írt alá; szabályszerűen le is volt pecsételve. Úgy hisszük, az olvasót nem éri túlzott meglepetés, ha tudomására hozzuk: Bihar vármegye örökös főispánjának történetünk idején az volt a neve, hogy Benkovits Ágoston.

Jó szervezőképességű, körültekintő, egyszersmind erélyes ember lévén, a püspökség mellett az uralkodó jónak látta ezzel a fontos világi méltósággal is felruházni, Benkovits pedig roppant büszke volt rá. Mondogatta, hogy harmincesztendei török megszállás után jobb kezével a vármegyét, bal kezével az egyházmegyét szervezi újjá, ám ez nem azt jelenti, hogy ne tudná a jobb kéz, mit művel a bal. Szerette az ilyesféle ártatlan tréfákat. Szavajárása volt, hogy: „Váradi püspök vagyok, nem pedig szmirnai beglerbég!”, és hogy: „Római egyházban élek, nem pedig római fabulában!” Utóbbi szavait alighanem figyelmeztetésnek szánta a messzeségből, mert a vizsgálóbizottság első jelentése annyira színes, csapongó és fordulatos volt, hogy leginkább egy római fabulára vagy románhistoriára emlékeztetett. Sőt nemcsak emlékeztetett rá, hanem részben az is volt: utóbb kiderült, hogy Kártigám török fogolykisasszony igaz történetének néhány lapja, amelyet egy ismeretlen tettes kicsempészett a kastélyból, összekeveredett a jelentés lapjaival, olyannyira, hogy Benkovits Ágoston, aki a forrongó Nagybányán egyébként sem fordíthatott elegendő figyelmet a névbitorlási ügyre, két keréketörés között (ugyanis ő gyóntatta a katolikus vallású halálraítélteket) sehogyan sem jött rá, hol végződik a római fabula és hol kezdődik a hivatalos jelentés.

Ekkor történt, hogy Barkóczy Krisztina, akit kisfia betegsége már amúgy is felzaklatott, behajította a kéziratot a kályhába, a lángok közé, úgyhogy a nagyságos asszony kétségbeesett kiáltására besiető Károlyi Sándor a lapokat már csak ügyel-bajjal tudta kimenteni a tűzből. Ezt az esetet egy évvel később, a karlowitzi béketárgyalásokon Andró gróf, a spanyol király követe úgy mesélte Luigi Marsigli császári ügyvivőnek, hogy Menander, a mű szerzője meghalt, és a szerző halála miatt olyan dermesztő hideg áradt Kártigám török fogolykisasszony igaz történetéből, hogy a kályhában kialudt a tűz, és a kéziratnak éppen csak a széle perzselődött meg egy kicsit.

Úgy hisszük azonban, hogy ez csak amolyan elmés mondás volt a spanyol követ részéről, egyike azoknak a félig poétikai, félig politikai kétértelműségeknek, amelyek mentén a tárgyaló felek a békekötés felé tapogatóznak 1699 tava-

szán. Mindenesetre a Nagykárolyban összeült vizsgálóbizottság még a bizonyítási eljárást sem zárhatta le az alperes Gyanús Pista meghallgatása nélkül, ítéletet pedig végképp nem hozhatott.

Helyzetére és rangjára való tekintettel Károlyi Sándor egyszer sem jelent meg a Lebuki csárdában, ahol a tanúkihallgatások zajlottak, ám tisztartójától, egyszersmind jogi képviselőjétől, Kereskényitől mindennap részletes beszámolót hallott a fejleményekről. Igaz, Kereskényinek sok egyéb dolga is akadt: ő látta el építőanyaggal a svábokat, mert ugyan bőséggel jutott vályognak való pelyva és agyag, de szálfát már tőle kértek (még hozzá sokat, mert makacsul ragaszkodtak hozzá, hogy favázás házakat építsenek, mint a Hajmátban, ahogy szülőföldjüket, Württembergert nevezték), ezenkívül a tavaszi vetést is ő irányította, és ő felügyelte az újbor ilyenkor esedékes átfejtését, amiért hol Érkávásra, hol pedig Tojajba, ahol Károlyi Sándornak szintén volt szőlőskertje, kellett utaznia.

Így tehát Károlyi Sándor majdnem annyi hasznát látta, mint kárát annak, hogy a per lassabban haladt a kelleténél. Egymás után több levelet is írt Koncz Boldizsár özvegyének, Jósika Juditnak: szép szóval intette, ne kapkodja el a férjhezmenést. Rossz házasság lesz a halott emberrel való házasság, márpedig az én bátyám, Károlyi István meghalt a zentai harcmezőn 1686-ban. Jósika Judit szívélyes hangú válaszlevélben kívánt jó egészséget főispán uramnak és immár kedves jó sógoromnak, majd illő tisztelettel aziránt érdeklődött: vajon egy halott ember tud-e levelet írni, mint kegyelmed, vagy mint kegyelmednek legalázatosabb szolgálója, vagyishogy én, Jósika Judit? Mert nekem tudomásom van róla, hogy Károlyi István írt egy levelet Belgrádból, ahol raboskodott, és Drinápolyból is írt kegyelmednek, sőt Kücsük Csekmedzséből is küldött levelet; vagyis nem halt meg a zentai csatatéren, hanem hónapok, évek múlva is élt még, és nekem erről tudomásom van!

Sehogyan sem jutott eszébe Károlyi Sándornak, mi lehet az a Kücsük Csekmedzse. Talán valami falu vagy város. Tehát vállat vont, és azt felelte, hogy: a tudomás még nem bizonyíték! És ez az ember, aki bátyámnak hazudja magát, nem írt levelet sem Drinápolyból, sem abból a bizonyos Kücsük Csekmedzséből, mert ez még a nevét sem tudja leírni!

Ám ez a figyelmeztetés, ha netán lett volna is foganatja, elkésett, mert addigra már javában zajlott a lakodalom Diószegen, és a násznép egyszer sem kérdezte meg a vőlegénytől, tud-e írni vagy sem. Károlyi Sándort egyszerre csak úgy rázta meg a bűntudat, mint szélroham a pusztában álló fát. Körülnézett az üres fogadóteremben, szemébe nézett saját képmásának, és nem értette, mi a bűne, miféle vétkét kellene jóvátennie. Megpróbált a lelkébe pillantani, de ott nem látott semmit. Legfőképpen a lelkét nem látta.

Még leginkább lyukakat látott, kerek lyukakat. Azokat nyilván a lelkifurdalás kaparta benne, az vájta és mélyítette ki, de azt már nem látta, hogy a lyukak mibe mélyednek bele. Néhány hónapja, amióta Bécsből visszaérkezett állítólagos bátyjával, sűrűn törtek rá tépelődő, kínzó gondolatok, amelyek mélyen idegenek voltak gyakorlatias jellemétől, józan vérmérsékletétől. Nem volt szokva hozzájuk, nem tudott velük megbirkózni, képtelen volt elhessegetni őket.

Mert ha minden jóra fordul, ha megnyeri a pert és felépül a kis Lackó, abból is mi haszna lesz neki? Ez a beteges, tökéletlen, csenevész árnyék lesz az utódja?

Ez a kivágott meggyfa? Hogyan is bírnák el az ő gyöngye kezei a család minden hatalmát és vagyonát? Még ha megéri is a férfikort, hogyan gondoskodik annyi sok jószágról és cselédről? S hogyan viszi tovább a családot? Miféle gyermekei lesznek az ilyenek?

Ó, hogy miért is nem örökítheti rangját és vagyonát a másik, egészséges fiára!

Ugyanis az imént, amikor a lelkébe nézett, egy pillanatig látta önmagát elhízva, megvénülve, és látott maga körül ugrándozni egy élénk, pirosposzsgás fiúgyermeket, négy-ötéves formát: az kell, hogy legyen az ő másik, egészséges fia! Ráeszmélt, amire még sohasem gondolt, hogy az utóbbi két-három évben csak ugyan elhízott és megvénült, pedig mindössze huszonkilenc éves. Másik, egészséges fia pedig nincs neki. Nem létezik, nem jött a világra. Neki csak ez az egy fia van, ez a vézna.

Egy ostoba, szeszélyes gondolat fészkelte be magát a fejébe: hogy a két processzus, a gyors betegség és a lassú per ugyanazt a nehezen kimondható szörnyűséget alkotja meg. Mintha Kártigám török fogolykisasszony római fabulája tovább íródnék Menander halála után is, csak éppen görcsös fadarabhoz hasonló tömkeleggé sajtolódnának össze a kéziratlapok. Ami az alperes ügyvédje részéről tagadás, ugyanaz növekszik Lacika torkán is, csak épp nem tagadás, hanem dagadás. Emiatt a dagadás miatt a kisfiú sípolva, kapkodva nyeldekli a levegőt, ahogy a tanúk is ide-oda kapdosva, sipító hangon adják elő tagadó értelmű vallomásaikat.

A kisfiú betegágyánál a nagyasszony, Barkóczy Krisztina virrasztott. Ő is mintha tíz évet öregedett volna hat hónap alatt, amióta férje hazahozta Bécsből a szabadult embert. Nemcsak megöszült, nemcsak felbolygatták arcvonásait az álmatlan éjszakák, hanem az is látszott rajta, hogy már nem vár semmilyen örömet az élettől. Csüggedt arckifejezését egyvalami enyhítette, a remény: hátha csoda történik, és Lacika minden emberi számítás dacára meggyógyul, megmarad. Az anya felsóhajtott. Szaporán pislogott a virrasztástól és könnyhullatástól gyulladt, rövidlátó szemével. Igaz ugyan, hogy a jó Isten hagyta meghalni saját egyszülött fiát a keresztfán. Ha önmagára ilyen fájdalmas veszteséget mért, mit várjunk tőle magunknak, bűnös halandók? Ám Istennek nemcsak szigora van, hanem kegyelme is van: hátha Károlyi Sándor egyszülött fiát nem hagyja meghalni palántaként, hanem hosszú, küzdelmes, boldog életre tartogatja.

Némelykor elszunnyadt egy-egy órára, csak úgy ültében. Olyankor egy Zsófi nevű idősebb szolgáló cserélgette a kisfiú torkán a borogatást. (Nemigen tudták, mitévők legyenek: Köleséri medikus nem jött, hiába hívták, a városi borbélyhoz pedig, aki azon a véleményen volt, hogy ki kell metszeni a dagadt részt, nem volt bizalmuk. A hidegvizes borogatás mást nem tesz, csak jót, annyi biztos.) Három átvirrasztott éjszaka után is alig tudta rábeszélni úrasszonyát, hogy végre vetkőzzék le és feküdjék ágyba: mit sem használ a gyermeknek azzal, ha végül nagyságod is beteggé teszi magát!

Hívták Rekettye Pilát, a penészleki tudós asszonyt. Az ő tudománya egyszer már segített, hátha most is többre való, mint semmire. A javasasszony vonakodott, kérte magát: Szatmár vármegyében nem volt ritkaság a boszorkányégetés, no és ha vitélő nagyságod mégiscsak elveszíti a pert, nekem, szegény tudatlan öregasszonynak vajon ki lesz a védelmezőm? Ám végül mindenképp el

kellett jönnie, ha másért nem, hát azért, mivel halottlátói minőségében tanúként is megidéztetett a vizsgálóbizottság színe elé. Ott Rekettye Pila meg is jelent, a hozzá intézett kérdéseket meg is válaszolta, ám ezáltal a vizsgálóbizottság nem lett okosabb, ugyanis Rekettye Pila csak a három esztendősnél frissebb halottakat látta meg. Régebbi halottakat meglátni és megszólítani kevés az ő tudománya, mert az már boszorkánysággal határos volna; és ő az efféle gyanúnak még az árnyékától is úgy félt, mint a tüztől.

Kérdezték tőle, hogy: látja-e kend a halott Károlyi Istvánt? Mire ő bement egy sötét kis kamrába, majd kijött, és megesküdt a Szentháromságra, hogy: ő bizony nem lát senkit, nem látja a halottat. Ami vagy azt jelentette, hogy Károlyi István régi halott, vagy azt, hogy most is él.

Az alatt az egy hét alatt, amíg sorra került a vizsgálóbizottság előtt, minden nap, mihelyt hívatta Barkóczy Krisztina, talicskára ült, átgurította magát a kastélyba, ott vagy a fűtő, vagy a kertész ölében felvitte a lépcsőn, és letette a betegszobában. Nézte a tudós asszony a betegágyban vonagló kicsiny testet, és nagy kelletlenül azt mondta, hogy: ennek a gyermeknek az életfáját karddal kivágták, itt már az ő tudománya kevés. Ezt a nagy bajt meggyógyítani boszorkánysággal volna határos, márpedig őrá efféle gyanúnak még az árnyéka se hulljon!

Egy héten át mindennap eljött, és mindennap ugyanezt mondta. Végül az utolsó napon, Barkóczy Krisztina hosszas könyörgésére, sűrű könnyhullatására, gyászos kérdegetésére, hogy: akkor tehát nincs már semmi remény?!, nagy kelletlenül azt felelte, hogy: de van. A végső remény még hátravan, csak hogy a végső remény maga a halál.

Ápoljátok a gyermeket hét éjen át, hét napon át. A hetedik napon eljön a halál. Itt lesz a betegszobában köztetek, és megnézi a beteget: most rögtön ragadja-e magával vagy valamikor később. (Az anya imára kulcsolt kézzel suttozta: később! Később! Hetven év múlva! Húsz év múlva! Csak most még ne!) A halál, majd meglátjátok, odamegy a betegágyhoz, és ott megáll. Ha fej felől áll, megmarad a beteg, ha láb felől áll, meghal a beteg. Ennyi az én tudományom, többet ne várjatok.

Attól fogva Barkóczy Krisztina várta a halált. A halál pedig nem jött és nem jött; bizonyára máshol is akadt neki dolga. Az a régi Károlyi, aki csináltatta volt a betegágyat, furcsa dolgot kért az asztalostól: az ágy alsó vége legyen két arasznyival szélesebb, mint a felső. Bizonyára sokat betegeskedett, fektében sok holmira és készületre volt szüksége, és azt mind az ágy végébe rakotta. Aki a betegszobába lépett, az ajtó felől hosszabbnak látta az ágyat, mint amilyen volt, az ablak felől pedig rövidebbnek látta volna, ha addigra hozzá nem szokik a szeme.

Olyan volt a betegágy, mint egy ladik. Mint azok a nagyobbacska halászcsonakok, amelyek teljes szélességében elállták a Tisza egyik-másik kanyarulatát, és a halászok a vezényszó hallatán egyszerre kezdték húzni a csónakok közé feszített hálót. És valóban, Lacika úgy tátogott, úgy vergődött az ágy közepén, akár egy szárazra vetődött nagy hal, mintha őt is most fogták volna ki a Tiszából. A folytonos erőlködéstől annyira kidülledt a szeme, hogy sem becsukni, sem kinyitni nem tudta teljesen. Talán ő is azt figyelte, kezdődik-e már a csónakázás, jön-e már a halál. Ám a halál egyelőre nem jött.

Barkóczy Krisztina, miközben kamillát, zsályát és fodormentát rakott a kisfiú

nyakára, férje utólagos beleegyezésével felhozatta a betegszobába azt a címeres ládikát, amelyben a Kártigám nevű szépséges török fogolykisasszony őriztetett kulcsra zárva. Mondotta Károlyi Sándornak: ő most már a haláltól sem fél, miért félne tehát holmi római fabulától vagy románhistóriától? Igaz, hogy megharagudott Menanderre, amiért annyit hazudott, ám azóta Menander egyet sem hazudik, mert meghalt, és ő, Barkóczy Krisztina többé nem haragszik rá. Haragudott, ez igaz, Kártigámra is, de amennyire haragudott rá eddig, oly figyelmes őrzője lesz ezentúl; és – fejezte be – most már ha akarná, sem vethetné tűzbe a kéziratot, mert áldott meleg idők járnak, máttól fogva nem fűtünk.

Így a ládika felvándorolt a betegszobába, helyet foglalt az asztalon a tégelyek és a flastromok mellett. Károlyi Sándor vállat vont, nem érdekelte már a kézirat. Nem hitte, hogy bármi haszna is lehet belőle. Hiába mondják, hogy a szerző halála után tovább íródik a kézirat (ahogy a halottaknak is egy darabig növekszik még a hajuk és a körmük), ami csak úgy íródik magától, az nem sokat ér. Különben a bajor választófejedelem egyetlen fia szintúgy négy és fél éves, mint az itt fekvő Károlyi László, és ugyancsak beteg. Együtt haldoklik a spanyol királlyal, akinek utódjául van kijelölve; azaz nem együtt, hanem külön-külön. Az öreg király Madridban, a kis trónörökös az amszterdami kikötőben, egy hajó fedélzetén.

Alighanem ott jár most a halál, ott van intézkednivalója, onnét fog idejönni hozzánk, hacsak útközben el nem fárad.

A fodormenta és a kamilla, főleg a fodormenta, vagy talán az áldott jó tavaszi meleg mintha egy kicsit használt volna. Lacika valamivel könnyebben kapott levegőt. Sokat aludt, ami nem csoda, hiszen kimerítette a betegség; álmában is nyitott szájjal küzdött minden korty levegőért. Barkóczy Krisztina eleinte alig bírta levenni a szemét az ágy közepén tátongó szájról: attól félt, hogy kibújik belőle valami feketeség. Majd lassacskán megnyugodott; valakitől hallotta, hogy ilyen kicsi fiú még a köldökén keresztül is kap némi levegőt. Elővette a ládikából a kéziratot, elolvasott néhány sort, aztán elrestellte magát, és a kéziratot visszazárta a ládikába. Különben is alkonyodott már, nemigen lehetett megkülönböztetni egymástól a betűket, bár még nem volt egészen sötét a szobában.

Nézte a gyerek hasát, amint a homály felszínén fehéren ringatózva süllyed és emelkedik. De hiszen még a kenyértészta is lélegzik a hasán keresztül, attól annyira lyukacsos a kenyér! Ugyanolyan szürkésfehér volt a kisfiú csupasz hasa, mint a Kártigámról szóló történet, vagy azért, mert az esti sötétben összeolvad a papír a szöveggel, vagy mert egy magával ragadó jelenet olvastán könnybe lábad a szemünk.

Barkóczy Krisztina sehogyan sem tudott visszaemlékezni rá, mikor vette ki másodjára Kártigámot a ládikából. Pedig hogy kivette, az biztos: ott fehérlett a papírtömkeleg az asztalon. Libegett a lapok szegélye, mintha lélegezne a kézirat. De még ha lélegzett is, mindhiába, mert Barkóczy Krisztina fáradtabb volt annál, semhogy meggyújtsa a gyertyát, amely ott állt az asztalon a nyitott ládika mellett, és rövidlátó, gyulladt szemével tovább haladjon előre a cselekményben.

Ehelyett betakargatta Lacikát, imádkozott (mint amikor bizalmas hangon szólunk valakihez, akit, bár nem avatunk be szégyellnivaló titkainkba, jobban szeretünk mindenkinél), majd sorjában levetette ruháit, és bebújt a dunyha alá. Elég széles az ágy kettejüknek, ha már oly furcsa formájúra csináltatta a Károlyi-

ősapa, és ez a szegény gyermek is könnyebben viseli a gyötrelmet, ha ott fekszik mellette az anyja. Barkóczy Krisztina nem félt a betegségtől, sőt ebben a pillanatban a haláltól sem félt. Ha valóban jönni fog, mint azt Rekettye Pila megjósolta, úgy csakis az ő testén keresztül férhet hozzá Lacikához.

Ám a halál nem jött, az ő teste pedig másmilyen tapasztalattal fog a fejezet hátralevő lapjain szembesülni.

Amikor kinyújtózott az ágyban, egyszerre csak eszébe jutott, miről szól az a jelenet, amelyet olvasott az imént. Ez a jelenet, amelynek legizgalmasabb része ott égett meg a kályhában, történetesen egy pusztító tűzvészt ábrázol. Mintha Plinius híres elbeszélése után tizenhat évszázaddal ismét lángfelhőt lövellne az égre a Vezúv. Mintha lángban állna minden térségével együtt a föld; mintha az egész világot, akár egy eretnek szerző értekezését, máglyára vetette volna egy haragos kéz!

Mégis van remény, van segítség; ám ezúttal nem idősebbik Plinius, hanem Tuszánói Sándor hajója közeleg, hogy kimentse a halál torkából a szépséges Kártigámot, akinek az a neve, hogy Krisztina. Sándor herceg, aki az előző lapokon a véletlen jóvoltából felismerte a pásztorleánynak öltözött Krisztina grófkisasszonyt, akivel együtt szállt partra Nápolyhoz közel, Pompejiben, és akit egy sötét lombú ciprus alatt hosszan és áhítatosan megcsókolt, mielőtt megkérte a kezét, ugyanezt a kezét a következő pillanatban meg is ragadja, és kézen fogva menekülnek egy füstlepte sikátoron át.

Fejük fölött angyalkára emlékeztető füstgomoly röpköd, és ennek a szárnyas kisfiúnak úgy van az arca leírva, hogy az olvasó ráismerhet Lacikára, csak éppen angyalarc, angyalszárnyakkal; hátuk mögött recsegve-ropogva dőlnek össze az égő házak.

Mielőtt eléri az öblöt, ahol a hajó vesztegel, egy magaslaton három ágyúcsövet pillantanak meg; mindhárom az égre vagy inkább az égen gomolygó nagy hasú fellegre irányul: azt valakinek meg kell lőnie, hogy eleredjen a zápor, és hamvába haljon a tűzvész, mielőtt felemésztí a történetet. Csakhogy az a szereplő, aki a három ágyúcsövet elsütni hivatott, egyelőre még rejtőzködik valahol. Méghozzá azért rejtőzködik, hogy elnyerje méltó szerepét: minél tovább rejtőzködik, annál fontosabb lesz.

Ez a történet már akkor olvasható, amikor még nincs is megírva; szerzője halott, szereplője rejtőzködik.

A rejtőzködő szereplő, akinek neve nem derül ki, ott lappang Szmirnában is, ahová Tuszánói Sándor vezeti hajóját, fedélzetén Kártigámmal. Belopódzott Ibrahim beglerbég palotájának díszkertjébe, és elrejtőzött a vízgyűjtő medencében. Ott lapul sok lapon át, miközben az olvasó nem tudhatja, vajon Kártigám eljut-e Szmirnába, szülővárosába, vagy egy szörnyű vihar, amely oly hirtelen és hevesen fog mindjárt kitörni, mintha valaki ágyúval háromszor belelőtt volna az égbe, netán a hajót másfelé fogja téríteni.

Hősnőnk, Barkóczy Krisztina soha nem akart mássá válni, mint aminek született és nevelkedett. Ha boldogtalan volt is, korántsem volt elégedetlen, és nem a boldogtalanság, csupán a legártatlanabb kíváncsiság ösztökélte arra, hogy egy-egy óráig vagy inkább egy-egy izgalmasan boldog elbeszélői pillanatig alakot kívánjon cserélni Kártigámmal, akit szintén úgy hívnak, hogy Krisztina. Csak-

hogy hiába ártatlan az efféle kíváncsiság önmagában véve: a gyümölcs, amelynek szakítására ösztökél, kábulatot és tébolyt hozó.

Arról is tudósította Barkóczy Krisztinát a kézirat (és mintha köszörűkövel dörzsölték volna le a bőrt az arcáról, miközben ezt a részletet olvasta), hogy a szmirnai beglerbég, Ibrahim pasa még aggastyán korában is hetykén gyakorolta férfierejét, és hogy háremében annyi szép fiatal hölgy tartózkodott, amennyi a zodiákus jegyeinek száma, tizenkettő. Azok az idősebb nők vagy vénasszonyok pedig, akik Ibrahim pasa ifjúkorának éjszakáit édesítették meg (miután elveszítette legkedvesebb feleségét, aki egy Ahmed nevű fiúval és egy Kártigám nevű leánygyermekkel ajándékozta meg, ám ettől az ajándéktól is megfosztotta őt később a sors), idejük múltával azt a feladatot kapták, hogy jó erkölcsre oktassák az ifjú hölgyeket; és akivel e szép kis hölgyek sorából Ibrahim pasa együtt óhajtja tölteni az éjszakát, annak testéről (pontosabban a test legtitkosabb hajlataiból) minden szőrszálát eltávolítsanak.

Az ilyesfajta képzelt emlékeket legbölcsebb mindjárt felbukkanásukkor elhessegetni. Talán ez a részlet nincs is benne a kéziratban, vagy ha benne van, akkor is Menander halála után kerülhetett bele. Ilyenkor legbölcsebb olyasmire gondolni, aminek semmi köze Kártigámhoz és igaz történetéhez. Gondolhat az ember Kiss Albert kuruc haramiavezérre, aki szintén rejtőzködik, nem az igaz történetben, hanem a valóságban. Érkezett egy bizalmas jelentés, miszerint Kiss Albert lehúzódtott a Nagybánya környéki hegyekből, és a Túr kiöntéseiben, valamelyik sárszigeten bujkál. Egyik jó emberét, valami Nekeresd Jancsit vagy Borzas Jancsit, aki a falvakat kémlelte, leteperte és megfojtotta egy nagytermetű házőrző kutya; féltő, hogy ezért az egész falunak lakolnia kell majd.

Igen ám, csak hogy Barkóczy Krisztina, miközben odaszorította jéghideg tenyerét lángoló arcához, sehogyan sem tudta elképzelni Kiss Bercit, pedig még azt is tudta róla, hogy összeveszett a másik főkurucclal, Pintye Gligorral, azért hagyta maga mögött az avassági hegyeket; illa berek, nádból a kerítés. Ellenben a Kártigám történetében rejtőzködő szereplőt, bár az égvilágon semmit sem tudott róla, még a nevét sem tudta, oly világosan el tudta képzelni, annyira jelenvalónak érezte, mintha ott feküdné mellette a dunyha alatt. Elég széles az ágy, elférnének benne hárman is.

Akkor már félig-meddig aludt. A piactér felől bevilágított a hold, és az asztal lapján tornyosuló kézirat úgy fehérlett, mint valami dombtetőre épült levantei kikötőváros. Barkóczy Krisztina sohasem látta a tengert, ám az ágy, amely úgy ringatózott, mint egy lassú, széles teherhajó, egyre közelebb és közelebb vitte őt a kikötőhöz. A falak fehér négyszögei, a zsúfolt összeviasságban egymásra épült háztetők mögött kirajzolódott egy láda formájú sötét sziklatömb, valamint egy világítótorony, amely karcsú volt, mint a gyertyaszál, és nyilván azért nem világított, mert éppen elég erős volt a holdfény.

Amint a hajó közeledett a meszelt falakhoz és az árnyéksávok módjára meredeken futó cikcakkos, keskeny utcákhoz, Barkóczy Krisztina már azt is tudta, hogy ebben a kikötőben őt várja valaki. Valaki hívja őt a holdfényben izzó, lapos házfedelek alá. Mintha kinézne valaki a fehér lapok alól. Mintha egy kérdő szempár tudakolná: vajon te jössz, vagy menjek én?

Pedig nem volt hová mennie, mert megfeneklett a hajó és eltűnt a kikötő. Idő-

közben a hold egy kicsit odébb vándorolt a piactér közepéről a Vaday-féle szegletház felé: mintha zúzmarás fűzfavesszők nyúltak volna be az ablakon a télből, amely pedig már elmúlt. Ebben a ferdébb és vékonyabb fénysugárban Kártigám története már csak egy halom vadonatúj zszindelynek látszott, amelyet hasogatni szokás a Tiszán leúsztatott fenyőszálakból. Hogy összezsugorodott, mennyire jelentéktelenné vált az imént még fehéren izzó, hatalmas történet! Ám az álmodó ráébredt, hogy a veszteség jóvoltából mindinkább kidomborodik a szereplő, a rejtőzködő, akinek a nevét sem ismerjük egyelőre még.

És valóban, ekkor megmozdult a zszindelyhalom, vagyis a kéziratlapok tömege; mintha most bújna ki belőle valaki. De még ugyanebben a pillanatban felhő takarta el a holdat: elfeketült az asztal és elszürkült az ablak négyszöge. Barkóczy Krisztina határozottan elképzelte, hogy a sok hitvány papír közül kinő egy fehér liliomszál; azt ő leszakítja, imakönyvébe lepréseli, és majd évek múlva néha rálapoz, meg-megsimogatja. Ujjai hegyén érezte az elszáradt szirmok csiklandozását. Egy pillanatig összehúzódott, aztán tágra nyílt a teste legbelső része. Közben egyszerre csak meglibbentek a teleírt lapok. Verejték és kátrány szaga terjengett. Jött valaki.

Nem látszott sem az öltözéke, sem az arca, de még a körvonala sem. Hiába szölongatta, hiába kérlelte, hogy most már, annyi sok év után, inkább ne jöjjön, hogy távozzék tőle, most azonnal; választ nem kapott. Csak az idegen szag volt meg a test forrósága meg a szorítás. És akkor Barkóczy Krisztina, tízesztendei házasság után, három halva született magzat és egy élő fiúgyermek után végre megtudta, mi az, hogy testi gyönyör.

Mielőtt az álom legmélyebb, legsötétebb szakadékába zuhant volna, még arra gondolt: milyen kár, hogy ez is csak álom, vagy még inkább: milyen szerencse!

Később aztán annak rendje és módja szerint felébredt. Kintről már a pirkadat fénye hívogatott, az utolsó csillagok éppen tűnedeztek el. Hősnőnk felhajtotta a dunyhát: jobb kéz felől nem feküdt mellett senki, tőle balra ott feküdt Lacika csukott szájjal, megbékélt arccal. Tehát az éjjel mégiscsak itt járt a halál. Azaz mégsem; éppen ellenkezőleg. Lacika jobban van. Annyira visszahúzódott a torkáról a duzzanat, hogy már csukott szájjal is tud lélegezni!

Barkóczy Krisztina egy elszáradt, fehér virágszirommal takarta le a kisfiú orrlukait. A szírom fellibbent, majd szállongva lesodródott. Az anya örömeiben észre sem vette, honnét van ez a pehelykönnyű, fehér szírom: egy fehér liliomszálból szakadt ki, amely ott hevert a címeres ládikán összeszáradva, papírvékonyra préselődve, tizenkét évvel ezelőttről. Azt még az ő régi vőlegénye küldte neki az utolsó nyáron, mielőtt odaveszett volna Szeged alatt a harcmezőn. Ha egy szerelmes nő az ilyen fehér liliomnak megcsavarja a szárát, úgy az a férfi, aki szerelmére méltatlannak bizonyult, kicsavarodott nyakkal zuhan le paripájáról vagy a kocsmai padról, amelyen addig ült. Barkóczy Krisztina sehogyan sem tudott visszaemlékezni rá, mikor is csavarta meg a liliomszálat, méghozzá háromszor egymás után. Annyi bizonyos, hogy régen.

Arra sem emlékezett, mikor zárta vissza a ládikába a kéziratot. Annyi bizonyos, hogy valamikor az éjjel visszazárta. Vagy talán elő sem vette, és amit látni vélt a holdsütésben, amiben része volt, azt csak álmodta mindet. Csak ekkor jutott eszébe saját maga. Hogy magára is figyeljen egy kicsit.

Egy erdei tisztás, amelyet vaddisznók túrtak fel az éjjel, az érezheti magát olyasféleképp, mint most ő; és még nem ébredt rá, hogy a lelke legalább annyira meg van szaggatva, mint belül a teste. Lacika születését megelőzően, és még aztán is egy évig, amikor néha együtt hált vele a férje, az nem ilyen volt. Bámulta a foltokat a gyoölcs lepedőn, amelyekről még nem látszott a virradat fényében, vajon vörösesbarnák-e vagy csak rózsaszínűek. Pedig az igazi meglepetés még hátravan.

Az még csak most következik, amikor felhajtja hálóingét, és megérinti önmagát. Aki magához nyúl, az a bőrére tapint. Arra tapint rá, hogy olyan csupasz a bőre, mint kisleány korában volt. Mintha tizennyolc évet fiatalodott volna egyetlen éjszaka során. Vagy mintha Ibrahim pasa kivénült háremhölgyei csupaszították volna le.

Száz évvel történetünk után Goethe a mag és a héj viszonyát firtatja egyik versében: kétségei vannak felőle, hogy a héj lehántása révén birtokba vehetjük a lényet, a magot. Ha most Barkóczy Krisztina kinyitná a ládikát, hogy még egy utolsó pillantást vessen a gyűlölt kéziratra, csupán élettelen és lapos héjakat pillantana meg. Száraz kagylóhéjakat, amelyek közt hiába keresne drágagyöngyöt vagy élő húsnyalábot. Neki azonban esze ágában sem volt, hogy a ládikát kinyissa.

Néhány perccel később, amikor mozgolódní kezdett a cselédség, már semmi jele nem volt annak, hogy Barkóczy Krisztina most vett búcsút életének első és utolsó kalandjától. Nyugodt, rezzenéstelen arccal, takarosán elrendezett nappali ruhában adta ki a parancsot, hogy: ezt a ládikát fuvarozzátok most rögtön Olcsvára, vigyétek a Szamoshoz, ott jó erősen kössetek rá egy féltéglát, vagy egy hosszúkás követ, vagy egy láncos golyóbist, vagy egy nyeletlen baltát, vagy a régi toronyóra nagymutatóját, vagy a lélekharang nyelvét, vagy a híres-nevezetes Pongó Borbála csizmájának repedt sarokvasát, és aztán hajítsátok be a vízbe, de annak is a kellős közepébe, hogy nekem többé a szemem elé ne kerüljön!

Kívánsága még aznap teljesült.

Nekünk viszont ebben a fejezetben elbeszélői tisztünknel fogva már csak annyi feladatunk maradt, hogy hazavezessük mellékszereplőnket, Kölcsey Gábort. Nem valami nehéz feladat, mert mire kitesszük a most íródó mondat végére a pontot, Kölcsey Gábor éppen eldülőngél szerény hajlékáig, ahol, ha még emlékszik rá az olvasó, valaki várja. Több okból sem pillanthatjuk meg ezt a valakit: először is, mert háttal áll nekünk; másodsor, mert a kora tavaszi éjszakában csak egy árnyék látszik belőle meg a parázs, amellyel az árnyék éppen pipára gyújt; harmadszor, mert Kölcsey szemére (márpedig az ő szemeivel nézzük a fejezet végét) függönyként ereszkednek a mértéktelenül hörpölt silány bor gőzei; végül pedig azért sem látjuk azt a személyt, aki egy egész fejezeten át kitaratóan várt Kölcseyre, mert a látványról, mint valami kutya, úgy tereli el figyelmünket a hang: éppenséggel egy nagy termetű juhász kutya szűnni nem akaró acsarkodása.

Ott ágaskodott a Béke (mármint a Béke nevű harcias komondor), megkötte. A jövevény pedig farkasszemet nézett vele, és a kutya pofájába fújta a pipafüstöt. A kutya elhallgatott, Kölcsey pedig, noha jóformán semmit sem látott, mégis érezte, hogy minden oldalról közrefogják.

Azt híreszteli kegyelmed, hogy le tud minket rajzolni kegyelmed. Akkor hát, nosza, rajzoljon le minket kegyelmed.

Kölcsey Gábor földi maradványait egy hét múlva találták meg, bár a döglött

komondor láttán a szomszédok már másnap rátörték az ajtót. Átkutatták a roskadozó ház és az udvar minden zugát; éppen csak ahhoz az ember formájú bálványhoz nem akaródzott hozzányúlniuk, amely sűrűn teleírt papírlapokból volt összecsiszítva, és az egyik sarokban támaszkodott a falhoz. Pedig annak belsejében helyezkedett el Kölcsey Gábor; igaz ugyan, hogy össze volt zsugorodva, mint a mazsola vagy mint az aszalt szilva; mint aki besózva, kibelezve, csontig szárítva csak arra vár, hogy lehámozzák a testére boruló szövegtestet.

Magát a szöveget nem volt könnyű kibetűzni. Valami Krisztina grófkisasszonyról volt benne szó, aki egy hajótörés után Egyiptomban bolyong. Farkaszemet néz a szfinxszel, majd belezuhan egy sírboltba, ahol papiruszba göngyölt múmiákra és különböző kincsekre bukkan, végül a törvényes hatalom ellen felzendült sivatagi rablók hurcolják magukkal. A mi Kölcsey Gáborunk, bizony ám, ritka nagyra hivatott ember volt, még ha nem vitte is valami sokra. Évekig dédelgetett egy olyasféle tervet, hogy majd egyszer, amikor sok ideje lesz, megírja Egyiptom ország történiáját Horapollótól Athanasius Kircherig, töviről hegyire. Csakhogy az embernek ritkán szokott sok ideje lenni, mert a sok idő, akár a tormaába esett féreg, saját keserű levében forog.

Egyszóval, a szomorú esetnek voltak egyiptomi vonatkozásai. A lőcsei patikus, aki szintén hallott Kölcsey nagyratörő terveiről, megüzente, hogy unciáról unciára megvásárolná a testet, mert igazi Egyiptom országbeli múmiát akár mennyi pénzért nem kaphat ebben a szűkös időben; márpedig mit ér egy patika múmia nélkül? Ám az atyafiak, noha szöget ütött fejükbe a kedvező ajánlat, végül is tisztességesen eltemették a szerencsétlenül járt embert. Agglegény volt világeletemben, gyermekei nem születtek.

Így tehát komoly kétség férkőzik hozzá, hogy csakugyan az ő dédunokája volt-e az a Kölcsey, aki történetünk után százhuszonöt évvel megalkotja majd a *Hymnus* című híres költeményt.

Életjáradék

(Prózatételek)

Huligánok

- I/5/e Itt, a Körös mellett a táj egy kísérleti televízió képernyőjéhez hasonlít; a gátak, a távoli házfalak, az akácok, a lovak remegnek, akár a szitakötők. Nem beszél senki. Apád se. Nem fogja sokáig szó nélkül kibírni, ő a legjobb zsákoló. Zsákolók – bűvárok a portengerben. A traktor melletti cséplőgép veszettül kattog, száll a pelyva. Óraműpontossággal cserélik a telt zsákokat üresekre, a gép alól lányok hordják a töreket. Megérkezik „futáslajos”, a tsz elnöke. Elnök elvtárs! Kiált fel apád nevetve. Nyitna ablakot a kommunizmusra...?
- I/5/f Most őszig ezek a hónapok az előrelátás napjai. Szólt a tsz KISZ-titkára többek között apámhoz. Épp akkor volt búcsú a faluban, másnap pünkösöd, az évszakhoz képest hűvös idő. Apám hazament, kimosakodott a ganéjból az ártézi kútnál, beöltözött, galambszürke kord öltöny, elképesztő izgalommal töltötték el a szökés e pillanatai, mert kétségkívül annak tekintette, szökésnek; hogy mi elől, ki tudja? Így nagybátyád, az öreg Sándor a délutáni színarany napsütésben. Egy igazi férfi, mégis meghajlik, megindult lesz, lelkesült, hiába igyekszik, úgymond, tárgyilagosnak mutatkozni és szenvtelenül nézelődni, vad lendülettel vág át a búcsúra összegyűlt tömegben, ünneplőbe öltözött kisgyerekek és asszonyok nyüzsgő sokaságán. Irány a kocsmá, majd egy liter fehér bor után irány a céllövölde! Vásárol neked egy *ájvenhós* zsebtükröt, búcsúfia, mintha lőtte volna! Elsőre. Így?
- IX/5/b A mézeskalácsos az ellenség szószólója.
- X/5/e Körülöttünk minden *szexzörej, erotolárma...*! Írtad. (Itt, a Hősök terén annak idején, egy május elseje, a királyszobrokat vörös drapériával takarták le, a középső talapzatra pedig Marx Károlyt állították volt egy fiatal munkás és egy fiatal munkásnő társaságában.)
- VII/5/b A fiatalember ittasan hátrált vissza, az édesapám volt tehát ő (az), illedelmesen meghajolt, mosolyogva közölte az örömhírt a rendőr főtörzsszel, hogy megszületett a fia. Írtad.

Az (én) nem lehet az ő fia! Kiáltott fel az anya, édesanyám volt, (lehet) lesz?

Márhogy persze, hogy nem vagyok én a fia; ott feküdtem megbújva valami inkubátorban, magamat egy furcsa kék testnek álcáztam, hal vagy kistigris, efféle, mert én egy xeta indián vagyok, tudja, mesélted később a rendőr főtörzsnek, ki újra behívatott a Moszkvai körútra. (Ez egy másik főtörzs volt. Írod.)

XIII/5/a Mindig az iszonytató igazságtalanság vagy a még iszonytatóbb igazság fenyegeti az embert, tehát általában ki van téve az igazság és az igazságtalanság együttes fenyegetésének.

II/5/a Voltak ezek a tenyérszi, átlátszó, harangforma micsodák, kicsinyke téli táj volt bennük, és ha megfordítottad, akkor havazott az az egész; ma úgy érezted, hogy elmúlt a tél, el a tavasz is, és az észvesztő nyári napsütésben remegő nyugalommal ott ülsz a száraz fák és bokrok közt, s egyszer csak erdőtüz üt ki. Volt tehát segítség megtalálni helyed a világban. Gondolod.

XII/5 Álomban is az altatóval küzdök; persze, hogy felébredek. Nagyon erős bennem a vesztesek tudata. Az állandó szövegelés kényszere, mint kinek rossz a lapjárása.

III/5/d Álomban sétára indultam volt szerelmem körül, mint Nixon a Lenin jégtörőhajó modellje körül annak idején New Yorkban. Ezzel kezdődött volna a hidegháború? Mára ennek itt, Budapest [rosszindulatú jelzős szerkezet hiánya] járókelői közt tényleg semmi értelme, mondtam magamban. Azért én csak tettem egy kört. Olyan volt az a tér, mint valamely művésznek a *Transzszibériája*. Egy csarnokszerű, egyébként üresnek látszó teremben lett kiállítva, a fehér falak előtt sötétbarna, magas háttámlájú székek. Volt, hogy meg is mozdult, ült vagy feküdt, dohányzott stb. Majd' meg nem szólalt; ha megszólalt, akkor csak egészen halkán, alig hallhatóan beszélt, mint akit majd' megfojt a düh. (Annak se könnyű, kit egy életen át majd' megfojt a düh.) Az egyik oszlopon a róla készített prospektus volt olvasható, hogy miből áll, mi hajtja és mire képes. *Ócseny harasó*. Mondtam én, mint Nixon, aztán nyomban fölébredtem. Eszembe jutott a karikatúra, maga a karikatúra, és magát a karikatúrát én egyszerűen nem bírom. Nyilván vannak kivételek. Egynéhány lehet. Az már sok. Nem? Miért? Tudom is, miről beszélek. Akkor? Előfordulhat. Elő hát!

(Lásd még, ég a határ. Illetve, én egy határeset vagyok stb.)

IX/5/c Valaki rekedt hangon, mintha lábait a tűz nyaldosná és félelmében hangtölcsérbe kiabálna a zuhanó, egyre szürkülő ég alatt, közölte a nagyérdeművel, hogy megérkezett, itt van a világ legnagyobb ring-

lispílje a faluban, már a neve is szenzációszámba megy – „Íme, a Rettenetes Illés!”

Tovább ordított, mint aki valójában arra lett volna hivatva, hogy embertásainak nemi szervét tüzes vassal vagy hideg üveggel kínozza, ha már szószékre nem léphet borús vasárnap reggeleken. Ezeket a körvonalazhatatlan pillanatokot fémes csendülésű magyar nótafoszlányok tarkították a helyiek egészen sötét katatóniájával és más hangok boszorkánytáncával elegyesen.

Sem tengerárt, sem hullámvasutat nem láttak még az itteniek; csak bámészkodtak, egymást löködték, nem számítottak semmi jóra. Idő múlva viszont mégis kipróbálták a „Rettenetes Illést”. Az élmény talán az ostorcsapáshoz volt a leginkább hasonlítható, mert az ostorcsapás, az ismert volt körükben, és tetszett is nekik. Jól van, álljatok sorba! Dünnyögte nagybátyám, az öreg Sándor. Az emberek álltak is, egy olyan sort alkotva, mely a köznapitól és a kézzel-foghatótól egyre távolabb – egyszerre csak mindentől távol. „Folyvást, folyvást! Senki sem távozhat, hogy ne próbálta volna ki...! Íme a Rettenetes Illés!” Hát igen, ide verődnek az emberek élni, pedig én inkább azt hinném, meghalni jönnek. Gondolta nagybátyám, a hústorony kikiáltó az ujjatlan, koszos, fekete trikójában meg csak öntelten vigyorgott, azután váratlanul azt mondta az értetlenkedve álldogáló öreg Sándor felé, hogy „Ez, apafej, pszichológia”. Apafej az anyád piccsája. Ez a pszichológia. Válaszolta nagybátyám, az öreg Sándor. „A pszichológia az a Rettenetes Illés.” Kötötte az ebet a karóhoz a kikiáltó, és mosolygott, mintha esküvői torta volna a kannibáloknál. Párás, füstszínű üvegre, úgy csapódott a ringlispíles arca az ő arca elé, egyik pillanatról a másikra. „Van valami probléma? Valami nem tetszik, apafej?” Az éhenkórász külsejű alak, az öreg Sándor nem igényelt segítséget egészében véve szünettelen káromkodásaihoz, cizellált volt és durva, mégis a leglesújtóbbnak ő maga azt vélte, ha valakinek csak annyit mond, hogy *Ostoba vagy*. Most is ezt mondta. Ostoba vagy. „Én?” Te. „Ide figyelj, próbáld csak ki, ingyé’ mehatsz... egy kört...!” S azzal megragadta a grabancánál fogva, és már vitte is a férfit a szédületes körforgás. Sírva fakadt, előhalászta a hatalmas, feketekockás zsebken-dőjét, orrot fújta, arcán szétmaszatozta taknyával és nyálával a könnyeit. Aztán tátott szájjal kapkodta a selymesen feszülő, váratlanul lehűlt levegőt, el ne hányja magát. Csendes, nyílt ellenállás, ugyanakkor nyugtalanság és hullámverés a mellkasban. Gondolta nagybátyám, az öreg Sándor. Csak az esőben bízhatott.

IV/5 Az állott levegőben kannák.

V/5 Úgy érezted, mintha egyszerre fölforrósodott volna a levegő, holott csak az eső utáni pára vált elviselhetetlenné, ahogy ott, a rendőrfőkapitányságról szabadulva földbe gyökerezett lábbal álltal

s szerencsétlenkedve nézted a rokonai által bekerített asszonyt. „Unokáim!” Kiáltotta. „Hát csak a jóllakás érdekel titeket?” Majd váratlanul megfordult, megpördült a bevásárlókocsija körül, és lezuhant a foltokban száradó járdára. Nem túl nagy érdeklődést mutatva odalépett hozzá az öreg Sándor, és az ötágúcsillag-forma szivacsával megtörölte az alélt asszony arcát, ki föllélegezve folytatta. „Fáraszt a testem, a munkám, szorgalmam, erőm, anyai aggályaim, ha arról van szó, hogy védjem és egy hosszú asztalnál mindig együtt lássam a gyerekeimet, unokáimat, az egész pereputtyot; de az az igazság, hogy mindezt én már csak egy álomban szeretném látni, az volna a megoldás, egy álomban mindannyiunkkal találkozni így, és nem elfogva az élet tényei s mindenféle közveszélyességek révén!” Így az asszony. Valójában, állapítottad meg, az uralmi ösztöke terítette le. A mellette álló nagybátyád, akárha egy ősi pogány isten, amint érte nyújtotta a karját, az asszony szemét elernyőzte kezével, jelezvén, hogy a képzelet felfüggesztve, éljen a valóság! Ez valami nyilvános egyezés lehet kettejük között. (Nem mondom azt, szép!)

IX/5/d A múlt héten új televíziót (Orion AT-401 N: a képcső előtt körben mély és világosszínű műanyag beugró, a faburkolat jobb oldalán süllyesztve a kapcsoló és a csavarógombok, mellette a hangszóró, szóval klasszikus és ultramodern) kapott a kultúrház. A rendszeres televíziós látogatásokon, amelyeken szép számmal vesznek részt a község lakói, a vendégekkel a művelődési otthon fiatal igazgatója, név szerint a „kultúrsanyi” beszélget.

V/5/a Nagybátyám, az öreg Sándor nem volt magányos alkat, de fuldoklott bármiféle kapcsolattól, így a házasság intézményétől különösképpen, mégis valami végtelen szomorúságtól hajtva unos-untalan összeadta magát a nővel, hogy aztán az öröm és a bánat együttes révületében elmormolja, „Elég, elég!”, és különféle gyermekeket hagyjon maga után. Az orosz hadifogságát is így fejezte be, családot alapítva a Krím-félszigeten.

IX/5/e Beköszöntött az ősz, és eljött végre az a vasárnap este ('59. szept. 27.), amire mindenki annyira várt, az év mérközését láthatják a kedves televíziónézők.

Magyarország: Grosics – Mátrai, Sipos, Sárosi – Bozsik, Kotász – Sándor, Göröcs, Albert, Tichy, Fenyvesi. Szovjetunió: Jasin – Keszájev, Maszl – Jonkin, Kuznyecov – Vojnov, Netto – Motreveli, Iszajev (Mamedov), Ivanov, Bubukin, Iljin (Meszki).

III/5 Azt kell mondjam, politikai szempontból abszolúte balek. (Apádról van szó.) Előbb dől be egyfajta zenei trükknek, mintsem képzelni, ahogy azt meg végképp nem tudja elképzelni, hogy miért jelentge-

tik fel állandóan, csak mert a pártépület bejáratát hugyozza le estéről estére a párttitkár nevét ordítva, az apja faszát neki!, ha egyszer a kocsmával szemben van, és épp útközben hazafelé, de jól ismeri azt a szemetet különben is...!

Azt mondja, ez senkinek sem tetszene, ez nincs így tehát.

- IV/5/a A mi családunk más, nem beszélve arról, hogy én is más vagyok, de mindenki annyira egyforma egyébként – gondolta a kisfiú, írom, mi a mennykő ez, ha nem az, hogy mintha a ménkű ütött volna bele (tudniillik a családunkba)!
- I/5/ Az én apámnak nem volt se lova, se szekere, mégis azon ült; nem volt eszpresszója, mégis ott ült; csak ült és hajtott, mint az állat – hogy volt/van ez?
- VII/5 Vasárnaponként eljárók a templomba, a perselyből (a saját magam készítette) kolbászszíros dróttal szedem ki a pénzt.

Ars poetica laconica

*csak posta én is semmi kétség
s még meg fogom szeretni végül
a pakkban néha ritka érték
máskor csak 'minta érték nélkül'*

*olykor súlyos nem földi holmi
furcsa már-már gyanús jelenség
agyagja él: jó kézbe fogni
nem mutatja ingredientjét*

*saját képemre újragyúrnom
magam lelkét belélelnem
nem kell – nem is lehet*

*csak könnyedén alája nyúlnom
vigyázó kézzel átemelnem
s letennem engedett*

Anna utolsó levele a fejedelemhez

*jer még hajnaltul visszalépjél édes Atyám-Fejedelem
nagy kezeddél hadd még kicsint hitvány magamat elfedeznem
két tenyered domborítsad ne hagyjál engem vértelen
simítsad óvó paisomképpen forró cipócska hasamra
ahová gondolnod se – s még hogy bújnod simúlnod! – szabadna
ahonnan gyönyörhes szerelmünk még reménnyel megszülethet
ha Nagyságod éltet engem s hamarost méges nem ölet meg*

*hogy a boltív alá hajolsz szolgálaim fröccsennek előled
s utánad mingyár helyére zuppan a súlyos persa szőnyeg
és mint a pántolt vas áll útjába korábbi szeretőknek
ilyenkor magam teszem két fedő tenyerem hő ölemre
meleg párádat össze-gyűjtögetve itt-jártod dédelgetve
s ahogyan mindig-mindig: szúrós arcod nyoma visszalüktet
és amint mindig most es sokáig őrzöm még hűlt helyünket*

míg te férfi-könnytül részegedve galoppolsz kiinn a gáton
nemsoká már túl a vészen túl a lápon s túl a határon
mellyiknél tovább nem láthat követni rontó búvem-bájom
onnantul szabadúlsz a ludvérces fények késértetétül
s józanodol nyomba – s rémes úrt es érzel kújjel s bévül
bent mintha kórság ett vóna meg – mint otthol azt a Másikat
küinn mintha Isten visszahitta vón az égi madárokat

köröttek körbe mindenütt siketség vakság irdatlan úr
könnyed se éneked se itat már hogy boldoggá részegűj
csak a nedvedző-huhogó köd tekergél-tapadoz körül
– de már otthol lész mingyár távolba nézd ott strázsál a Vár
ott hol nem mézcsurgató törökszerájos tűzboszorka vár
hanem a szent hidegség: az esküs az égtül megáldott:
kemény és tiszta ágyán maga föl kent boldogtalanságod

kipeckelődött szemhéjjad alól mint a halotté mered
tágult keretjére ráfeszíti barna bársonyát szemed
mi máskor olyan bölcs olly fényes: most vak hályog tekinteted
meszelt falak setét gerendák hosszát méri az ágyasházban
száraz frészes hang szusztorog a vége-nincs éccakában
– tüdő-é? szű? a páros ágy? vagy tám csak tik magatok ketten?
s ilyenkor mersz-é megmerülni lobbal égő képzetekben?

vajjon s miképpen boldogúl Nagyságod ekkor emlékemmel?
s nem gyújtod-é föl az órjás ágyat sóhajos légzésseddel?
s tűröd-é? vagy mit kezdesz gerendák közt a lángoló képekkel?
vagy fölserkensz nagy nyomorúságban gerjedő nagy haraggal
s próbálsz öklöd hogy megreng az oltárnyi gyalúttan asztal?
s ha ígyen: mér? úri kapcarongy miatt miér ez indulat?
Nagyságod teste-lelkiben bárkiannája így ottmaradt?

az a tűz úgy-e Kedves ott ott fut: bordák közt gerinceden
nincs nincs tudom nincs veled se másképpen csak épp mint énvelem
– álomban élém gyűltek vótt szerelőim mind az ezenen
– ej tik! tik semmik se! el! hüss hüss sok éhes zabáló kanja!
jöllaktatok s lefordúltatok! – őrizetlen vallyú: ennyi vótt néktek Anna!
s hogy te előszörre csak köszöntésül egy szót szóltál velem:
úgy tudtam úgy: most már jó – már minden jó lesz: itt a szerelem

s te! nem es így! elébb még! már hogy bejöni főntről lestelek:
láttam széles hajlottas hátad s lovad paskoló bal kezed
– ó már ott bár én vóttam vóna akit megdörgöl tenyered! –
már ott megkívántam én édes felem szerető szerelmem
már ott megláttam Nagyságodban Bátyám-Atyám-Fejedelmem
akiért mikor jó tetőtül talpig fehérbe öltezek
akiért most es és már örökkön hűséggel esedezek

s azt es érthetném tebenned ha nyugton meg tudnál ötletni
ez lenne fődi nagyság: éngem égő máglyára vettetni
bűnös szeretőd nyomába egy árva sóhajod se vetni
– s mostan vagy ellenségimmel rakatsz máglyát nekem te gyáva
te szent ki botránkoztató kezét vágná meg mégse vágja
vagy az Istennek fiátul adatott néked es nagy lélek
s nem tűrhetsz köveket vetni énrám s úgy rendezed hogy éljek

Szeptemberi kisfiúsóhaj

szép volt idén a nyár nagyon szép

*most ősz van és az iskolák megint kinyitva
sötétlő szájuk elnyeli
mindazt mi kéjes volt a nyárban
követ vizet füvet csigát kalandot
biciklit nagypapát napot
lábujjak közé torlódó lágy sarat
most megint itt torlódnak újra
maguk nyarából visszatért barátok
a nagy cethal gyomrában zsúfolódva
a többi kis jónások is mind
rajtuk is még ott a nyár barnás kosza
az ő hangjuk is még fagyalttól
szabadságtól rekedtes
talán majd ővelük
talán még nem mind lett áruló
bár a kitartó hősök száma egyre fogy
amint a nyurga centiméterek gyarapszanak
idén talán már ő is
talán ha sűrűsödnek izmai
talán ha gyűlő-nyúló centik őt is megváltják
s vajon mire
amire mind a nagyfiúkat
kiknek szemében testük felismert szégyene
kiknek már világos hogy más más a lényeg
nem elmélyült figyelme sok fontos dolognak
nem kőben vízben napban csigában
a lényeg másutt búvik más kalandban
hangos fiúk anyák fontoskodó beszéde
lányok vihánca rejti*

Zöldségesné, negyven felé

*zúdul a vásárcsarnok hajnali nyútt karavánja
zaccizü híg lötytyöt dajkállok az ócska pohárba
férjem a sorban a harmadik – életem ex-aduásza –
szitkai közt szór almát-krumplit az új Suzukinkba
zuttyan a mocskos láda a múlt havi Hölgymagazinra*

*gyűlölöm ezt a pulóvert: vastag szúr a gubanca
jó de a plüss overáll színe már oltárira ronda
itt söpör épp a Gyuszó a piac nagy bengá kújonja
vén hülye – úgy hív: „Rózsa a rózsaszín álom”
ezt neki rózsá meg álom! – már a szagát is utálom*

*francba a sok lüke lánykori maszlag: az életem átvert
és ez a rossz szagu marha az egy aki nyomja a sódert
nézz oda: érte cseréljem szebbre a rusnya pulóvert?
most hogy a pénz meg a férjek után már megcsal a test is
még buli lesz végül felcsípnem a vén szemetest is?*

Álmok a halál előtt

Simon Balázsnak

*Felláznak a mágikus szavak
és rémálmaikban jelentésüket
keresik kéri számon rajtad
rémálmodban keresed kéred
jelentésedet számon valaki
vagy valami rémálmában –
és egyre szűkül a boltozat
a vízszint nő és a szavak üres
buboréka a préselt levegőbe
hiába préselődik*

(Balázsnak)

*„...miért volt már mindig közel
A semmi, és egy etetés miért soha?”
(Simon Balázs)*

*Az etetést, látod, abbahagytad,
és akiknek adtál magadból, kicsit
értetlenül nézünk, míg végre
megértjük, hogy nincs több, míg
intenzitásod emlékét egy őszi este
kiélesíti intenzív hiányod.*

Átjárások

(*Porta**)

II.

* fn. 1. nép. Falusi, kisvárosi telek a rajta levő épületekkel./biz [Kif-ekben:] vkinek a háza tája, közvetlen környezet, tevékenységi köre. Rendet teremt a maga *-ján; úr a saját *-ján. 2. Középület, gyár bejáratában a(z ügyfél)forgalmat ellenőrző személyek tartózkodási helye; portásfülke. 3. Nagyobb épületen kapu. 4. Tört. A török szultán udvara, ill. kormánya. A magas *. (lat)

a.

Ahogy apád egészsége hanyatlott, és elvesztette kapcsolatát az emberekkel, sétálni sem szeretett már, pedig nagyon kellett volna neki a séta, helyette inkább az udvarban csoszogott, a gang szélére ült, s ha olykor mégis kimerészkedett az utcára, ahol egyenes, sima út várta, amikor szembe jött vele valaki, elfordította a fejét, ha szóltak hozzá, az volt a baj, ha meg nem szóltak, azért neheztelt...

Igazából nem is tudod, mi a baj, melyik a nagyobb baj, hogy másfél éve nincs munkád vagy hogy ma álláshoz jutottál, de olyan nevetségesen kevés fizetést kínálnak (!), hogy megromlott körülményeitekre való tekintettel el kell fogadjad? A kisebbik fiad azt mondja, ennyiért ne vállald el. Igaza van, mégis rászólsz mogorván, ha megfőzette veled a kukoricát, egye is meg, most kell enni, amíg meleg, majd ezt is kidobhatjátok holnap, ahogy a tegnapelőttit is kidobtátok. Valójában a hangsúly szúrja a füled, tizenegy éves, összebarátkozott itt a szomszédokkal, az egyik családdal kirándulni ment a hegyekbe a múlt héten, a másik család elvitte gokartozni, 1400-ért befizették őt és egy másik fiút tizennégy menetre, s fagyit, süteményt is kaptak. Tulajdonképpen örülhetsz, hogy örömet szereztek a gyerekednek, te magad nem tehetnél ugyanígy a kedvére.

Ez egy hatalmas intézmény, ahol másfél év kihagyás után végre elkezdhetsz dolgozni. Még csak betanulsz, bejársz a majdani feladattal ismerkedni, a kollegina készségesen körbevezet, megmutatja, mi hol van, mire kell különösen odafigyelni. Egyelőre nem lelkesít a rád váró munka, mégis mutatod a lelkesültet, szélesen mosolyogsz, tréfálgazol, hisz kedvesnek kell látszani, ha már egyszer munkahelyhez jutottál. A kezekben kulcsokat szorongatsz, ezekkel kell nyitni és zárni,

majd pedig egyenként visszahelyezni valamennyit a szegekkel kivert szekrénybe, három van belőlük, mindegyikben 100-100 kulcsnak való hely, külön a lakatoknak is, amelyek legtöbbször súlyos lánc is tartozik, a lengőajtók zárásához.

Eszedbe van: elhoztad a pincétől, de még nem nyújtottad át apádnak a létra le-tört fokát, a „tettet”, amely négy héttel ezelőtt a lábtörését okozta. Ott van az öreg Skoda csomagtartójában, apád közelgő születésnapjára tartogatod.

A párokról egyelőre csak annyit, hogy láthatóak olykor a „belső” viszonyok. Egy folyosói együtt-vonulásban, például. Ahogy a férfi a nejlonszatyor fülét fogva utat enged asszonyának. Vagy amikor a férj ráripakodik a feleségre: „Oda van írva, hogy személyit kérünk! Oda van írva, nem látod?!...”

A fény már korán reggel vakítóan fehér. Az árnyék különösen sötét. Mint a Holdon.

Az ostoronyeles lámpa odahajlik a platánfa két lombos ága közé. Vagyis a platánfa két lombos ága hajlik az ostoronyeles lámpához. Ragyogó reggel.

Elhagyatottságunk abból áll, abból ered... – kezded a gondolatot, de máris elvetted: nem, nincs többé szép levezetés: görbebot van, mankók, remegő kéz vagy mozgásra képtelen kéz, láb, ugyanott, ugyanabban a környezetben, ahol hasukat mutogató lányok, ahol valóban szépek is megfordulnak. A csúnyák olykor nagyon csúnyák. Míg a szépek gyakran igazán szépek. Egyiknek minden. S a másiknak...?

Csizmában, nadrágban, könnyű nyári blúzban a hölgy. Vékony, haja-ritkult, gyíkfejtű, *kontyba-tűzött-frizurás*. A nyakán, a nyakában, ott van a bibi, a baj: a betegség. A karjai nem is karok: fadarabok, lécek, lengenek. S a fogazata? – Hiszen nincsen is foga.

Négy lábbal, két kézzel – mégis jár. Kis púpja kinyomódik a hátán.

Kérdi a nő: tudod-e, hogy rossz a benti, nyilvános telefon? Nem tudod. Felajánlod neki, hogy telefonáljon a portáról. Tüstént elfogadja. Utóbb rájössz: ő tulajdonképpen ezt is akarta; a porta telefonján zavartalanul cseverészhetett. A tartásdíjat nem kapta meg. S ez már nem az első eset. De most tényleg ügyvédhez fog fordulni, mondja.

Akit mentő hoz, annak végül is jó, hogy eltelik itt egy napja. Nem baj, hogy itt hagyják a folyosón: elnézegetheti az arcokat. „Kint” van.

Hetvenéves matróz, orrán napszemüveggel a laborba szalad.

Az érzés újra és újra: rétegződés időben, ember az emberben. Ahogy *vonulnak* bennetek öregjeitek. És ahogy majd ti is *vonulni* fogtok másokban. Átvonulás.

Olyan a férfi, ahogy lép, mint a madzagon rángatott marionettfigura. Mint a ló, meg-meglódítja a lábát, harangozik a lábszára. A büféhez közelít, ahol két nyakendős úriember beszélget. Eléjük áll hetykén. Azok átnéznek felette. Erre ő csatlódottan továbbballag. De aztán visszaüget eléjük újra.

Megtalálták a lábát. Állítólag megtalálták annak a férfinak a lábát, akit halálra gázolt a vonat itt, Uránban. Benne van az újságban, hogy megtalálták, a gyerekek játszottak vele, a lábbal. Most megtalálták. Három héttel az eset után. Fő, hogy megvan.

Árnyék és fény oly élesen elhatárolódik, s mégis végérvényesen egybeforr. (Fiad szerint az árnyék éppúgy nyomot hagy a fényen, ahogy a fény nyomot hagy az árnyékon.) Az ég egyetlen hasítás, felmetszés. Ömlik alá az „úri meleg”.

Nőben – ekkorát! S még ide is áll. Amikor írod ezt. Hogy tényleg tízről van-e a röntgen? Eltart egy ideig, míg fölnezel rá.

A liftben rekedt, tollaázott öreg mami kanárihangja. Meg a két 6-os úti kurva éktelen sikoltozása. Hogy a szívbillentyűjüknek most akkor annyi...

Másmilyen ez a mai (szept. 18.) fény, mint a nyári fény. Valahogy érezhetően sűrűbb. Kenhető. Húzása van, mint a száradó, erős cementnek. Megállnak rajta a falevelek. Súlya van a világosságnak.

Ahogy nézed – újra – a képen ezt a múmiát, melyet nemrég megtaláltak (egyszer *elveszett!*), ahogy nézed, s ahogy „ő” néz, rád, vissza (-előre?), abból az időből, holott, jól tudod, semmi már, megmerevedett arc, szem, száj, ajak, hiába, hogy látszólag telt – valójában üres, pusztá anyag, hideg, halott anyag, itt már minden holt, a fülbevalója, az orra, tán még az *orrlyuka* is, szemöldöke is holt anyag, a feketé, éjfekete haja is, s jöllehet az arc feszesnek látszik – nem egyéb, mint elhasznált, levetett maszk.

Éktelen hangos nevetés. A két konyhai nődolgozó. A furgont várják, hogy hozza az ételt. Nagy tisztelet övezi őket. A doktorok előre köszönnek nekik, s kérdik tőlük dalolva: ma mi a menü? Mennyi kerül a tányérra? A folyosó fehér padján ülnek, szétvetett lábbal, s jóízűen röhécselnek. Körülöttük a totyogók hada: urológiára, röntgenre, „művesére”, laborba. Mankók és kacagás.

Ahogy ideáll s kérdi tőled: szépen megkérem, kaptam egy *ilyen* beutalót-beszólót, hová kell ezzel mennem? – S akkor ránézel, együttérzőn, máris apád van eszedben, hisz olyan idős lehet a férfi, s mondod neki tisztelettel: ez a tudógondozóba szól. S mondja ő: igen, vagy inkább kérdi: igen?, és mondod neki tovább: menjen ki az udvarra, menjen ki a nagykapun, azután jobbra, Tudógondozó, ismétled, ott megtalálja. Köszöni, nagyon, de nagyon, kalap a fején, kicsit púpos a háta, a nadrágja szára a bokája fölött, megy hajlottan, kezében a papiros, a „meghívó”, kezdődik a tortúra, kezdődik és végződik, majd, mikor, hol?

„Gyere már, gyere már, az istenedet, mert tenyérre veszlek, és úgy csúsztatlak végig a folyosón!” – kiabálja az ősz hajú férfi a feleségének, aki egy emelettel följebb várt a gyógykezelésre, mint kellett volna. Tüstént lódul a sápadt asszonyka. Megtudod: daueroltatott, s a füle mögött csúnyán bevörösödött a bőre.

Szép az ősz, s igen-igen hosszantartó idén. Kék autók, pirosak, zöldek, sárgák – akár a falevelek – húznak el az úton. A gyalogosok lábát olykor elkaszálják. Ősz. Sudaras.

A táskás ember és a nagyot lépő naponta megjelenik. A táskás állítólag megölte a feleségét, s a börtönben beleőrült (tettébe?). Most „kint” bolyong, kötekedik a nőekkel, trágárul beszél, naponta bejelentkezik az orvosokhoz vizsgálatra.

Azt hinnénk, ugyanaz az arc számít. Hogy ugyanaz az arc kell. Hogy ugyanolyan orr legyen, ugyanolyan áll, ugyanolyan frizura. Hogy ugyanúgy forduljon felénk a tekintet, ugyanúgy lengedezzen a kéz, a haj – holott... Nem, nincs köztetek harag, lényegében nincs semmi sem, megállt az idő, s így van jól.

Mint egy virágszirom, de már fonnyadt virágszirom. Olyan a haja, mint a pihe, pille. Mint a pókháló. Elfújja a szél. Nemcsak a haját – őt magát is. A fal mellett oson. A huzat elől félve menekül: fölkapná, elröpítené az Óperencián túlra. Nyolcvan is van már, nő.

- Időpontot szeretnék kérni a kegyelmes úrtól.
- Milyen ügyben?
- Plasztikai műtét.
- Miféle?
- Itt végeznek arcműtétet, nem?

Amikor ott vagy a kórházban. Bejön a kép. A kiszolgáltatottság érzése most bejön. Pedig türelemmel voltak hozzád, emlékezhetsz. Mezítelenül ülni a klotyón, miközben melletted, szemben veled, nyugodtan beszélgettek, cseverészték a nővérek, fiatal lányok. Néha rád néztek, megvagy-e, van-e már *eredmény*? Nem ők voltak zavarban. De mégis, mintha ők is. A beöntést megkaptad, oldalt kellett feküdnöd, mezítelenül, bal oldalra, a jobb lábat felhúzni, elernyedni. Hátral bedugják a cső végét, öntenek, telsz, egyre telsz, hideg a szoba (mosdó?), zöld csempék körben, anyád közben a folyosón sétálgat (ekkor még nem tudod, vagy már igen?, a nővér mintha jelezte volna, hogy látogatód van). A hallgatag asszony eljött hát a fiához, kíváncsi, mit csinálnak vele. Valahogy jól esik majd látnod őt, amikor kimehetsz végre a folyosóra. És azután mehetsz tovább – *tükrözésre* (*alul és fölül*, mert így szép a világ!). S amikor azt mondja anyád (ahogy elhaladsz mellette), azt mondja: megvár, ebben az van számodra, az az érzés-forrás, szóval az a jó neked ebben, hogy: hiszen akkor visszajössz még, nincs veszve semmi sem. Persze anyád hangsúlyában, amikor azt mondja: megvár – meglehetősen hűvös távolságtartás van, jól tudod. Vagyis ezt inkább érzed. Anyád sosem mutatta ki feléd gyengéd érzelmeit, csakis a

szélsőséges megnyilvánulásaira emlékszel: fagyba-, hóba-, éjbefutásokra, ezekkel a rohamaival téged sikerült mindig halálközelbe hoznia, azaz halálközelbe emelnie (konkrétan: midőn a fagyos kérgű szilvafák éles göcsörtjei az arcodba nyomódnak a koromfekete éjben, miközben úgy érzed: végleg egyedül vagy már, egyedül az éjben, a hidegben, egyedül, egyedül – ahogy imitten egyedül vagy/voltál/leszel a vizsgálóasztalon... bár most anyád odakint a folyosón mégiscsak vár rád. Ő vár téged!... Hát megfordulhatott ennyire a világ?! Jó tudnod itt anyádat. És jó, nagyon jó tudnod azt is, hogy te maximálisan „tűrő”, igen, mindent eltűrő vagy (éppúgy, mint gyerekkorodban), s bár a tekinteted el-elborul néha (nem, nem az indulat jele ez nálad, pont annak hiánya: az enyhület, a végtelen elgyengültség). Nyugodt vagy hát, kész lemondani – bármiről... De most mégis jó így, jó, hogy visszajössz, jó, hogy tudod, hogy visszajössz. Visszajössz, hiszen a folyosón vár téged anyád...

Áll a férfi (hetvenéves) a porta előtt, s kérdi: hol van a nőgyógyászat? Fölnézel a kérdezőre, s mondod, hogy több helyen is van nőgyógyászat, a földszinten és az első emeleten. Mert ő, mondja, a *Tarr Imrében* lakik, és nem tudja, hová menjen, kit keressen, kivel íratathatná föl a pelenkát – a feleségének?

Amikor az állatorvos megjelent, apád már a disznóól előtt, a négy lábú fejőszéken ült, sültös sapkában. Egész nap a fején volt a sapka. Te jó napot köszöntél az orvosnak, ledobtad a csavarhúzókat a földre, megtörölted olajos kezed, és indultál az orvos után. Kicsit izgultál, hogy be kell majd másznod az ólba, kirángatni a beteg anyakocát, de mire odaértél, már nem volt rád szükség, apád, noha el volt törve a lábfeje, bement az ólba, és egyedül kipofozta a disznót. Az orvos kérdezte, adtatok-e a kocának inni? Apád azt felelte, evett délután, és hát ivott is valamennyit, de – mondta – az állat lázas: 39,8 fok. „Mégmérte, János bá’?” „Én tudom...” – Az orvos akkurátusan ráhúzta a táskája fogantyúját a kerítéslécre, föl kattintotta a nikkellzárat. A táskája kívül-belül szakadozott volt már, a valamikor vajszínű, selymes bélés teljesen bepiszkolódott, elrongyolódott, bebüdösödött. Ott állt apád az ólban a disznó mellett, görbebottal, törött lábbal, a barna mamuszában, és várta, egyre csak várta, hogy jöjjön már az orvos azzal a fránya injekcióval.

Úgy mondjuk hangzatosan: alkonyodik. Valójában befordulunk az űri sötétbe.

Egyébként egyre kevesebb a látnivaló. Mennél többet nézel, úgy érzed, annál kevesebbet látsz...

Azzal a szemérmes bizonytalansággal, ahogy a férfi ideállt, és aki vele volt – nem tudhatod: felesége-e?, anyja-e?, talán mégiscsak az anyja lehetett –, és kérdezte az irányt, hogy most akkor merre menjen, és te valamit válaszoltál, mutatad neki az utat, ő köszönte szépen, s azzal ellépett, de valami, valami...

b.

Ahogy viszontláttál ma néhány arcot, azok közül az arcok közül, akiket egykor volt alkalmad naponta látni, akiknek illatát, szagát volt alkalmad nap mint nap belélegezni. A puffedség egy arcon, *azon* az arcon, amely arc mindig is félelemmel töltött el. Tehát ama rettegett arc. És akkor most úgy gondolni rá, hogy kívül maradni a haragon. Nézni csak az idő munkálkodásának nyomait a testen.

Lassan megmutatkoznak a részletek. Anyád le-lecsukódó szeme a terített asztalnál, este. Miközben ti, díszes vendégsereg, építkezésről, kft-ről, „ki a magyar?”-ről értekeztek. Apád már előbb elbóbiskolt az asztalnál. Arcán még szunyókálás közben is egyre mélyült a ránc. Nézni magunkat száz év távolából!, gondoltad. A pap a feldagadt lábszárát nyomogatta. Már lilult neki. A hosszú szárú cipőt vékony fűzővel fogta össze. A széles fűző jobban megtartaná a lábát, tudhatná, gondoltad. Nem szállt ki azonnal az autójából. L. beült mellé, és az új kocsi műszaki adatai felől faggatódzott. Az eső elállt, az utak hamar felszáradtak, már le lehetett sétálni – kart karba fűzve – a búcsúba.

Aztán P. dühe a futballpályán, az is egy megmutatkozó részlet. Akár a színes kecskerágó az erdő szélén. A diót egy gyűrött nejlonszatyorba lapátolta anyád, és ráakasztotta a meggyfa csonka ágára. A baromfiudvarból kiszöktek a tyúkok; mert valaki – közületek, persze – elfelejtette becsukni a kaput. A betontornác megdőlvé, arra van ráakasztva a drótkarika, ami a zárást biztosítja. Nem is egy karika: kettő. Mindkettő kétszálas villanyvezeték. Az udvaron feldöntögetett farrönkök. Alattuk a giliszták hemzsegő hada; a gyerekek ezekből gyűjtenek buzgón a dunctosüvegekbe. Késő délután hatalmas csörömpölés; mindannyian riadtan felkapjátok a fejete, de hál' isten! nincs nagyobb baj, csak a teli üveget vágta a földhöz az egyik harcias unoka.

Ülni vagy állni (lényegében egyre megy, tudod), s csak nézni hosszan kifelé, magunk elé, mégsem látni semmit sem, tudniillik a dolgok már nem érintenek meg bennünket.

Feladás volna ez? Feledés? Feladni mindennemű mozgást, és elfeledni – nem gondolni már magunkkal? Elfogyni? Kikopni? Hagyni veszni az egésztestet? Van olyan még, hogy: végső megállás? Puhán beburkoló eltompulás? Minden mozgás elcsendesedése? A hullámok elpihenése? Számít az, hogy merre vittek egykor a lázas látomások? Elaludni? Mélybeli kavics, beágyazódni az iszapba észrevétlenül? Lefelé, mindig lefelé? Ami elmarad: csupa absztrakt? Akárha elrobogó vonatból: fák, oszlopok, drótok villogása? Álomba-ájulás? Álomba-halás? Álomba-zakatolás? Hogy: ne gondolj, ne akarj, ne vágyódj, visz a szél, vitesd magad?...

Az *üzenet* a haldokló kutya szemén keresztül, egy másik világból érkezett hozzád. Az a szempár zöld színben égett, és feneketlen árnyék sötétlett a mélyén. Az *üzenet* nem volt szavakba foglalható, nem gondolatot közölt, csupán egy érzést

transzponált benned: a mérhetetlen elhagyatottságét. Az állat az udvar gyér pázsitján feküdt álmodban, hátával egy kivágott diófarönknek feszülve, rángott, a szája habzott, vicsorított, akárha megveszett volna...

Mintha nem is közületek való lenne, akit ott a folyosón visznek elfele!

Még jönnek egyre a szervizbe, vontatják, tolják be őket diagnosztikára.

Napszemüvegben, bottal. Valahogy átgördül a sarkán. Kis lánctalpas lábfeje van.

Leemeli a telefonkagylót, s várja, hogy a pénz lepottyanjon. Nem pottyan le.

Végül is egy életre jövünk, egyetlenegyre – mondtad apádnak, az orrkarikás lány aranykarikájának szerepét, annak szükségét, jelentőségét magyarázva.

Apád beesett a nadrágjába: lent, a lába szárán harmonikál a bő szövet. Milyen gyenge lett apád, nemrég még a karján tartott téged, mintha tegnap történt volna, te, a tüskéshajú, nagy fejű, görbe lábú fél csavarral a fényképező felé fordulsz, mögöttetek méterbe rakott hasított fa, apád haja barna, a bal szeme mellett sarló alakú heg, háborús emlék, erős, vaskos karú apádnak a haja széjjelnyílik az üstökét súroló szélben (frissen mosott haj), nagy, lombos fa alatt álltok, pontosabban ő áll, te a karján ülsz, mintha trónon...

Apám voltál, te voltál, apám, voltál apám, apám. Majd mesélek, apám. Azt mondtad, tudod. Hogy te tudod. Tudom, hogy tudod...

Kiszabadulni a palackból

Csöndes, kitartó esővel köszöntött be a szeptember, s jött meg az ősz vele. A hosszú, tikkasztó szárazság után a széles völgy mohón falta a nedvességet. A gyűrött föld repedései lassan megteltek, kiöntött belőlük a tajtékos víz. Rövidesen vastagodó erecskék tartottak a domboldalról a ház felé, a fűcsomók között kanyarogva. A fák törzsét feketére, a leveleket dagadó zsírosra festette; ami piszkos volt, azt mind jól megmosta a régóta várt, hideg eső. És közben a borulás elsötétítette az eget, pedig még nem is járt estefelé.

A vastag, szürke felhőkből úgy tűnt, hogy végérvényesen és visszavonhatatlanul véget ért a nyár. Nem is nagyon bántam már, elegendő volt a fülledt hőségből, a torokszorító szárazságból. Az is megfordult a fejemben, hogy az ősz beálltával talán a galambdúcot lakó denevérek is odébbállnak. Ő persze mindezzel aligha törődött. Nem sokkal az eső beállta előtt indult el tőle hazafelé Rosza Nándi, egy falubeli ember. Mondtam is neki másnap, hogy csuromvizes atlétában, bőrig ázva ért haza a cimborája, egy ideig biztos színét se látja, amire csak annyit mondott, hogy hagyjam békén, nem tudja, miről beszélek.

Rosszul volt, fájt a feje, mint rendesen, de bármit letagadott, a ködre fogta, hogy az az oka. Szó, ami szó, kijutott neki bőven belőle. A háza úgy lapul a völgy aljára, ahogy a gomba bújik a fa odvába, hogy oda menjen minden nedvesség. Az erdőből a vastag köd kora reggel legurul a domboldalon, s aztán késő délutánig ritkán oszlik el onnan. Legfeljebb ha felfordítanak az egészet, de hát akkor meg feje tetejére állna ott minden. Aznap is csak az újabb eső mosta ki a sűrű fehérséget. Mondtam neki, tömjük be rossz rongyokkal az ajtókat, ablakok réseit, repedéseit, de azt mondta, csak ne izgassam magam miatta. Majd ő mindent elrendez. Kérdeztem, a tetőt megnézte-e, hiába, nem is válaszolt, csak morgott valamit, azzal kiment a szobából. Így aztán rám maradt, hogy fölmasszak a rozoga létrán, a ház hátánál.

Amennyire a csupasz körte gyér fényében láttam, nem nyúlt semmihez. A gazdátlan holmik beterítették a padlást, ugyanúgy, mint nyár elején, mikor ideköltözött. Ennél nagyobb baj volt, hogy a zsindelek közt itt is, ott is csorgott befelé a víz, meg se tudtam számolni, hány helyen, pedig a padlás hátuljába be se láttam a kis égővel. Kértem volna tőle vödört vagy lavórt, de nem adott, azt mondta, nincs neki egy se. A műhelyben is valahány van, mind lyukas, olyan meg minek.

– No, majd hozok én akkor, ha nem akad itt egy rendes se.

– Úgy-úgy, csak cipekedjék, hordjon ki mindent. Nagyon fogok örülni a cók-mókjainak.

– Tudja mit, igaza van, minek hurcolnám ki ide. Majd szólok Lajosnak, hogy kerítsen. Az majd kihozza magának.

Akkor már úgy esett, mintha abba se akarná hagyni. Mondta is, hogy még a

végén itt kell aludnom, pedig azt nem venné a szívére, ha otthon hiába várnának. Most rajtam volt a sor, hogy megnyugtassam, ne izgassa magát miattam. Foglalkozzon csak a maga bajával. Vállat vont, mást nem tudott tenni. Ültünk bent, lestünk kifele, hátha megcsendesedne. Végül aztán csillagfényes éjszaka kerekedett, de olyan sár volt, majd' benne ragadtam, míg hazafele caplattam a keréknyomoktól árkolt földúton.

Reggel korán kimentem, délután más dolgom lett volna. Vittem neki kenyeret, tejet, minden maradékot összeszedtem, amit otthon találtam. Kőd volt akkor is meg sár, mi más lett volna. Ágyban fekvé találtam, elég rosszul nézett ki. Háta, válla sebes, lába megdagadt. Megcsúszott a létrán, miután felcipelte a lábasokat az éjjel. Szerencsére nem volt olyan nagy a baj. Előbb csak felült, aztán lassan lábra is állt, mutatta, nincsen semmi, nem kell mindjárt a legrosszabbra gondolni. Egy-két óra, és el is felejtí az egészet. Azért vele maradtam, egész délutánig, megettetem a tyúkokat, meg átkutattam a szekrényeket, de nem találtam semmit. Mondtam neki, hogy holnap kijön hozzá Lajos, úgyhogy ha már jobban érzi magát, csinálhatna valamit, de azt mondta, ne törődjek vele. Csak menjek a magam dolga után.

- Éntőlem azt csinál, amit akar.
- Menjen már, valahol biztosan nagyon ugrálnak magáért.
- Ne foglalkozzon maga másokkal, csak azt csinálja meg, ami a maga dolga.
- Ebbe ne szóljon bele.
- Maga se.
- Maga se.

Aznap már nem tudtam újra kimenni hozzá. Délután a faluban volt dolgom, vásárolnom is kellett, főleg neki, eltelt vele az idő. Estére megint beborult, tudtam, ha sokat esik, néhány napig ha megfeszülök, se jutok ki a tanyára. Az öreg Boza, aki még nekem is bácsi volt, hozott át egy kis szőlőt, azt majszolgattuk, az ablakon át bámulva a morcos égre. Éjjel valamiért fel-felriadtam, hallgattam az eső kopogását a tetőn meg a csatornában. Egyszer Rosza Nándiékna villany gyűlt, kiabálni kezdtek. Valamelyik a kutyát rugdosta, az meg vonyított, mintha nyúznák. Nemsokára abba hagyták, ki tudja, tán az eső végül megnyugtatta őket. Reggelre az áram is elment, az égen meg csak gyűltek, gyűltek a sötét felhők.

Négy-öt óra tájban, hogy nem esett, csak felhúztam a gumicsizmát, nekimentem a hegynek. A járhatatlan út helyett a gerincen mentem végig. Itt csak a mély marhanyomokra, kiázott ürgelyukakra kellett figyelni. Nem találtam otthon, először azt hittem, a műhelyben tesz-vesz, de nem volt ott sem. Valahonnan a zombékok közül keveredett elő végül. Bármit kérdeztem, csak dűnnyögött magában felelet helyett, úgyhogy békén hagytam. Felmásztam a padlásra, hogy kiöntözzem a vizet, s lefelé én is lecsúsztam. Kegyetlenül belevágtam a hátsómat a létrafokokba, ő meg csak nevetett rajtam, pedig alig éltem. Ha beütöm a fejem, biztos ottmaradok. Hogy kicsit törlesszek, elmeséltem neki, mi történt a szomszédban az éjjel, mert Rosza Nándor jóformán az egyetlen ismerőse volt a faluból. Nem érdekelte az sem, a vállát vonogatta, megkérdezte, ki az az ember, mi köze hozzá őneki.

Korábban soha ki nem mozdult a tanyáról, ám akkortájt folyton valahol a környéken bóklászott. Fel-felkapaszkodott az erdei út mellé, a falusiak idegenkedve méregették, morogtak valamit neki, ő meg sem hallotta, ment tovább. Mi-

kor rákérdeztem, akar-e valamit, vagy mit keres, mért mászkál el otthonról, betegem, egy szó nélkül, nagy sokára azt válaszolta, hogy nincs ebben semmi különös, csak épp ki akar egy kicsit szabadulni a hűvös téglék és a langyos víz szagának ketrecéből.

Egyik nap aztán, mikor szemerkélt az eső, hogy megint nem volt otthon, újra körülnéztem kicsit a házban. A zsúfolt konyha mellett két nagy szobája volt még. Az egyikben ágy, asztal, rozoga székekkel, meg egy szuvas tölgyfaszekrény, a léptek visszakopogtak a sarkokból. A másik teljesen kopár, üres, sugárzott belőle a hideg, taszított már a kilincse is. Ezúttal nem kellett sokat kutatnom, a matrac alatt megtaláltam, amit kerestem. Zsebre tettem szó nélkül, annyit se mondtam neki, hogy jó napot. Elém is állt másnap, hogy számon kérjen, mintha megloptam volna.

– Nem kéne itt játszani a nagyokost. Adja szépen vissza, amit elvett tőlem.

Rajtam volt a sor, hogy meg se halljam, amit mond. Megkérdeztem tőle, mennyi tyúkja van, mert mintha kevesebb lett volna. Azt mondta, őt nem érdekli, annyi az, amennyinek lenni kell. Azonban, hogy nem foglalkoztam vele, megint a templomtoronyról kezdett beszélni, ami idelátszott az egyik dombhát fölött, meg arról, hogy milyen egy csuda falu ez.

– Egész nap a keresztet figyeltem, és azt kérdeztem a Jóistentől, minek vetett engem ide maguk közé, parasztok közé.

Amikor elfele mentem, Rosza Nándor, mint az éhes csikas, ott leselkedett már a tanya körül. A dögkúttól néztem vissza, akkor settenkedett elő a nyárfák közül levehetetlen atlétájában. Egyszerre fénylett a zsírtól és sötétlett a kosztól. Hajnalban, mikor a szitáló ködben egy kisszekér fát kitoltam a kiskocsin, akkor is ott volt még, a konyhában szenderegtek, az asztalra borulva. Már le is pakoltam mindet a kamrába, mire magukhoz tértek. Szomszédom köszönés nélkül meglépett, míg én hátul tettem-vettem, ő meg morcosan kihozott pár doboz gyertyát a műhelyből, azt mondta, vihetem, legyen vele boldog. Megnyugtattam, hogy feltétlenül az leszek, de ha lehet, Lajos még boldogabb lesz.

Furán zavarodott volt akkor este. Én viszont eléggé fáradt és ideges voltam, drótkerítésemet valami kóbor kutya kibontotta, egész nap azt javígtattam, ráadásul Boza bácsi rosszul lett, a felesége engem szalajtott orvosért. Úgyhogy hiába próbált szóba elegyedni velem, nem voltam semmire sem kapható. Csak az tűnt fel, hogy valamikor, valahogy rendbe rakta az összes dobozt, kacatot a padláson, eltakarította a rongyokat, alumíniumlemezeket, újságpapírokat, összeszedte, lesöpörte a szemétkupacokat, de még a nagy, rozsdás sparnétot is betolta a padlás oldalába. A konyhában találtam, valamit főzött éppen, megkérdezte, nincs-e kedvem vele tartani, babcsuszpajzot készít. Korábban soha nem kérdezősködött, mintha nem érdekelt volna semmi a világon, de aznap valahogy megeredt a nyelve. Arról az emberről kérdezgetett, aki előtte lakott a tanyán. Megkérdezte, miért ment el innen olyan sürgősen, hogy csak úgy itthagya a holmiját.

– Minek vitte volna, mindene megvan ott, ahova került.

– Mért, hova került?

– Szakállas ápolók vitték el innen.

– Ne izgasson már, mondja végig.

– Mit izgul, kérdezze meg Nándit, tudja ő is. Susujkóval barátkozott az illető.

– Susujkóval?
– Az annyit tesz, hogy megbolondult.
– Hát ki az a Susujkó?
– Az egy eleven ördög. Ha közel jön, megmérgezi az ember álmát.
– Az az ember, aki az erdőben lakik?
– No, mondom, hogy tud erről Nándi is beszélni.
– Mondja már!
– Az egy mese. Vele ijesztgetik a gyerekeket. De ha többet akar tudni róla, tegyen ki egy darab sajtot az erdőszélre, aztán csak lapuljon meg és figyeljen. Eből úgyis kispórolta.

– A babcsuszpajzba nem kell sajt.
– Maga szerint. Szerintem meg kell.

Reggelre megvolt az újabb baj, Boza bácsi felesége elesett a lépcsőn, eltörte a lábát. Megint mehettem orvosért, aztán a kulcsot is megkaptam, vigyázzak a házra, meg különösen a két kecskére. Mennyi baj egy nap alatt egyetlen családban. Végül a magam dolgában csak délután tudtam eljárni, már sötétedett, mire hazaértem a városból. Bízom benne, hogy Végh Lajos nem keresett aznap, habár a gyertyák miatt ideje volt már.

Nyugtalan volt másnap reggel is, mikor kimentem hozzá. Egy szóval se kérdezte, hol voltam tegnap, de azért láttam rajta, hogy izgatja a dolog. Megint kész volt egy doboz gyertyával, de nem volt nálam a kiskocsi. Máskor nem dolgozott ilyen gyorsan. Ismét kérdezősködött, ezúttal a falubeli dolgokról, amit végképp nem értettem, miért érdeklik hirtelen. Biztos voltam benne, hogy megint rejteget valamit. A konyhaasztalon egy csomó öreg könyvet találtam, de nem ez érdekelt, nem nyúltam hozzájuk. Épp akkor nyitott be a szobába, mikor a matracot hajtottam fel.

– Már megint mit keres? Azt ajánlom, ne turkáljon itt soha többet. Szólni fogok Lajosnak.

– Maga?
– Nem is maga.

Aznap estére bezárkóztam. Hiába zörgettem, csörgettem a kilincset, nem nyitott ajtót. Körbejártam a házat, leskelődtem az ablakoknál, de nem láttam be rendesen. Először kiabáltam neki, fenyegetőztem is, aztán csak vártam, mikor unja meg. A fészert is bezárta, hanem a tyúkok nyugodtan kapirgáltak az udvaron. Ha valóban nem volt otthon, úgy akkor sem lehetett messze. Mire meguntam, Rosza Nándi is felbukkant. Igyekezett ugyan kikerülni, ám ahol egy út van, ott nem lehet másfelé menni. Mondtam neki, hogy oda ugyan hiába megy, ki tudja, hol van, de úgy tett, mintha nem tudná, miről beszélek.

Boza bácsiék kecskéi veszett jószágok voltak. Kikötöttem őket legelni reggel, estére mindig kirángatták a kampót a földből. Futhattam utánuk. A kecsketejet persze centire le kellett adnom Marinak, Mircsi néni keresztlányának, még egy bögrével se hagyott volna nekem. Szidtam is eleget a balszerencsémre, hogy öregségemre folyton ilyen helyzetbe kerülök. Mircsi nénit biztos nem engedik haza hetekig, a megrepedt lábával, Boza bácsi meg, abban biztos voltam, nem könnyítené meg a dolgomat. Éjszaka Roszáéknál megint nagy kiabálás volt, sokáig is húzták, már azt hittem, sose lesz vége.

Másnap reggel is, este is a lezárt házat találtam csak. A műhely is ugyanúgy, a tyúkok is szabadon. Biztosra vettem, hogy odabent van, még a rádiót is hallottam. Híreket mondtak, emelkedett a Tisza vízszintje. Nem adtam fel, éjszaka is kibaktattam a hegyre, ahonnan leláttam a házra. Csak meggyújtja a villanyt, ha megunja a vakoskodást. Már majdnem elnyomott az álom a nedves erdőszélen, amikor végre felfénylett a konyhaablak. Úgy siettem lefelé, még el is botlottam egy alattomos zsombékban. Akkor tértem teljesen magamhoz a vizes fűtől.

A kövön feküdt a konyhában, a felfordult székek között. Hörgött és izzadt, csupa sár volt a ruhája, de még ősz hajszálai közé is megszáradt sárdarabok, levélfoszlányok ragadtak. Megpróbáltam felültetni, erre összehányta magát. Babszemek és répadarabkák áztatták a ruháját és úszkáltak a padlón, a szétszórt könyveknek is jutott belőlük. Mindegy volt, úgyhogy a kabátjába törültem az állát. Fejét a teknőbe fektettem, hideg vizet engedtem rá, úgy mosdattam meg. Levetkőztettem és ágyba dugtam. A ruhái közt keresgéltem a szekrényben, de akármije is volt, jól eldugta előlem. Nem tudom, hogy keveredtem haza, de muszáj volt. Megreszkettem, valahányszor átfutott rajtam, hogy egy fedél alatt töltsem vele az éjszakát. Már pitymallott, bódultan estem az ágynak.

Úgy aludtam, mint akit fejbevertek. Dél körül járt, mikor felocsúdtam. Kiköttem a kecskéket, és átnéztem Boza bácsiék portájára. Időt akartam hagyni neki, hadd szedje össze magát. Már javában tartott a délután, mikor elindultam. Egyből összefutottam Rosza Nándival.

- Hazajött már?
- Elég rosszul néz ki.
- Hol kóválygott?
- Neked kéne tudni.
- Mért pont nekem?
- Mért pont nekem?

Sápadt volt és törődött, de már fölkelte. Éppen teát kortyolgatott a konyhában. Rendet rakott, úgy-ahogy felsúrolt, tiszta ruhát vett fel. Még azt a savanyú szagot is kiszellőztette, amennyire tőle telt. Minket is megkínált, együtt teázgatunk. Olyan forró és keserű volt az a lötyty, hogy teljesen összehúzta a számat. Akkor hallottam először mesélni a tanya előtti életéről, akkor is csak azért, hogy megtudjuk mi is, milyen az élet igazában.

– A betegek barázdált arcúak és ápolatlanok, a nővérek meg olyanok, mint a megrakott nejlonszatyor. Fiatalabb is csak egy volt köztük, a köpeny nyakán mindig beláttam, ha lehajolt, és sokszor lehajolt, pedig tudta jól, hogy mi benézünk a résen. Hosszúkás, körte alakú melle volt. De a körme sárga, a szeme meg mindig beesett, karikás. Mondtam is, hogy ez a nő se különb tőlünk, de nem törődött velem senki. Az egy olyan hely volt, mindenkinek megvolt a maga baja, senki sem foglalkozott a másikkal.

Napokkal később majd még folytatta, de akkor, ott abbahagyta.

– Oda most ne menjen be. Összeszartam magam álmomban.

Se a paplan, se a párna, se a matrac alatt nem találtam semmit. Még megjegyeztem, hogy reméli, most megvan az örömöm, nem akarnám-e kimosni az ágyneműjét is. Mindenképp el akartam csalni onnan Rosza Nándit. Megunhatatlan atlétája,

amit az istennek se vett le a legizzasztóbb forráságban sem, de nem is vett fölé semmit az első hóig, ha lehet, bődösebb volt a ház fojtott levegőjénél is.

Azokban a napokban rövid időre visszatért a nyár. Megint forrott, párolgott minden, alig maradt enyhet adó árnyék. Őt azonban nem érdekelte a hirtelen jött meleg, de még heves rosszullete sem tartotta vissza attól, hogy amint megerősödött, újra útra keljen. Sőt, igaz, talán elővigyázatosságból, vele ment Rosza Nándi is. Tartottam attól, mit fog szólni Végh Lajos, ha mindez a fülébe jut. Törttem a fejem, hogyan lehetne ügyesen eltitkolni előle. Hazajött viszont Boza bácsi, s hogy még mindig nem volt otthon a felesége, azonnal inni kezdett. Attól kezdve esténként utána kutatva jártam be a falut, mert ilyenkor nyakába vette a világot, s ment, amíg ki nem dőlt. Árokparton, kukoricás mellett vagy a patakoldalban találtam rá, amint épp gajdolt, vagy mélyen aludt már.

A néhány meleg nap alatt az út megszáradt, földdé kötött a sár. A denevérek is úgy döntöttek, maradnak még egy ideig a galambdúcbán. Végh Lajos ekkorra időzítette látogatását. Egyedül voltam a tanyán, amikor erdészeti terepjárójával végiggördült a hepehupás úszói úton. Sajnálkozott, hogy öreg rokonát nem találja otthon, kérdezgetett, hogy van az örege. Elégedetten nézett körül a portán, örült, hogy egymagában is mer vállalkozni hosszú kirándulásokra. Kért, nyugtassam meg, ha előkerül, mindenképpen hoz neki szőnyegetek még a hideg beállta előtt. Már meg is vette, olyan szép perzsaszőnyeg, a feleségének meg se merte mutatni, mert azonnal rátenné a kezét.

– Figyeljen csak, az a rossz kőműves jár még ide?

– A Nándi? Nem nagyon látom mostanában. Ha ki is jön, olyankor csinálja, mikor nem vagyok itt.

– Akkor jó. Ha netán mégis felbukkanna, mondja meg neki, húzza össze magát, vagy a tőkére lépek és hátradöntöm. Kérdezze meg tőle, tudja-e, mekkora távolság az?

A jó időnek rövidesen villámfényes zivatar vetett véget. Kint ragadtam, meg akartam várni őket, a vihar végképp ottmarasztott. Késő éjszaka estek be végül a szakadó esőben. Láttam rajtuk, hogy alig állnak a lábukon. Az arcuk fakó volt, hajuk csapzottan lógott homlokukba. Lihegve álltak az ajtóban, hirtelen nem tudtak mit kezdeni velem. Aztán Rosza Nándi nagy, kidülledt szemmel az asztalhoz lépett, leroskadt egy székre, s a karjára borulva azonnal elaludt. Ő meg bizonytalan mozdulatokkal a konyhaszekrényből száraz kendőt vett elő, és valamennyire megtörülte magát. Közben a szeme sarkából rám-rám sandított, ennél többet nem foglalkozott velem. Ruháit ledobálta, és szobájába ment, rávetette magát az ágyra.

Reggelre az eső elállt, megint nyúlós, ragacsos sár lepté el a völgykatlant és az utakat. Sajgó csontokkal ébredtem, egy rossz faszéken aludtam a fal mellett, az asztalt meghagytam Rosza Nándinak, legyen az övé, nem akartam osztozni vele. Mikorra ők ketten felébredtek, a nap már magasan járt. Hideg, szürke fény átderengett a gomolyfelhőkön. Nem tudtam belőlük kiszedni semmit sem, csak a vállukat vonogatták. Hazafelé aztán Nándi reszketve, falfehéren bevallotta, hogy az erdőben kószáltak, megkeresték és meglesték Susujkót a tanyáján. És hogy nemcsak dajkamese az egész, ahogy mi azt gondoljuk. Fakéregpálinkát iszik, és mohával bélelt fürdőkáád az ágya. Először azt hittem, át akar verni, de hát láttam, hogy komolyan beszél, igencsak meg volt ijedve.

– Pont úgy volt minden, ahogy az apám mondta, süsd meg. Még a rézfaszú bagoly is ott szálldosott a vállánál.

Napközben is fel-felvillant az ég alja. Mintha borongós, zivataros nyár lenne, olyan lett a szeptember. Még nem sárgultak a levelek, de már éretten lógtak a gyümölcsök, és még alig sötétedett korábban, ám meghűvösödtek az esték. Boza bácsi az előző éjszaka otthon ült, ki sem dugta az orrát. Megérezte a vihart, s ki tudja, tán azt is, hogy nem tudok utánamenni. Kicsit kedveszegett volt, úgy nézett ki, hazaengedik a feleségét. Az állatokat aznap már maga gondozta, s neki állt rendet tenni az udvaron, nehogy Mircsi néni megsejtsen valamit. Azzal pedig vigyázni kell, csavaros eszű vénasszony, még ha arany szíve van is.

Másnap Végh Lajos Roszáékat is meglátogatta. Én csak a sötét színű erdészeti autóra figyeltem föl, hogy ott áll az út szélén, Nándiék düledező, rozsdás kerítése mellett. Nem tudom, mit mondott, de azt jól hallottam, hogy éjszaka is az anyját szidták üvöltözve.

Este a tanyán megmondtam neki, hogy jól ráijesztett a cimborájára. Tele van annak a gatyája rettenetesen.

– Vagy csak magát vágta át. Maga mindent bevesz. Magával mindenféle hülyeséget meg lehet etetni.

– Hát Végh Lajost vajon könnyű-e beugratni?

– Mit jön nekem folyton Lajossal? Bátyja vagyok én annak, ha egyet szólok, megnézheti magát.

– No, csak rajta, szóljon hát.

– Szólni is fogok.

– Szóljon is.

A következő délelőtt mentőautóval hazahozták Mircsi nénit. A lába még gipszben, az ábrázata elég savanyú, de kedélye már a régi volt. Boza bácsi valamivel ebéd után jött át, hogy nem bírja most így, hirtelen ezt a nyomást. Délután a tanyáról hozott lyukas csöbröket vittem el a foltozóhoz. A vékony, kedélyes emberke volt az első a falusiak közül, aki megkérdezett a tanyasi ember felől.

– Az csak egy beteg öregember, semmi különös.

– Olyan öreg?

– Hát annyi idős, mint te vagy én, csak össze van szakadva.

– Oszt' mi baja?

– Annak már minden. Fáj neki itt is, ott is, reggel is meg este is.

– No, gondolom, mi a fő baj, ha Rosza Nándi a cimborája. Oszt' ha beteg, mi nek van a tanyán?

– Végh Lajosnak valami rokonja. Az hozta ide gyógyulni a jó levegőre.

Ami ezt a gyógyulást illeti, aznap este megint elég rosszul nézett ki. Már az is eléggé nyugtalanított, hogy a dombtetőn meg az erdő alján annyi ember mászkált. De nemcsak fönt, hanem lent, a tanya körül is ott szimatoltak az erdészet kopói. Félrehajtották a lapuleveleket, összeszedték a csapdákat, amiket a tyúktolvaj rókáknak állítottam, megzörgették a bokrokat kampós végű botjaikkal, még a dögkútba is leereszkedtek, annyira elszántak voltak. Az erdőt fölverte harsány kiáltozásuk. Nem tetszett, hogy elzavarják a csöndet onnan, ahova való.

Összeroskadva ült a konyhában, látszott, hogy baja van. Feltúrtam minden szekrényét. Előbb csak gúnyosan nevetett rajtam, aztán kiabálni kezdett, kivörö-

södve üvöltözött velem, de felállni nem bírt az asztaltól. Azt kérdezte, hogy most örülök-e. Aztán azt is mondta, mindent tönkreteszek, de ne törődjek vele, csak csináljam a hülye fejem szerint. Úgy nézett ki, mint egy költő, vagy legálábbis mint aki látott már életében költőt. Sokáig tartott, mire megnyugodott, csak lassan fogta fel, hogy nem rám kell haragudnia. Pedig az elején megmondtam neki, hogy Végh Lajossal napok óta nem beszéltem, hanem Rosza Nándit az előző reggel látogatta meg. Valójában ez nem volt teljesen igaz. Épp mikor indultam hozzá, a kertek végében jött befelé a terepjáró.

– Hallott erről a legújabb felfedezésükről?

– Kitaláció az egész, arra mérget vehet.

– Tudom, de azért nem bízom a véletlenre a dolgot. És örülnék, ha gyakrabban menne ki hozzá. Néha ottmaradhatna nála éjszakára is. Van hely, csak elfér maga is valahol.

Másnap reggel kicsit bűnbánó hangulatban volt, de egyikünk se hozta fel az estét. Tyúkjá megint kevesebb volt, mikor rákérdeztem, nem válaszolt. A néhány nappal azelőtt megkezdett történetet viszont akkor folytatta, csak hogy emlékeztesse rá magát is meg engem is, milyen a valódi élet.

– Egyszer azt a beesett szemű nővért meztelenül is láttam. Éjszaka mászkáltam a folyosón, mint a holdkóros, s a nővérszoba nyitott ajtaján át vettem észre, ahogy nekem féloldalt éppen gombolta volna be a köpenyét. Nem volt az alatt semmi. Ő is észrevett engem, de nem szólt, csak vállat vont, elfordította a fejét és tovább gombolkozott. A testével még csak el se fordult. Abból a szögből is hosszúkasan nyúltak voltak a mellei, csak valahogy, lehet, a világítás tette, nem tudom, az egész nő olyan sárgás bőrű volt. Olyan nem egészséges színű. És utána kicsit elszégyelltem magam.

Nem tudom, mi történt Roszáéknál, azt is csak sejtem, mit mondott és mit hallott Végh Lajos, mindenesetre attól kezdve Nándi kerülte a tanyát. Úgyhogy végképp én lettem az egyetlen ember, akivel találkozott, leszámítva Végh Lajos embereit, akik eleven láncot alkotva őrizték. Mindennap rosszabb színben volt, a szeme egyre karikásabb és beesettebb, az arca megnyúlt, a haja hullani kezdett. A feje sokat fáj, és kavargott a gyomra. De ezek most jó jeleknek számítottak. Meg is csöndesedett, nem kiabált többé, inkább halkán, csillogó szemmel sorolta sejtelmes mondandóját. Úgy látszott, teljesen kiürült a titkos raktár. És mivel talányos útjai is véget értek, előbb-utóbb kénytelen lesz engem megkérni, hogy segítsek rajta. Ami könnyen fog menni, hiszen azért fizetett Végh Lajos.

A dolgok aztán másképp alakultak. Az egyik este, már sötétedni kezdett, halottsápadtan találtam, jeges verejtéket izzadt. A konyhában ült, a bejárati ajtóval szemben. Nagy, meredt szemekkel bámult rám, mint aki mást várt. És mikor kérdeztem, mi baja, kiderült, hogy tényleg nem rám számított.

– Itt volt bent, az udvaron.

– Ide bejött?

– Ott állt egész végig az ajtó előtt. A küszöbről sandított befelé.

Akkor már napok óta emlegette, hogy érzi, el fogja érte hagyni az erdőt. Alig hittem neki. Szánnivaló, riadt alkoholista volt, aki nem tudott kigyógyulni szörnyű betegségéből. Hol az erdő alján, hol a temető felől, hol meg a mogyorósdai oldalról hallotta a hangját, de látni nem látta, ami nem csoda. Végh Lajos emberei

között egy szarvasbogár sem juthatott át észrevétlenül. Akkor már láttam, nem lesz ez így jó.

– Nádíngé volt meg fűből font nadrágja. Majdnem térdig ért a csizmája. Gyökérből van a haja, avarból a szakálla. Az ujjai hosszúak és vékonyak, levelek nőnek közöttük. A torony felől szállt rá a bagoly a kezére.

Vele maradtam. Reszketett, és annyira félt, hogy oda kellett ülnöm az ágya mellé éjszakára. Álmában nyöszörgött és egyszer zokogni kezdett. Úgy tettem, mintha ott se lennék, de felrázott, hogy segítsék kimenni. Akkor is csak a konyháig jutottunk, azt mondta, ki se nyissam az ajtót. A másnapot is zárt ajtó és csukott ablakok mögött töltöttük. Lázasan és falfehéren feküdt egész nap, de nem hívhattam orvost, könyörgött, hogy ne hagyjam magára, inkább fordítsak egy kicsit hátat. Úgy tettem, mintha ott se lennék, reméltem, hogy ez segíthet rajta. Csak néhány kortyot engedtem neki, elvettem tőle az üveget. Kért volna még, persze, de nem adtam többet. Estére valóban jobban lett. Ott aludtam kint vele még aznap is. Fáztam, s mivel nem volt takaróm, a pálinkával melegítettem föl magam. Egyszer ki kellett mennem. Sötét éjszaka volt odalent és odafönt, fölöttem is. A denevérek hűvösen repkedtek a nagy homályban. Mire visszamentem, ő is megelevenedett. Megkérdezte, hogy láttam-e. Azt mondta, nagy, vörös fejű szemölcs van a szája szegletében.

Reggelre úgy látszott, teljesen rendbe jött. Nekem viszont szédült a fejem, kavargott a gyomrom, és a hátam majd beszakadt. Két éjszaka aludtam a rozzant széken a hideg házban. Végre kinyitottuk az ajtót, és újra nekifogott a gyertyaöntésnek. Mondta, hogy hozhatnék tejet, az ilyenkor nagyon jól szokott esni. Azonban mire bekóvályogtam a faluba, teljesen levert a lábamról a másnaposság. Nem tudtam mit csinálni, hazamentem és lefeküdtem. Csak késő éjszaka ébredtem fel, nagy, beteges színű felhők takarták el a teliholdat. Rosza Nándiék kiabáltak.

Másnap kora reggel Boza bácsi jött át szomorúan. Azt mondta, még egy nap, és agyonüti a feleségét. El akart szökni a presszóba, alig tudtam visszatartani. Végül azt mondtam neki, jöjjön ki inkább velem a tanyára. Addig sem kell ott-hon hallgatnia. Félútról persze visszafordult, nem neki való volt az a hosszú út, de legalább megnyugodott. Sokáig figyeltem, hogy a nagy hangyabolyok közt hazafelé veszi-e az irányt vagy elkanyarodik másfelé.

A műhelyben dolgozott éppen. A forró és lágy viasz szaga betöltötte a fészker levegőjét. Mikor meglátott, nevetve kérdezte, hoztam-e tejet. Persze teljesen megfeledeztem róla, de azt mondta, hagyjam a fenébe, már túl van rajta. Megint babcsuszpajz van, ha akarok, egyik nyugodtan. Mikor bejött, színtelen üveget vett elő a konyhaszekrényből meg két stampedlis poharat. Azt mondta, tudja már, hogy csak látomás volt az egész. És be kell vallania, hogy nem sikerült leszoknia. És hogy nagyon sajnálja, mert tudja, hogy Végh Lajos rajtam fogja levérni az egészséget. Neki el kell innen mennie. Ha csak szétnéz, rögtön innia kell. De ma még maradjak kint. Van egy meglepetése számomra. Nem akarja elárulni, micsoda, de annyit elmondhat, hogy vendéget várunk. Aztán azt mondta, olyan embernek ismer, akinek ráférne egy kis élet az életére. Ezért elmondta a történet végét is, ami az életről, az ő előző életéről szólt.

– Végül azt a beesett szemű nővért is befektették. Egy férfival együtt hozták be, de azt rácsos ágyba tették. A nő csak feküdt napokig, nem szólt egy árva szót

sem. Biztos nagyon szégyellte magát. A többi nővér mosdatta, próbálta etetni, de nem fogadott el semmit. Olyan sárga volt, mint az érett körte. És olyan esdeklő, könyörgő szemmel nézett az emberre. Egy éjszaka, amikor álmatlanul teke-regtem, benéztem hozzá, és láttam, hogy ő is ébren van. Infúzióra volt kötve, mert nem evett semmit, akárhogy könyörögtek neki. Akkor is olyan nagy, kérlelő szemmel nézett rám. Kitakartam, és felhúztam a hálóingét. Valami hideg folyt belőle. Valami édes kása, mint a körte bele.

Akkor valahogy szerettem volna gyorsan hazamenni. Vártak rám, vártak odahaza. Talán csak egy letaposott fűszál vagy egy kavics a kút vizében, mégis egyre hívott. De megbénultam, odatapadtam a székhez. Riadtan és kétségbeesve bámultam a nagy kakukkosórát a konyhaajtó fölött. Akkor vettem észre, hogy nem is kakukk, hanem bagoly bújik elő belőle félóránként. Egyetlen kicsike darab fából ügyesen faragott madaracska, nagy, düledt szemekkel, két elálló füllel. Egyre elnehezdedtek a hangok, hosszabbak lettek a csöndek. Nemcsak én tapadtam oda a székhez, de az is mintha gyökeret eresztett volna, nem mozdult a padlótól. Hiába próbáltam hintázni rajta nyugtatásképp, csak nagyokat reccsent alattam. Mégsem akartam feladni.

– Megbeszélte vele ezt a találkát? – kérdeztem végül, mert már majd megfulladtam.

– Ugyan már, egy ilyen izével nem lehet beszélgetni.

– Nekem sikerült. Igaz, még kisfiú voltam.

– Az más, a gyerekeknek minden sikerül.

– Megigérte, hogy eljön a testvéremért a zsákjával.

– És elment?

– Valamivel később. De annyira sírt a húgom, mindenkit felébresztett.

– És többet nem próbálkozott?

– Nem tehette. Apám mutatta, bezárta egy borosüvegbe.

– Hova lett az üveg?

– Elvitte a rézfaszú bagoly. Mikor nem figyeltünk, karácsonykor vagy valami ilyesmi.

– Úgy látszik, azóta kiszabadult.

– Lehet. Csak valahogy mégse jön, hogy higgyem.

Azóta csak Boza bácsi emlegeti azt az éjszakát, mert úgy álmodott akkor, mint akit megmérgezték. Én nem bolygatom hosszú futásom emlékét, és nem járok arra kifele. A leggyakrabban behúzódok meleg szobámba, és az ablak fedezékéből bámulom a ködöt a kertben, a nagy, göcsörtös körtefát meg alatta a görbe fenyőket. Ha nagy néha rám jön a mehetnék, csak a kert végéig baktatok ki a sárban, ahonnan ellátni egész a templomig, és ahol esténként elsuhan felettem egy-egy kóbor denevér. Ott is csak a fekete földnek sorolom bánatomat, mert az nem mondja tovább. De éjszaka, mikor álmatlanul forgolódom az ágyban, egyre csak azon jár az eszem, hogy elrejték egy darab sajtot az erdőszélen, vagy ha az nincs a kezem ügyében, török egy apró ágat vagy tépek egy marék füvet. Aztán csak meglapulok és várok türelmesen.

De l'amour

*Egy úrhölgy (ismerte Párma)
Fölbúgott: „Fektesz le már, na!”
Aztán apprehendált:
„Alám rakd be Stendhált,
Legyen a seggemnek párna!”*

Philologia

*Franciás bölcsész volt Marióra:
Kettyintett, mint egy boche falióra.
Azt ketyegte: „Zsötem!
Máskor gyertek öten...
Különben is: baszok Marivaux-ra!”*

Kínai disznóság

*Hongkongban hírhedt hölgy Li Ming-er:
Furtonfurt fűti a hím-inger...
Kanokra tekintget,
S Kantont vagy Pekinget
Is feji, mert szegény Li Ming-er,
Kit folyton hevít a hím-inger,
Kétkezi menedzser:
Szétteszti n-edszer,
S egyszerre több hímet lízingel!*

Magellán fölfedez

*Estellát meggyakta Magellán,
S nyögött, mint egy gyatra flagelláns:
A Magellán-szorost
Átjárta százszor... Oszt'
Viharzott végig a mag Ellán!*

Magyari latrikánus

*Akárha Kassát a Hernád –
Már sokan átfolyták Ernát,
Ki fekvése folytán
Encsen s Alsózsalcán
Literszám nyelte a spermát.*

Határon túli magyar vívmány

*Megkésve, végre Válaszútra,
Erdélybe ért a „Káma-Szútra”!
Most megtanulja Kinga,
Hogy nem fasz dugja, linga,
Ha hindu módra mász a rúdra!*

Hetérák dicsérete

1.

*Alul is szép lány volt Phrüiné:
Szórzete fölborzolt sünné!
Így szólt: „Praxitelész
Nem tosz, csak piperéz:
Szemérmem ő teszi tűvé!”*

2.

*Menandrosz megfedtte Glükerát:
„Mért mászik már minden lüke rád?”
„Elhagyott útszélen
Vándorlók, úgy vélem,
Többen is szednek egy fügefát!”*

3.

*Hímeknél bölcsebb volt Lycoris!
Felfedte: kivel, hol s mikor is?
Csak széttárta, s várta:
Mikor tör be Spárta?
Péniszt győz sok bátor klitorisz!*

Bordélyfal Ostiában

(Fabullus írta p. m.)

*Üzeni Hostia Oppia,
Hogy már nem szopni a hobbija.
Ha óhajt toszni a
Hajóraj s Ostia –
Ezúton tudatja Oppia:
Nem kell már urakat szopnia!
Nem lesz több vad manus prostija
Hostia Oppia!
Ostia sok fia
Folytassa csak manu propria!*

Lyukas földrajz

(27 hely- és lábközi limerick)

– Részletek –

(Böhönye)

*Egy agg úr, lakhelye Böhönye,
töpreng a lyuknál a tohonya:
„Az ujjam kivettem...
De akkor mi van benn?...
Orrom-e? Nyelvem-e? Pöcsöm-e?”*

(Nemesdéd)

*Élt egy úr, lakhelye Nemesdéd.
Ritkán volt otthon, ha keresték.
S mert ágyról-ágyra járt,
sok gyereket csinált,
csak tartást fizetni baszott rég.*

(Somogyszob)

*Van egy nő, lakhelye Somogyszob.
Az a hír járja, hogy nem úgy szop.
Ha szájába veszi,
mint a répát eszi,
s ki-kiköp: „Ez neked vasoszlop?”*

(Tapsony)

*Egy német, lakhelye Tapsony,
fogta a farkát az asszony.
„Csak még egy numerát,
egy szimplát, kamerád,
vagy duplát, mindegy, csak basszon!”*

(Marcali)

*Egy bige, lakhelye Marcali,
azt kérdi, hogy a fasz karcól-e.
„Karcól, de aranyom,
ha beléd rakhatom,
lekopnak gyorsan a sarkai.”*

S Z Á L I N G E R B A L Á Z S

Első Pesti Vérekabaré

Esetem az alázattal

*Tudjátok, híveim, az a ménkű alázat,
amiről száz öreg róka papolt,
kik ma kísértetként lakják a házat,
albérlőim, száz koszorús halott,
s én elhallgattam őket, s nyilván a látszat
igénye olykor bölintásra bírt,
s vérszemet kaptak, s mondták egyre többen,
s a fölemelt ujjakon átröhögtem,*

*s átröhögtettem, s hittem, győztese,
vagy legalább kegyeltje az a szónak,
ki úgy nevetett, hogy nem hull vére sem,
mélyre vághat és plasztikbelet onthat,
s mindegy, a műsor tényleg véres-e:
mert annak látszott, ők meg nem csalódtak,
s egy újabb lecke kipipáltatott,
de most kicsit bizonytalan vagyok –*

*Először is: lehettem nyughatatlan,
a közöny lépten-nyomon fejemre üt:
nem érdekel, színeim hova adtam,
milyen házba, s hogyan bánnak velük,
aztán nem látom az átszellemült
tekinteteket, semmilyen alakban,
semmi érdeklődést nyugöm iránt:
s hiányt látok, de nem érzek hiányt.*

*Aztán látok, ha látok társakat:
csontvázakat egy forró pagodában,
s ha elképzelem, hogyan bomlanak,
nem üvöltök, mint tettem azt korábban;
aztán számos fellépés elmarad,
mert helyet lelek alvatlan az ágyban,
s szeretném, ha arra jutnék vele,
hogy ennek csak lustaság a neve.*

*Azok, kik az alázatról pikírtén,
kéjjel beszéltek, mint nőről, ki megvolt:
míg egy giliszta átkúszik a színen,
szánjanak rám egy percet, mert bizony
igazuk lett, s hogy lehet, sose hittem;
fogásom száz lesajnált, bátyi szón
erősebb, mint valaha, s hogy mi kellett,
hogy erre jussak, piszkálja a lelket!*

*Nem örülök ennek a társaságnak,
jó helyre vesztettem visszautat:
akik így, velem egy oldalon állnak,
mind-mind tétlen, élettelen ugat;
könnyű megkérni onnan ezt az árat,
nehéz megadni innen – mi marad?
Ha szemfényvesztés hajóm nehezéke,
futja még egy méhecskés tanmesére?*

Dolce vita

*Nincs baj, míg a föld forog
és gőzölög a húsleves.
Ha kanál is van hozzá,
az maga a boldogság.*

*Eszedbe jut Arany János.
Nem ülsz kevély villamosra,
gyalog mész ki az erdőbe,
hogy elhúzd a táj függönyét.*

*Szarvasok szökellnek, madarak
dalolnak. Vadvirág nyílik.
A fák oszloprendszere
felmutatja a mókusokat.*

*Leülsz egy padra. Szívedet előnti
a független nyugalom méze.
Az édes érzés bepácol, tartósít.
Összeragadnak benned a szavak.*

*Takaros házban, tiszta szobában
megkeveri magát a húsleves.
Nincs baj, míg a föld forog. A kanál
elmerül a gőzölgő boldogságban.*

HUNGAROLÓGIA – HERMENEUTIKA ÉS KULTURÁLIS POÉTIKA KÖZÖTT

A 2000 nyarán Budapesten rendezett hungarológiai konferencia alighanem kitüntetett helyet szerzett magának a hasonló rendezvények sorában. Mert ezúttal nem egyike volt a szokásos „lektori” találkozónak, hanem a szak régóta érzékelhető válságtüneteire irányította rá a figyelmet. Szegedy-Maszák Mihály írása épp ezért is tette joggal szavá a magyarságtudomány újraértelmezésére tett kísérletek hiányosságait. Köztük a hermeneutikait is, amelynek a külső kulturális nézőpontok átsajátításában szerinte korlátozottak a lehetőségei,¹ s ezért „figyelmünknek ki kell terjednie a világszerte elterjedt kulturális antropológiára, illetve *cultural studies* néven ismert tudományágra”.²

Gondolatmenetével szinte minden ponton egyet lehet érteni, még akkor is, ha korszerűbb megközelítésmódokat szorgalmazó érvelése épp a hungarológia-értelmezés legszilárdabb pontján – a tárgytól tehát el nem választható saját pozíció önmegértésében – kerül hermeneutikai premisszákat közelébe. Hiszen amennyiben a magyarságtudománynak *nyelvi* a kritériuma („számomra még leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak”),³ akkor ez az előföltételezés leginkább Schleiermacher ama nevezetes tételére mutat vissza, mely szerint „a hermeneutikában csak a nyelvet kell előfeltételezni”.⁴ Ettől a meghatározástól nem túlzottan távol állva, megkísérletem mérlegre tenni a hermeneutika némely lehetőségét abban a „kultúratudományi” horizontban, amelynek diszkurzív elvárásait Szegedy-Maszák Mihály írása is nehezen látja megkerülhetőnek. Az írásos és szóbeli reakciókból arra lehet következtetni, hogy *A nemzeti kultúra mint változókönyv üzenetek metaforája* című írásom⁵ számos, egymásnak sokban ellentmondó értelmezést váltott ki. S minthogy Platón óta tudjuk, a szövegnek senki nem lehet a segítségére, ha szándékos vagy akaratlan félreértésnek válik áldozatául,⁶ nincs kétségem afelől, hogy még a hungarológia létjogának megkérdőjelezése is olyan vádként merülhet föl, amelyet – noha szándékként sem egyszerű bebizonyítani – nehéz elhárítani. Hacsak nem szól a dolog mellett mégis a kérdésnek szentelt – persze, szándéka ellenében is megszólaltatható – szöveg igénye maga.

A dolgozatban engem különösen az foglalkoztatott, hogy ez a saját kultúra összehasonlító értelmezésében megalapozott tudomány – melynek önreflexiók hagyományától szemlátomást valamennyien kevés segítséget kapunk – képes-e a tudományok új diszkurzusából való kényszerű „kiíródás” veszélye nélkül betölteni a funkcióit, s kivált elegendő tenni a vele szemben támasztott, modernség utáni követelményeknek. A multikulturalitás sokat vitatott gyakorlatánál azonban – és éppen ezért – lényegesen ko-

¹ Az állítás azért meglepő némileg, mert Jauss például épp ebben látta az irodalmi hermeneutika különleges teljesítményét: „A másiknak a maga individualitásában való megértése és vele önmagunknak a másikban, a sajátunk az idegenben való megértése az, amiben az irodalmi hermeneutika különlegesen érdekelt.” Hans Robert Jauss: *Wege des Verstehens*, München, 1994. 17. o.

² Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs”, in: *Európai utas*, 2000/3. 9. o.

³ Uo., 10. o.

⁴ Friedrich D. E. Schleiermacher: *Hermeneutik*, von Heinz Kimmerle (Hg.), Heidelberg, 1959. 38. o.

⁵ *Tiszatáj*, 2000/3.

⁶ Platón: *VII. levél*, 341c; *Phaidrosz* 275.

molyabb dilemmát jelentett annak kérdése, vajon a nyelviség – Szegedy-Maszák Mihálynál is kitüntetett – hermeneutikai koncepciója önmagában elegendő válasz-e a nemzetközi kultúratudomány diszkurzív kihívására. Hiszen Nietzsche, Freud vagy Heidegger kulturalitáskritikai elgondolásaira emlékeztetve a hermeneutikusok többsége alighanem beérné a figyelmeztetéssel: a kultúra átfogó értelmezői kóddá emelése azzal, hogy a kultúra poétikájának (*félelem, érdekek, élvezet*) nagy elbeszélését nyitja rá – s ennyiben ismert antropológiai magyarázatokat újraelevenítő dimenziót tár – a történeti létmegértés időbeliségére, lényegében a lét meghatározásának (mint valamiféle „esszenciális föltárásnak”) a lezárhatóságát illuzionálja. Következésképp a lét „lényegébe” való *metadiszkurzív betekintés* metafizikáját erősíti meg a maga kultúratudományi pozícióiban.

Mint ahogy azonban a nyelviségnek elképzelhető olyan értelmezése is, amely nem konkrétan a (valamely) nyelvhez tartozás feltételeire korlátozza a „világa csak annak lehet, akinek nyelve van” tételét, föltételeztem, hogy a szélesebb értelemben vett nyelviség – elsősorban „mint az emberi jelenvaló-lét alapformája”⁷ – épp kultúraközi teljesítményén keresztül, például az idegenség tapasztalatának fordításra emlékeztető értelmezési műveletei révén, kapcsolatba hozható a kultúratudományi megközelítés interaktív modelljeivel. A nyelviség szélesebb értelemben vett kulturális értelmezésére nemcsak a Gadamer–Koselleck-vita sokoldalúan artikulált következtetései adhatnak ösztönzést, hanem – másfelől, a kultúra önreflexiójának nyelvi „kívülhelyezése” szempontjából – a romantikus hermeneutika is. Annak is az a változata, amelyik először jutott arra a tapasztalatra, hogy „egyetlen nyelv sem áll egészen a rendelkezésünkre, még a saját anyanyelvünk sem”.⁸ Innen tekintve kétségkívül nehéz állást foglalni a kérdésben, hogy a magyar nyelv tudja-e a legtöbbet a magyarságról, ha a *cultural studies* egyes irányai magát a nyelvi emlékezettel definiált nemzetet⁹ is legföljebb virtuális közösségnek tekintik. A nyelviség kultúraközi teljesítményének értelmezése azonban talán annak pontosabb megértéséhez segíthet hozzá, hogy milyen megértést is konstituál idegen és saját összjátéka. Vagyis az a kiszámíthatatlan interakció, amelyben a másik általi aktuális önmegértésnek ugyan soha nem „igazi” identitás a következménye, de fölszínre jöhet annak tapasztalata, hogy a másik, az idegen (kultúra) identitására irányuló megértés sohasem egyszerű *végrehajtása* valamely a másik – úgynevezett empiriák rejtette – lényegét, mibenlétét feltáró megértésnek. Sokkal inkább olyan transzfigurációs alakzatra hasonlít, amely a sajátot is új tapasztalatot kiváltó *történés* formájában érteti újra.

Ennek a történésnek a logikájából következik, hogy a másság megértésére irányuló művelet nem azt tárja föl, hogy „mi ez a más?”, mindössze arra a kérdésre ad választ, hogy „mit jelent (ebben a viszonylatban, összefüggésben)?”. Vagy, ahogyan a *Morgenröthe* Nietzschéje plasztikusan fogalmazza: „Semmi mást nem értünk meg a felebarátunkból, mint azokat a *változásokat*, amelyeket ő váltott ki *bennünk*...”¹⁰ Ezért értelmezhető talán a nyelviség és a kultúra olyan kapcsolatban, amelyben a kulturális összehasonlítás eredménye, valamely „kultúraközi” tudás nem az egyes (nyelvi) világok sokoldalú kultúraközi tapasztalatainak desztillált összegzéséből keletkezik. Azaz a kultúra ilyenkor nem úgy jelenik meg mint valami „szöveg *maga*”, amelynek „önmagában levő”, recepciótól független identitását a különböző értelmezések egybevetéséből meg lehetne állapítani. A kultúratudományi összehasonlítás itt annyiban jöhet a létmegértés nyelviségből kiinduló hermeneutikájának segítségére, hogy a nem csupán nyelvi jelenségként létező, ám mégis mindig a megértés nyelviségén keresztül hozzáférhető *kultúra* csak ebben a *közvetített mivoltában* tanúskodik a nyelv konstituálta – s másként elvileg hozzáférhetetlen – gondolkodás „világalkotó” műveleteiről.

⁷ Hans-Georg Gadamer: *Gesammelte Werke Bd. 8.*, Tübingen, 1993. 343. o.

⁸ Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik*, von Manfred Frank (Hg.), Frankfurt a. M., 1977. 84. o.

⁹ Ld. Szegedy-Maszák: i. m., 9. o.

¹⁰ Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe Bd. 3.*, München–Berlin–New York, 1988. 111. o.

A hungarológia kérdései – új kulturális térben

Készséggel elismerem, hogy egy interkulturális hermeneutika horizontjában elképzelt hungarológia, melynek még az alapjai sincsenek kidolgozva, már pusztá megközelítési igényként is idegenül hathat a magyarságtudomány definíciós hagyományában. Pontosan látja azonban Szegedy-Maszák Mihály, hogy „az újraértés magában foglalhatja azt, hogy elfogadjuk valaminek a létezését”:¹¹ valóban, „a magyarságtudományt szüntelenül felül kell vizsgálnunk, át kell alakítanunk”.¹² Mindez persze alighanem csak a hatástörténetet kiszámíthatatlan „közreműködésének” föltételei között következik be. Mert ha igaz, hogy bármely hagyomány csak akkor folytatódik, ha az új megértés – a maga megváltozott hatástörténeti helyzete szerint – szükségképpen továbbdefiniálja az örökül kapottat, akkor az aktuális újradefiniálás sikere azon múlik, hogy úgy vonódik-e be a hagyomány történésebe, mint a következményeikben folytatódó események. Itt ugyanis csak a következményekből tudhatjuk, hogy egyáltalán *történt* valami. Hiszen vannak kedvező és kedvezőtlen hatástörténeti körülmények, amelyekről úgyszólván a létében függ valaminek a sikeres felülvizsgálata: a hatástörténetbe nem lehet pusztá kívánság és akarat szerint, tetszőlegesen bárhol és bármikor belépni. A magam kísérletének is abban van a kockázata, hogy bár a szellemtudományok nemzetközi diszkurzusával szemközt valószínűsítheti ennek a halaszthatatlan – s föltehetőleg némileg már meg is késett – felülvizsgálatnak a szükségességét, de a hatékonyságát vagy sikerét nem szavatolhatja.

Azért ítélem szükségesnek az újraértelmezési javaslatot, mert saját szellemével ellentétesen járna el az a hermeneutika, amelyik nem próbál vissza is adni valamit annak, amittől saját önmegértéséhez oly sok ösztönzést kapott. A magyar irodalmi hermeneutika értelemszerűen nem lehet tehát közömbös saját kulturális hordozója iránt. Következésképp a hungarológia sorsát sem szemlélheti az abban nem érdekeltek hűvös szakmai távolságtartásával. Kedvezőnek pedig azért véltem az újraértelmezés feltételeit, mert a dekonstrukció nyolcvanas évekbeli osztatlan sikerét követően már egyetlen irányzat sem volt olyan alkati befolyással a szellemtudományokra, mint egykor a filológia, majd a hermeneutika. A hermeneutika és dekonstrukció nemzetközi versengését lezáró helyzetben ugyanis a módszerek sokféleségének az a hegemoniamentes diszkurzív tere nyílt meg, amelyben a *gender studies*től a kultúratudományokig számos értelmezésmód keresi saját legitimációjának útjait. Attól azonban még a kultúratudomány elkötelezett hívei is óvnak, hogy ez utóbbtól reméljük a szellemtudományok veszendőbe ment egységének visszanyerését.¹³

Ebben a nyitott térben a hungarológiának is esélye nyílhat arra, hogy hagyományait föl nem adva forduljon időszerű funkcióinak meghatározása felé. A hermeneutikától függetlenül akár olyan kultúratudományi önértelmezés felé is, amely artikulált formában képes eleget tenni azon jogos igény diszciplináris megvalósításának, hogy kiterjeszhető legyen „az eszmék, a képzőművészetek, a zene, a néprajz, sőt a természettudomány, a technika, a társadalom, a viselkedés és a gondolkodásmód történetére is”.¹⁴ Úgy azonban, hogy miközben mindezt – a kultúraközi megértés történő transzfigurációjának horizontjába állítva – konzisztens elméleti alapokra helyezi, ne pusztán valamilyen retrospektív irányultságú, történeti szakágazatként lépjen be a kultúratudományoktól nagyon is telített diszkurzus terébe.

¹¹ Szegedy-Maszák: i. m., 7. o.

¹² Uo., 8. o.

¹³ Vö.: Hartmut Böhme–Klaus R. Scherpe (Hg.): *Literatur und Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg, 1996. 8–9. o.

¹⁴ Szegedy-Maszák: i. m., 9. o.

Jóllehet az irodalomtudomány hermeneutikai modellje nem afféle javaslattevői s kivált nem programadó helye a diszkurzusnak, elképzelhető, hogy ebből a nézetből is megfontolásra kínálkozik három lehetőség egy jövőbeli hungarológia számára. Mindenekelőtt annak az *interkulturális* megértésmódnak a belátásai felől, amely az idegen kultúra tapasztalatát olyan potenciálként értelmezi, amely a sajátba belépve ezzel a sajátjal együtt, közösen képes „megmutatni”, milyen is a kulturális világ. A világ kulturális formáinak ugyanis nincs rögzíthető identitása: valamennyi változat csupán egy másikkal való találkozás kölcsönös interpretációs (= megértést „végrehajtó”) eseményében képes „valamivé” válni. Ebben az értelemben mondhatta Nietzsche, hogy az önmagával egybeeső, identikus lényeg éppen azért hiányzik, mert „a világ nem ilyen és ilyen: az élő létezők pedig ezért úgy látnák, ahogyan nekik megjelenik. Hanem: a világ áll ilyen élő létezőkből, s közülük mindegyiknek van egyfajta kis látószöge, amely felől méri, észleli, látja és nem látja a világot.”¹⁵ Ebből következően magának a hungarológia édeklődésirányainak a változásaiban is elképzelhető egy olyan *interregionális* kérdezésmód, amely elsősorban olyan vizsgálódásoknak jöhet a segítségére, amelyek annak plurális megmutatkozásában érdekeltek, hogy milyen arcot mutat horvát, szlovák, osztrák vagy szlovén nézetben a világnak a magyar nyelv és a magyar kulturális technikák „tudáshorizontjából” kifejlő formája. Éspedig olyan közvetítésben, amely a nyelvközi megértés aktusát a hagyományozott kulturalitás térségi tudásformáinak teljesítményén keresztül befolyásolja. S végül elképzelhető a kultúratudományi interpretációs eljárások olyan hungarológiai kiterjesztése is, amely a legkülönbözőbb kultúraalkotó tényezők „dinamikus cirkulációjának”¹⁶ elvett olyan *interdiszkurzív* elemzésformák segítségével teszi egy – az eddiginél tudatosabban reflektált – magyarságtudomány artikulált önmegértésének részévé, amelyek a futballmérkőzéstől és a ruházkodástól a koncertteremig, sőt a közterek, az utcakép mentális szemantikájától a búzagenetikai kutatást vezérlő elképzelésekig egy megosztott, de minden „nyers” és feldolgozott formájában összetartozó kulturális gyakorlat működésére s e működés lehetséges „jelentéseire” irányulnak. Talán így foglalhatná el a hungarológia azt az – egyébként is kifejezetten csak általa betölthető – helyet, ahol valóban a nemzeti *kultúra poétikájának* tudományaként működhetnek.

A hungarológia hagyománya – filológiai felügyelet alatt

A hungarológia mibenlétére irányuló kérdések kapcsán mindenekelőtt persze annak megértésére kell kísérletet tennünk, milyen hatástörténeti helyzet váltotta ki e kérdések irányának látható megváltozását, ezen belül is elsősorban a hungarológia *fogalmát* érintő diszkurzív elbizonytalanodást: vajon pragmatikai, diszciplínaközi vagy pedig kultúrapoétikai tudományként kell-e (újra)értelmeznünk azt a szellemi tevékenységformát („magyarságtudomány”, „hungarológia”, „magyar nyelv és filológia”, „magyar kultúratudomány”), amely az anyanyelvi közösség képződésében (vagy annak konstrukciójában) rejlő sajátosságokkal kapcsolatba hozható tárgyi és szellemi kultúra értékeinek és alkotó teljesítményeinek („poieszisz”) megértésére, föltárására valamint közvetítésére irányul?

Amikor legutóbb néhány évtizede (a nemzeti művelődéstudomány komparatív közvetíthetőségének horizontjában) igazán élő kérdésnek bizonyult a hungarológia mibenléte, a válaszoknak korlátozottabb volt ugyan a politikai feltételrendszere, de rendezettebb a diszkurzív környezete. A szellemtudományok problémamegoldó potenciáljára vonatkozó kérdések jelenleg viszont olyan intenzív átrendeződésben vannak, hogy nemcsak a

¹⁵ Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe Bd. 12.*, DTV–de Gruyter, Berlin–New York, 1999. 249. o.

¹⁶ Stephen Greenblatt: *Verhandlungen mit Shakespeare*, Klaus Wagenbach GmbH, Berlin, 1990. 16. o.

feleletek legitim sokféleségével, hanem érvényük gyors elavulásával is számolnunk kell. Vagyis elképzelhető, hogy ma jó és képviselhető válaszokat találunk, de holnapra ezek némákká, sőt akár a megoldások gátjaivá is válhatnak. Mindenesetre legalább azzal kell – közös előföltevésként – tisztában lennünk, hogy mai válaszainknak nincs módjuk kívül kerülni azon az egymásra ható távlati kettősségen, amelyet egyfelől a hermeneutikai tapasztalat (világa csak annak lehet, akinek nyelve van) nyelvisége, másfelől az ember szélesebb értelemben vett kulturális „alkotottságának” belátása alakított ki. Az ember nyelvi, illetve kulturális konstituáltsága eszerint kétfajta világtapasztalat lezárhatatlanságának horizontjában áll. Éspedig olyanban, ahol a dolgokat megértő és értelmező „individuumok mindig kulturális cserék termékei”¹⁷ (Greenblatt), illetve ahol az ember nyelvisége előfeltétele ugyan saját legtágabb környezete világként való megértésének, de „a megérthető lét – nyelv” tétele elsősorban mégiscsak azt jelenti, hogy „sohasem érthetjük meg teljesen azt, ami van”.¹⁸

A hagyományos hungarológia képviselőinek felfogásában ma alighanem ennek a diszkurzív „környezetnek” a mibenlétét övezi a legtöbb és legmasszívabb félreértés. A *Hungarológia* 2000/3. számában közreadott elgondolások premisszái különösen azért beszédesek, mert az autentikus eredet immanenciáját – egy önmagával egybeeső és ilyenként megragadható kulturális identitás (meg)létét – még azok az okfejtések sem vonják igazán kétségbe, amelyek a monocentrikusan vezérelt kultúraközvetítésben látják a hatékonyságát vesztett hungarológia hanyatlásának okait. Egy különös, „nem-egyezettett” egyetértés paradoxonának normatív erejével láthatóan olyan episztémé előföltevései uralják ezeket az értelmezéseket, amely azért emelheti közös (tehát: kötelező) tapasztalati instanciává a nyelvi-nemzeti kultúrák *identikus meglétének* „tényét”, mert a hozzáférhetőség kérdéséről eleve elválasztva, önmagával egybeesőként ruházta föl „visszakereshető” ismérvekkel a kulturális jelenséget. Mindebből persze az következik, hogy a kultúra – saját (meg)létének ontológiai elsőbbségéről leválasztott – változékonysága nem a *kulturalitás* létmódjaként, mindössze egyfajta axiológiai járulékosság jegyében válik az *értelmezés* kérdésévé. Azaz, mivel ez „a tárgyat” adottnak tekintő elgondolás éppen saját tapasztalatát, a hozzáférhetőséget nem tematizálja, ama képtelenség kényszere alá kerül, hogy a dolgok gondolhatóságának rendjétől függetlenül nyisson horizontot a hungarológia illetékességi területeire.

Az ilyen diszkurzív „kulturéma”, miután eltüntette saját konstrukciós eredetét, tétmentessé tette a beszéd lehetséges mozgásterét is: innen fogva már olyan előzékeny nagyvonalúsággal hirdetheti, sőt maga követelheti a direktív sokféleséget, mintha *annak pusztán* „ténye” – egyedül a véleményforgalmazás evidens szabadságánál fogva – *maga* volna a tudomány teljesítőképeségének záloga. Csakhogy ezzel az egész kérdés a diszkurzus olyan terébe helyeződik át, ahol maga az a történet válik láthatatlanná, amely a tudomány teljesítőképeségét ösztönző gondolatcsere termékenységét lehetetleníti el. Vagyis az a kulcsfontosságú mozzanat marad rejtve, amely – éppen, mert létmódból demokratikus joggyakorlati esetté fokozta le – a sokféleség *primer és konstitutív* jellegét tette hozzáférhetetlenné. (Következésképp az a tapasztalat kerül ki a vizsgálódás látóteréből, hogy bármely kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely másikhoz képest mutathat föl identitásjegyeket: azt, hogy „milyenek vagyunk”, ezért sohasem lehet pusztán valamely önértelmezési javaslat egyirányú forgalmazására bízni, sokkal inkább annak visszaható kölcsönösségében lehet megközelíteni, hogy milyenek látnak mások bennünket.)

A sokféleség eme hamis pozitívításában még csak nem is azt nehéz belátni, miért nem vélemény minden vélemény – „Sokak naivul demokratikus érzelmeit megsértve”

¹⁷ Uo., 19. o.

¹⁸ Gadamer: „Text und Interpretation”, in: *Text und Interpretation*, Ph. Forget (Hg.), Fink, München, 1984. 29. o.

Bourdieu itt még azt is megkockáztatja, hogy „nem minden vélemény egyenértékű, s ez még be is bizonyítható” (*L'Opinion publique n'existe pas*) – hanem inkább azt, hogy a sokféleség hamis pozitivitásához való ragaszkodásnak nem a jóakarati hiányában van az ideológiai okrendszere. Az identikusan hozzáférhetetlen létmód – Husserltől Derridáig ívelő, csaknem évszázados – tapasztalata ellenére a magyar filológiai tudományok jelentős részében továbbra is él egy olyan „egzakt tárgyilagosság” igénye, amely a létmód és identitás közvetítésmentes észlelhetőségének eszményében alapozza meg a dolgokról való véleményalkotás egyenrangú sokféleségét. Következésképp úgy szituálja a megértést végrehajtó értelmezést, mintha az amolyan járulékos elemként telepednék rá az önmagukkal egybeeső dolgokra (például művekre, szövegekre, a kultúra történetének „létező” tényeire, dokumentumaira stb.). A hatástörténeti események következményeit pedig az időbeliség olyan parazitális képződményeinek fogja föl, mint amelyek afféle letisztítandó rétegekként fedik el az utódok előtt az egykor még „közvetlenül” hozzáférhető tények „igazi” lényegét. A tényszerűen létező identitás lényegi „visszakereshetőségének” emlékezete nálunk ezért egy olyan „higgadt filológia” defenzív kultuszában ölt ma még testet, melynek anakronisztikus autoritásigényével – a hungarológia nem kis hátrányára – csak saját módszertani tanácsalansága vetekszik.

A mimészis filológiájának öröksége: az identitás „igaz” képének felmutatása

Félreértés ne essék, a kultúra „megragadható” identitásának az interkulturális „közvetítésre” való korlátozása nem azért zárja el a változékony és stabilizálhatatlan létmódra nyíló látószögeket, mert ideologikus érdekeltisége ellentétes volna a kutatás távlatainak szélesítésével. Éppen azért próbáltam bevezetésül a diszkurzív környezet körüli félreértések természetére irányítani a figyelmet, mert azt, hogy egy érvelés megoldási javaslatában mi van előzetesen feltételezve, nem az intenciók jóakarati megkérdőjelezése tárja föl, hanem a premisszákat elfogulatlan explikációja. A diszkurzív „környezet” fogalma maga is meglehetősen árulkodó formula, amennyiben úgy fogjuk föl, mint ami – az ezredforduló afféle divatos viszonylagosító potenciáljaként – inkább csak befolyással lehet a hungarológia „egzakt és szakszerű” értelmezésére, mintsem képes volna megrendíteni annak tárgyterületi evidenciáját. Sokan értik így a jelentőségét: nem tanácsos ugyan tőle eltekinteni, sőt „termékenyítő is lehet” az adaptációja, de impulzusainak közvetlen érvényesítése olyannyira deformálhatja a nemzeti kultúratudomány egyezményes kódjait, hogy e torzulások veszélybe sodorhatják az önmegejtés – létezőként értett – hagyományos formáinak folytonosságát.

Görömbei András kiváló írása¹⁹ nemcsak méltányolja az „identity in progress” tapasztalatának bizonyos vonatkozásait, hanem számol is a következményeivel: „a magyarságtudománynak valóban elkerülhetetlenül szembe kell néznie a nemzeti identitás mindig keletkezésben lévő létmódjával és képződésének dialogikus jellegével egyaránt.”²⁰ De azután mintha mégis annak valószínűsítésére hajlanék, hogy ezek az identitáskonstituáló történetek kivonhatók a megértés jelentésteremtő kölcsönösségének uralma alól. Mert amikor – teljességgel érthetően – azt szorgalmazná, hogy „a nagyvilág elé pedig olyan nemzeti identitásképet kell állítanunk, amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul”,²¹ akkor mintha két, egymástól elkülöníthető zónában képelné el egyfelől a nemzeti identitás (tudományosan ellenőrizhető és fölmutatható) *hiteles, önmagával tehát igazként azonos formáját*, illetve a róla alkotható *értelmezések igaz-hamis beosztású skáláját* („nem szabad megengednünk, hogy csak a rólunk alkotott torzképek révén tudjon rólunk a világ”).²²

¹⁹ Görömbei András: „A magyarságtudomány útkeresései”, in: *Hungarológia*, 2000/3.

²⁰ Uo., 39. o.

²¹ Uo.

²² Uo.

Mindezt a célok értelmében magam sem gondolom másként, csupán a jelentésképződés hermeneutikai eseményének kiszámíthatatlansága miatt vélelmezem a következőket: a nemzeti kulturális identitás azért nem képződhet meg az „igaz vs hamis” horizontban, mert – mindig saját és idegen találkozásának eseményében konstituálódván – sohasem *valami* gyanánt jön létre, hanem a *mit jelent?* horizontjában válaszol valamire. Az idegennek a reánk vonatkozó kérdését kiváltó érdekltségére ad feleletet, számunkra pedig az idegen véleményen próbára tett új önmegértés lehetőségét tartalmazza. Mégpedig anélkül, hogy a két oldalon egybeesnék, egybe kellene, hogy essék a „jelentése”: mert éppen ehhez – az aktuális találkozás létrehozta – új jelentéshez *képest* igazolódik, módosul vagy bizonyul tarthatatlannak külön-külön a partnerek egymásról alkotott előzetes megértése.

E találkozás kiszámíthatatlan eseményétől felfogásom szerint pontosan azért nem remélhetünk közmegegyezéssel érvénnyel *forgalmazható* identitásképet, mert az idegen megértés másban érdekelt, mint a saját. Mert bár a maga önmegértéséhez éppúgy szüksége van a rólunk alkotott tudására, mint nekünk az őróla alkotottra, a szisztémahatárok átjárhatatlansága következtében mindkét tudásnak azon igény teljesítésére irányul az (ön)megértése, amely a másik iránti érdeklődést kiváltotta. Az idegen hatás fölvétele azért nem lehet sohasem a válaszként érkező külső impulzus automatikus átvétele, mert az csak a saját szisztéma vezérlése szerint bizonyul feleletnek valamire. Föltehető, hogy nem is a „választ” (mint olyat) értjük meg ilyenkor, mindössze azokat a változásokat, amelyek a saját rendszer transzfigurációs lehetőségei szerint mentek végbe bennünk.

A hungarológiára – mint az anyanyelvi közösség „poiészisz”-jellegű kulturális teljesítményének tudományaira – nézve mindez olyan „közvetítési” modellek kidolgozását jelentené, amelyek alapjaiban értik újra a közvetítő tevékenység hagyományos hermeneutikáját is. Mert a fentiekből – némileg kiélezve – az következik, hogy az idegen kultúra sohasem önmagunkért fordult felénk, hanem saját kérdezési horizontjának azon érdeklőségeitől vezetettve, amelyeknek a rajtunk keresztül nyert válaszok *tudására* van szüksége. Mások ránk irányuló megértését éppúgy nem lehet kikényszeríteni, mint előírni e megértés értelmezésbeli végrehajtásának kívánatos pályáit vagy ránk nézve előnyös irányait. (Ebből a szempontból kifejezetten tanulságos megfigyelni, hol és különösen miért élénkül vagy hagy alább külföldön az érdeklődés a hungarológia mint magyar kultúratudományi tudás iránt. Az itt szembeűnő változékonyságnak már csak a pusztta ténye is arra kellene hogy figyelmeztessen: tökéletesen elhibázott az az elgondolás, amely egyetlen centrum kisugárzó erejének növelésével véli megerősíthetni a hungarológia nemzetközi pozícióit. Amikor ugyanis értetlenül állunk Márai igénytelenebb műveinek hirtelen külhoni sikere előtt, ajánlatos abban a tükörben megvizsgálunk az ilyen „félreértések” természetét, amelyet – a tájékozódás értékbiztonsága jegyében oly nagyra értékelt – fordításkultúránk tárhat elénk. Legott elhalkul majd az irántunk való kontinentális érdeklődés felületességét panaszoló szólam, ha nem feledjük, hogy a *Mirabeau híd*-hoz képest hány fordítása van a *Zone*-nak, hogy került Saramago árnyékába Lobo Antunes, s hány Guillevicet, Hrabalt, Kunderát, Enzensbergert és Danilo Kišt adtunk ki Reverdy, Benn, Holan, Brinkmann, S. Šnajder vagy Houellebecq helyett...)

A mimetikus kérdésirányok elszigetelődése

Ezért kell annak valószínűségéből kiindulnunk, hogy a létmódja szerint csak idegen közreműködéssel megmutatkozni képes kulturális identitás tapasztalata eleve kizárja az egyik középpontú hungarológiai koncepciók hatékonyságának még a reményét is. Sarkítottan fogalmazva: saját diszkurzív környezetében a hungarológia tehát csak akkor teljesítheti sikerrel a hivatását, ha föladja az – (anya)nyelvi illetékesség táplálta – monocentrikus

szerveződés ábrándját, és kész méltányolni, hogy mindarról, ami az idegen elgondolás horizontjában rólunk alkotott kép gyanánt „magyarnak” bizonyul, csak akkor szerezhett tudomást, ha az egymáson keresztül megmutatkozó identitáskonstrukciók egyidejű érvényét fogadja el valóságosnak. Ennyiben a hungarológia nemcsak rá van utalva a nem-magyar magyarságkutatás látószögeire, hanem csak velük társulva, eleve is a *hungarológiai* kultúraközi sokféleségként határozza meg saját diszciplináris ismerveit.

Azért idézem a következőkben a kulturális identitás közvetíthetőségéről vallott mai felfogásaink egy másik, némileg naivabb változatát, mert bár ez is elképzelhetetlennek tartja a közvetítés normák alá helyezését, premisszái eleve valami *meglevőnek* a „továbbítását” értik közvetítésen: „A teljes leltár elkészítése nélkül – olvasható Tverdota György összegzésében – általánosítva megállapíthatjuk, hogy hungarológián egy sor szaktudományoknak azokat a közös, részben szomszédos, részben egymást fedő tartományait értjük, amelyek magyar mivoltunkról nyújtanak tudást. Ezek a területek együtt konglomerátumot képeznek, azaz nem lehet őket norma alá helyezni, közös szabályrendszerrel érvényesíteni rájuk.”²³ Itt első fokon megint csak az a diszkurzív lépés bosszulja meg magát, amely a jelenség létmódját előzetesen elválasztotta annak megértésétől. A „magyar mivoltunkról” *nyújtható tudás* ezért ismét olyan horizontba helyezi a tárgyát, ahol ez a „mivolt” valamiképpen megelőzi saját jelentését, s oly módon létezik mint valami, aminek az identikus hozzáférhetősége mindössze az őt leképező/visszatükröző diszkurzív műveletek *helyességén* múlik. Vagyis azon, hogy az értelmezés eléggé adekvát-e ahhoz, hogy hűen adja vissza és mutassa föl annak az identitásnak a valódi formáját, „amilyenek vagyunk”. Félő azonban, hogy ez az (egyébként kifogástalanul „demokratikus” és megengedő) módszertani elgondolás több okból sem talál utat – s föltevésem szerint legnagyobb részben ezért visszhangtalan ma a hungarológiai önreflexió – a strukturalizmus után megújult kultúratudományok axiómatikájához.

Föltehetőleg, mert az ott végbement szemléletszerkezeti fordulatnak azok a következtetései nem jelentek meg a filológiai kultúraértés láthatárán, amelyek a tudás elvont ismeretelméleti státuszát ingatták meg – aminek következtében a tudás „létmódjának” elgondolhatósága úgy került ki doxa és episztemé kényszerítő kartézianus dichotómiájából, hogy a kijelentések igazságát mind kevésbé volt képes szavatolni egy olyan tudás, amely egy nyelven kívüli – azt „megelőző” és mindenki számára „külső” világrétegként meg tapasztalható, tárgyi/dologi – lét visszfényeként érti önmagát. Az *episztemé rendjében* konstituálódó tudás ezzel szemben olyan diszkurzív műveletekben nyilatkozik meg, amelyek már nem a dolgokhoz hasonlú – azokhoz mintegy „hozzáigazított”, adekvát – megismerés alakzatai. Vagyis nem vezethetők vissza a hagyományos episztemológia olyan természeti metaforáira, amelyek a „homályos összefüggések közt tévelygő megértés” téveszméivel a fény szoláris ereje által „napvilágra” hozott (s így mindenki számára „láthatóvá”, hozzáférhetővé tett, *világos*) ismeretek igazságát állították szembe. Következésképp a halmozódó ismeretek észlelvő teleológiája szerint üdvtörténeti folyamatba rendeződő tudás *mimészisze* helyett a tudásnak inkább az a diszkurzív rendje érteti meg, „mi(lyen) is a világ?”, amelyik nem „leképezi”, hanem inkább teremti és konstituálja a valóságot. Úgy is mondhatnánk, az igazság sokféle akarásának összjátékában olyan *poiészis* erejével létesíti azt, amely a maga *történető-mivoltán* keresztül bizonyul megkerülhetetlennek. Mint ilyen tehát nem a saját „megismerési” teljesítményén keresztül előidézője a változásoknak, hanem a belőle következő új diszkurzív események megalapozójaként.

A valóság „létrehozottságának” kultúrapoétikai elképzelése ugyan számtalan konjunkturális ágazatát is kifejlesztette a kultúra tanulmányozásának, ám pusztán divatje-

²³ Tverdota György: „A hungarológia mint elmélet, történet és gyakorlat”, in: *Hungarológia*, 2000/3. 323. o.

lenségként való megbélyegzése annak veszélyével járhat, hogy a kulturális világra rányitott „hungarológiai tekintet” olyan hagyományos kódok fogságában marad, amelyek már a probléma észlelésének a szerkezetébe sem engedik belépni a fentebbi paradigmaváltás főbb fölismeréseit. Mindenekelőtt azt, hogy e tudományszaknak ma a *medialitás* olyan diszkurzív feltételezettsége mellett kell megértenie önmagát, amelyben a dolgok meglétének tapasztalata nem előzi meg a dolgok „jelentését”. Másképpen fogalmazva, ahol megszűnt a dolgok hozzáférhetőségének az a Nietzsche előtti illúziója, amely a tudomány kitüntetett világmagyarázati funkcióját a dolog és a megértés közti organikus – mert a tapasztalat kontinuos azonosságát továbbítani képes – közvetítésben alapozta meg. Ennek a tapasztalatnak a hiányában az kerülhet ki ugyanis a sürgető hungarológiai megújulás látószögéből, hogy mindaz, amit egy kultúra sajátként hozzáférhető identitásának nevezünk, épp azért nem ragadható meg identikusan, mert önmagával való képződményi azonosságának *diszkurzív hollétét* sem ontológiai, sem temporális értelemben nem tudjuk stabilizálni. A kulturalitás – saját diszkurzív létmódjából adódó – elhelyezhetetlensége (Homi K. Bhabha: *The Location of Culture*) olyan kulturális heterotópiának a tapasztalata, amelyet a modernség záróküszöbén értelemszerűen másként közelít meg a hermeneutikai dialogicitás, mint a kultúratudományi *in-between* elve. Minthogy azonban előföltéveseikbe egyaránt beépült az (ön)megértés hatástörténeti feltételezettségének reflexiója, a metafizikai helynélküliség (vagy virtuális lokalizálhatóság) belátása tekintetében mindkettő mély szisztémakonfliktusban áll az a filológiai kultúraértéssel, amely a diszkurzív jelenségek elvi önazonosságának ígérvényével kutatja a nemzeti kultúra mibenlétét.

A kulturális episztémé és a kérdésirányok változása

A kultúra létmódjára vonatkozó kérdések előföltévesei közül tehát különösen annak kiiktatása jár nagy kockázattal, hogy ebből a nézőpontból a kultúra nem valami létező eredetinek a (civilizatorikus) átalakítása és tökéletesítése, hanem mindig valami rögzíthetetlennek az újraértelmezése – a történeti mozgásban lévő megértési érdekeltségek horizontjában. Már pusztán abban a hatástörténeti eseményben is, amely a történeti antropológia kultúrafogalmának kialakulása idején kérdéssé tette a kartéziánus *animal rationale* dualista szerkezetű teljességszményét, olyan emberértelmezés hagyománya vette kezdetét, amely eleve egyfajta temporális dinamikával látta el a hátrányok sújtotta ember („Mängelwesen”) stabilizálhatatlan helyzetét. És valóban, a „természet legelárvultabb gyermekének” és „a teremtés első szabadon-bocsátottjának” kényes köztességébe helyezett ember Herdernél (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache* [1772]) részint már éppen azért meghatározatlan és tökéletesíthetetlen része a teremtésnek, mert az európai gondolkodás történetében léte itt került először az önmegalkotás kulturális horizontjának konstitutív nyitottságába.

A kultúraértelmezés ily módon az egész modernségben ama chiasztikus szituáltság tapasztalatának premisszái szerint bontakozott ki, hogy „az emberi egzisztencia mindig történeti jelenvaló, mert állandóan és elvileg van ráutalva egy olyan világ megértésére, amelyet nyelvileg egy és ugyanazon aktusban ragadunk meg, illetve konstituálunk” (Koselleck: *Hermeneutik und Historik*). Minthogy a kultúratudományok meghatározó ágazatai – nyelvi és nyelv-előtti tudás viszonyának eltérő értelmezései ellenére is – egyedül ezt a „történeti apriorit” (Foucault: *Les mots et les choses*) ismerik el a dolgokról való rendezett tudás létesítőjéül, aligha meglepő, hogy a kulturális jelenségek identikus megragadhatóságának feltételei nemcsak struktúrafenomenológiai értelemben bizonytalanodtak el, hanem temporálisan is veszendőbe mentek. A mi viszonyainkat tekintve: annak az „esszenciális” feltárhatóságnak az axiomatikája helyeződött időn és történelmen kívül,

amelyik a hagyományos filológia normatíváin keresztül – értelmezés nélküli létmódot tulajdonítva a dolgoknak – az (előzetes) megértéstől független észlelés ábrándjához kötötte a tudományos tárgylagosság sorsát.

Aligha véletlen ezzel szemben, hogy Konersmann magának a kultúrafogalom kontúr-talanságának a kérdésével szemben hangsúlyozza azt az episztémétörténeti változást, amely a herderi fordulat óta terjesztette ki a jelenség értelmezhetőségének köreit. A kulturalitás ebben a fölfogásban olyan diszkurzív műveletek interaktív világa, ahol a valóság emberi feldolgozásának praxisa elválaszthatatlan e valóság potenciális teremtésének egyidejű történéseitől. A kultúratudomány ezért nem korlátozza az érdeklődését elsődlegesen a szövegekre és a tárgyiasult emlékezet (Gedächtnis) hordozóira, hanem – kilépve e filológiai paradigma „olvasási” móduszából – poiészis-jellegű, mert emberi önmegértéstől és önmegalkotástól vezérelt interakciós mezőnyként értelmezi lényegében az összes hozzáférhető emberi tevékenységet. A vallástól a társkapcsolati kultúrán és a közösségi önmegértés rituáléin keresztül a tájépítészetben tetten érhető önmegnyilvánításig olyan megértve létesítő humánstratégiákként vizsgálja e tevékenységek poétikáját, mint amelyekben ember és világa találkozásának materiális, mediális és elgondolt rendje(i) nyilatkoznak meg. A kultúra fogalmának gyakran fölpanaszolt homályossága Konersmann szerint épp ama fölismerés – meglehet, a fejleményekkel aszinkron, ám mégis – termékeny szimptomája, hogy „a kultúra jellegzetessége nem adottként, nem tényként vagy »külső tényvilág« gyanánt áll tetszőlegesen rendelkezésre. S azt, amit kultúrának nevezünk, éppily kevésbé lehet természetűen termelni vagy önkényesen vezérelni.”²⁴

Különösen szembeötöl és – épp a magyar filológiai hagyomány szempontjából – tanulságos ennek az okfejtésnek az az antikartézianus implikációja, amely szerint a metodológiai önkény nem az interpretációtól elválaszthatatlan létmód előfeltételezése-, hanem kifejezetten a szubjektivitás formális struktúrájában elhelyezkedő tárgy adott létének, tényszerű identitásának vélelme felől fenyeget. Jól mutatja ugyanezt a fentebb idézett hungarológiai elgondolások applikációs horizontja is – és pedig annak a paradoxonnak a különös bekövetkeztén keresztül, hogy minél inkább ragaszkodik valamely előfeltetés a „milyenek vagyunk” tartalmi közvetíthetőségéhez, illetve „a nagyvilág elé állítható identitáskép” meglétéhez, annál kevésbé lesz képes rá, hogy annak akárcsak egyetlen releváns összetevőjét is megnevezze. A például vett okfejtések innen tekintve kifejezetten megerősítik Nietzsche-nak azt a modernséget tapaszlatát, mely szerint „az eredetbe való betekintéssel az eredet jelentéktelensége növekszik”.²⁵

A kulturális identitás mint a „transzfiguratív” közvetítés állandósága (?)

Belátható tehát, hogy a kultúratudományok miért nem szorítkoznak a szövegek pusztán közvetítő funkciójára, a világ azokban „kifejeződő” szimbolikus földolgozásának poétikájára. Legtermékenyebb irányzataik ugyanis elsősorban azokat a diszkurzív közvetítésformákat próbálják tetten érni, amelyek be sem kerülnek a szubjektivitás formális szerkezetében vizsgálódó, a dolgot a maga tiszta eredetére visszazármasztató filológiai hagyomány látókörébe. Fölvethető persze a kérdés, mi óvja meg végül a kultúratudományi megértésformákat a „színkép” tágasságából adódó alaktalanság permanenciájától? S bár erre ma még meglehetősen halványan rajzolódik ki a válaszok behatárolható mozgásteret, annyi bizonyos, hogy a transzdiszciplináris megközelítés elsősorban a megértendő jelenségek *készített, előállított karakterétől* nyeri lehetséges konzisztenciáját. Ami hermeneutikailag annak speciális eseteivel kerül összefüggésbe, amikor olyan – produk-

²⁴ Ralf Konersmann: „Kultur als Metapher”, in: Konersmann (Hg.): *Kulturphilosophie*, Reclam, Leipzig, 1996. 357. o.

²⁵ KSA Bd. 6. 304. o.

ciós kód mentén elkülönült – jelenségek megértése a feladat, amelyek maguk is értelem- és jelentéskölcsonzó szándékok valóraváltásának köszönhetik a létrejöttüket. Azaz olyan „tárgyasult” emlékei az önmegalkotásnak, amelyek egyszerre beszédes dokumentumai nemcsak a világmegértés és világalkotás egyidejűségének, hanem – mivel minden „dokumentum” maga is mindig saját értelmező teljesítményén keresztül tanúskodik valamiről – a létesítő megértés hogyanjában megragadható temporális hovatartozásnak is.

A kultúraalkotásban kifejeződő emberi-szociális kompetenciák eredetére és mibenlétére irányuló megértés ezért – s ez a másik alapvető konzisztenciaképző kultúratudományi komponens – olyan közvetítésként fogja föl a kultúra poétikáját, amely egy kultúrához tartozó gyakorlat előre kódolt, hagyomány örökítette rendjének empirikus megjelenésformáit köti össze e rend mindenkori reflexiójával, a róla alkotott tudás formáival. Ennek a közvetítésnek a mikéntjében az válik láthatóvá, hogyan tapasztalja meg és rögzíti (illetve: változtatja meg) valamely kultúra azt a kapcsolatot, amely *saját gyakorlata és az arra irányuló megértése között* fennáll. A rend és e rend létformái közti közvetítés foucault-i analógiájára (*Les mots et les choses*) szűkebben úgy határozható meg ez a kapcsolat, mint amelyben a kulturális episztémé önmaga *poietikus* teljesítményére korlátozott gyakorlatát – az interaktív vezérlés művelein keresztül – köti össze az azt feltáró és feldolgozó tudás visszaható potenciáljával. Interaktív vezérlésen azt a kölcsönösséget érte, hogy a tiltó és megengedő diszkurzív közvetítés nemcsak a valóságfeldolgozás reflexiós módozatainak tapasztalati ellenőrzését jelenti, hanem a „valóság” előre kódolt tapasztalatának – (teoretikus) újraértésből származó – korrekcióit is magában foglalja.

Egy önmagát kultúratudományi horizontban újrafogalmazó s ilyenként *újralétesítő* hungarológiának tehát az lehet az elsődleges feladatköre, hogy poetológiai úton tárja föl e kapcsolatrendszer működésének archeológiáját, illetve ragadja meg a fenti diszkurzív közvetítés sajátosságait. Amennyiben olyan specifikumokat ismer föl *e közvetítés hogyanjában*, amelyek a diszkurzív transzfiguráció „állandóiként” térnek vissza, s ekként kizárólag a magyar kultúra poiészis-jellegű teljesítményeiben mutatkoznak meg, talán módja nyílhat egy – a maga történeti létmódjában nyelvhez és közösséghez kapcsolható – magyar kultúratörténet archeológiájának megrajzolására. Legalábbis egy olyanak, amely nem éri be azzal a historizáló banalitással, hogy egy kultúra identitása egyenlő saját (egyedi képződésének „hitelesen” megírható) történetével. Ha viszont kudarcot vallana ez a kísérlete, azzal az alternatívával kell szembenéznie, hogy vagy a kultúratudományi megértésmód elégtelen a nemzeti kultúrák sajátosságainak földerítésére, vagy pedig magukból az egyes nemzeti kultúrákból hiányoznak a megkülönböztetethetőség ismérvei. Azok legalábbis, amelyek a kultúraalkotás poiészis-jellegű tevékenysége felől – az észlelési, a szimbolizációs és a kognitív „stílusok”²⁶ világában – megragadhatók. De még az is lehetséges, hogy a kultúrakutatásnak az ilyen apóriagyánús kérdések láttán egyszerűen le kell mondanía a kulturális világ „metadiszkurzív” magyarázatának vágyáról, s kompetenciáit a kulturális tudás életvilágbeli hatékonyságának a szolgálatába kell állítania.

Mivel e lehetőségekre nézve csupán a kultúraközi találkozások szemantikájának összehasonlító vizsgálatával nyerhetünk akár csak hipotéziseket is, annak beismerésével kell lezáratlanul hagynom a lehetséges következtetéseket, hogy a kérdésben magam képtelen vagyok cáfolhatatlan álláspontot elfoglalni. Valószínűsíthető azonban, hogy a hungarológia akkor sem veszíti el a maga illetékességét, ha jelenleg tetemes hátrányokkal áll is e kihívás előtt. Mert még legitimációs fenyegetettségének baljós fölismerése esetén is megkísérrelheti olyan új eljárások kidolgozását, amelyek a kulturális globalizáció és diverzifikáció eldöntetlen nyitottságában mutatják föl a lét gadameri „gyarapodásának” példáit. Rajtuk keresztül pedig elsősorban azokat az értékeket, amelyek – akár van saját poétikai paradigmája, akár nincs – a magyar kultúra teljesítményének köszönhetők.

²⁶ Böhme-Scherpe (Hg.): *Literatur und Kulturwissenschaften*, 7. o.

HUNGAROLÓGIA ÉS ÖNSZEMLÉLET

Megjegyzések Kulcsár Szabó Ernő tanulmányához

Ha egy folyóiratban közölt tanulmányhoz rögtön társul egy korreferátum jellegű hozzászólás, az olvasó bizonyos lehet benne: nem spontán reakcióról van szó, hanem egy előzetes felkérés teljesítéséről. Tagadni sem tudnám – bár persze nem is akarom –, hogy ebben az esetben is ez történt. Egyáltalán nem vagyok biztos azonban abban, hogy én vagyok az, aki képes lehet megalapozott módon reflektálni Kulcsár Szabó Ernő tanulmányára. A hungarológiról csak meglehetősen korlátozott ismeretekkel rendelkezvén, a megszólalás felhatalmazottsága is kétséges lehet – ám a dolgozatban érintett problémák olyan súlyúak, hogy talán nem teljesen indokolatlan néhány tétova észrevétel megfogalmazása. Ezzel ráadásul az ember egy olyan vitába kapcsolódik bele, amely az utóbbi két évben különösen sokféle és egymásnak ellentmondó állásfoglalást hozott a felszínre, s amely vita egyáltalán nem kecs egetet azzal, hogy lehetséges egyértelmű megoldása – ezért a párbeszéd ébrentartására talán még szükség is lehet. A kérdés persze részben éppen az, hogy miről is folyik ez a diskurzus, illetve, hogy pontosabban fogalmazzak: Kulcsár Szabó jelenlegi tanulmánya miféleképpen inszcenirozza ezt a vitát.

Ez a tanulmány ugyanis – legalábbis az én számomra – kettős irányultságú kérdésfeltevessel rendelkezik. A szerző ugyanis nem egyszerűen arra az aktuális, gyakorlati téttel rendelkező tudománypolitikai problémára irányítja rá a figyelmet, hogy miképpen lehetséges a magyar kultúra külföldi közvetítése: a – nem is annyira definíciós, mint inkább a létmódot firtató – kérdések valójában a tárgyra, azaz a magyar kultúrára vonatkozó, visszaható jelentőséggel rendelkeznek. A dolgozat tétje tehát nagyobb, mintsem hogy a hungarológiáról szólna (most tekintsünk el attól egy pillanatra, hogy aligha egyértelmű persze, mit is jelent ez a szó), a szerző a magyar kultúrával foglalkozó tudományok önreflexiójának legkényesebb kérdéseit firtatja, nagyon élesen és szándékosan provokatívan. Az így megmutatózó diszkurzív mezőbe pedig aligha lehet belépni tépelődés és kételemek nélkül: az egyértelmű állásfoglalás lehetetlenségének kinyilvánítása a tanulmány végén ezúttal valóban nem retorikai eszköz, hanem az egyetlen lehetséges szellemi magatartás körvonalazása. Mindazonáltal, bár a tárgyhoz valóban illik a komolyság és a szigor, a tanulmány – megítélésem szerint – mégsem lesz mentes bizonyos egyoldalúságtól, még ha ez nem is az állítások meritumát vagy logikáját, hanem inkább a kifejtés fontosságát illeti: a szerző vélhetőleg abból indult ki, hogy a szemléleti alapok tisztázása fontosabb és egyértelműbb annál, mintsem hogy saját értekezői pozícióját körül kellene írnia. Ilyenformán eltekintett a hungarológiához fűződő saját helyzetének a szituálásától, s így éppen az maradt rejtve, ami a tanulmány talán leginkább személyes tétje: hiszen ha valaki nem tudja eleve, innen nem fogja érzékelni, hogy a szerző évek óta gyakorlati alakítója egy hatalmas nyelvterület (a német) meghatározó pontján (Berlinben, a Humboldt Egyetemen) a magyar kultúra egyetemi oktatásának. A dolgozat elején említett, Kulcsár Szabó egy korábbi tanulmányára vonatkozó negatív reflexiók némelyike részben talán éppen ezzel a retorikai stratégiával magyarázható: ha valaki a szerzőnek egy korábbi írásából („A [nemzeti] kultúra – mint változékony üzenetek metaforája, avagy: emlékműve önmagának a »hungarológia«?”, in: *Tiszatáj*, 2000/3. 66–77.) a hungarológia megkérdő-

jelezését vagy elutasítását olvashatta ki, ezt a jóindulat hermeneutikájának mellőzésén kívül az is okozhatta, hogy Kulcsár Szabó úgy tett akkor is, mint most, azaz föltételezte, hogy a tárgyyszerű beszéd nem igényli a „captatio benevolentiae” retorikai szerkezeit. A magyar vitakultúra tradicionális gyengeségeit ugyan aligha akarnám mentesíteni, de azt mégsem hiszem, hogy az ilyesféle olvasatok, amelyekből néhányat – természetesen több elismerő reflexió kíséretében – az érdeklődők dokumentálva is megtalálhatnak a Hungarológia című periodika 2000/3-as számában, kizárólag az olvasók renyhe figyelmével vagy netalántán ellenségességével lennének magyarázhatók: ez a hiány Kulcsár Szabó jelenlegi dolgozatában is megmutatkozó fogyatkozás. Nem biztos ugyanis, hogy mindig megnöveli egy gondolatmenet hatókörét, ha hűvös távolságtartásnak tüntet föl elemi indulati, intellektuális feszültségeket. Pedig a Kulcsár Szabótól érzékelt, leírt és értelmezett problémák aligha függetleníthetők attól a kontraszthelyzettől, amely élménye lehet mindenkinek, akinek rövidebb-hosszabb ideig külföldön kell a magyar kultúratudományok valamelyikét oktatnia. Ennek egyik első, lehetséges tapasztalata a tudománytörténetileg persze értelmezhető, de ettől még a gyakorlatban igen nehezen áthidalható eltérés, amely a magyar irodalommal és kultúrával foglalkozó szakirodalom szemléleti sajátosságait, kérdésfeltevéseit elválasztja a nemzetközileg konvertálható fogalomrendszerektől. Hangsúlyoznám: nem egy bizonyos fogalomrendszerrel, hanem számos lehetséges irányzattól. Hogy konkrét példát is mondjak: mi ajánlható egy olyan, magyarul ugyan olvasó, de nem magyar nemzetiségű, külföldön felnőtt és iskolázódott hungarológia szakos hallgatónak, akit meg akarnánk győzni arról, hogy az általa korábban névről sem ismert Arany János nagy költő? A példa nem légből kapott, néhány hónapja saját magának kellett ezzel a dilemmával szembenéznem egy német egyetem vendégoktatójaként. A kérdés – láthatólag – nem a nyelvi kompetencia megléte vagy hiánya oldaláról merül fel, tehát nem az a probléma, hogy miért nincs például több tanulmány lefordítva angolra vagy németre: a kultúra tradíciójának és ezen tradíció elsajátításának alapviszonyairól van inkább szó. Ha valaki ugyanis kívül áll azon az előzetesen kondicionált tudáson, hogy – maradványként a jelen példánál – Arany a legnagyobb magyar költő, akkor aligha győzhető meg olyan értelmezési ajánlatokkal, amelyek ebben az előzetes tudásban gyökereznek, s időlegesen sem tudnak kívül kerülni ezen a hagyományon. Ezen a ponton fűgghet össze tehát valóban a hungarológia gyakorlati tapasztalata azzal a kritikával, amely immár – ahogyan ezt Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya bizonyítja – a magyar kultúratudományok teljesítményét és jelenlegi irányultságát generálisan érinti. A magyar kultúráról (s ezen belül a magyar irodalomról) ugyanis nem biztos, hogy a magyar nyelvnek van kizárólagos tudása (ezt a problémát egyébként Kulcsár Szabó Ernő is említi): a nyelvileg (csak nyelvileg) koncipiált kultúrafelfogás éppen – a más nyelvekkel és kultúrákkal való szembesülés révén megvalósuló – kívülkerülésnek és az újra bekövetkező elsajátításnak a lehetőségétől foszthatja meg magát. Mindez persze nem azt jelenti – sem ebben a gondolatmenetben, sem Kulcsár Szabó Ernő dolgozatában –, hogy a magyar nyelv tanítása főlegesen vagy kiküszöbölendő lenne a külföldön folyó hungarológiai képzésben – ám a nyelvtörténeti, nyelvészeti alapozás aligha helyettesítheti a kultúraszemléletben érvényesíthető, kontrasztív előnyöket. Mert – hadd hangsúlyozzam ismét, csak kissé másképpen – ebből a tanulmányból, legalábbis a számomra, nem azok a megállapítások a leg hangsúlyosabbak, amelyek a külföldi hungarológusképzés tantervi kérdéseit érintik: a nemzeti kultúra szemléletének alapjait kellene ennek nyomán végiggondolnunk. A finnugor nyelvrokonság létrejötté épülő hungarológiai képzésnek ugyanis óhatatlanul szembe kell néznie azzal, hogy – legalábbis a német tudományosság egyik, szintén nyelvészeti szempontú, nyelvcsaládokra épülő tradíciója szerint – a magyar irodalom és kultúra egésze Európán kívülinek minősülhet, hiszen az urál-altáji nyelvcsalád kialakulása és törzsterülete Ázsiára lokalizálható. Ebben a tudományfelosztásban pedig aligha ismer magára

a magyar kultúratudományok nagy többsége – kivéve természetesen az összehasonlító finnugor nyelvészetet. Hiszen, amennyire meg tudom ítélni, a finnugor paradigma viszonylag kevésbé érvényesül például mint irodalmi önszemléleti modell – nem azért egyébként, mert nincsenek olyan hatástörténeti kapcsolatok, amelyek megérdemlik a figyelmet és a mélyebb végiggondolást (elég csak arra utalni, Vörösmarty *Szózatának* egykorú svéd fordítása miféleképpen befolyásolta szövegszerűen is a finn himnusz megszületését); mindazonáltal azok a keretek, amelyekben hagyományosan megjelenik a magyar irodalomról mint európai teljesítményről való gondolkodás, alapvetően más referenciákkal jellemezhetők.

Ezzel függ össze az a probléma is, hogy tudniillik lehetséges-e olyan, önmagával azonos, stabil tényezőnek tekinteni a külföldre közvetíteni kívánt nemzeti kultúrát, amelynek csupán annyiban kell módosulnia, amennyiben más a befogadó közege – hiszen a „nemzet” fogalmának virtualitása és konstrukció volta éppúgy tudományközi kutatási tárgy, mint a csoportidentitások kialakulásának és kialakításának folyamatai. Az ilyen felismerések pedig aligha maradhatnak (maradhatnának) hatástalanok a hungarológia önmeghatározására nézvést, bár éppen ezeknek a szempontoknak az érvényesítését nehezítheti meg, hogy a magyar történeti és irodalomtörténeti anyag ilyen irányultságú feldolgozása egyelőre még igencsak felemás (hogy finoman fogalmazzak). Egy ilyen, önreflexív jellegű kultúráközvetítés lehetőségét erősen befolyásolhatják ugyanis a hazai kutatási trendek, amelyek például a különböző anyagi forrásokból támogatott tervezetek kiválasztásában vagy a doktori disszertáció-témák kijelölésében is megragadhatók, s amelyek számos esetben egyáltalán nem vagy csak igen nehezen tűnnek integrálhatónak az állandóan nemzetközi összehasonlításnak kitett hungarológia megújításába. Ugyanakkor viszont zárványok, folytatás és visszhang nélkül maradt kísérletek lehetnek olyan kezdeményezések, amelyek a másutt csak jóval később kibontakozó kutatási irányokat előlegezték volna meg, ha egykorúan rezonanciát tudtak volna kelteni koruk tudományos közéletében. Tünetértékűnek érzem, hogy Tarnai Andor első könyve (*Extra Hungariam non est vita... Egy szállóige történetéhez*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.), amely példaeértékűen alapos és tárgyyszerű filológiai kiindulásával az eszmetörténeti kutatásoknak éppúgy irányt szabhatott volna, mint ahogy az imagológia egyik lehetséges útját is kijelölte, mindössze egyetlen (!) recenziót kapott Magyarországon, azt is négy (!) évvel később (*Helikon*, 1973. 603; szerzője: Szörényi László). Pedig most, amikor Franz K. Stanzel „fölfedezte” kutatási objektumként a 18. századi Európa népeinek tulajdonságait bemutató *Völkertafelt*, s ennek kapcsán megalapozott egy összehasonlító imagológiai kutatást (az előzetes problémafelvetést lásd: Franz K. Stanzel: *Europäer. Ein imagologischer Essay*, 2., aktualisierter Auflage, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1998.), még jobban láthatók az elmaradt lehetőségek – különösen, hogy magának a *Völkertafel*nek a szövegét már 1987-ben lefordította Vörös Károly (*História*, 1987. 1. szám 17.). A hiány azért különösen látványos, mert – például – ezen a ponton lehetőség nyílt volna arra, hogy a magyar történetírás és irodalomtudomány a nemzet fogalmának imaginárius jellegét történeti változataiban ragadhassa meg – s az, hogy ez nem történt meg korábban, számos tudomány- és ideológiatörténeti tényezővel magyarázható ugyan, de a lehetőség elmaradásának így is megvannak a következményei egészen a jelenkori, hungarológiával kapcsolatos vitákig. S persze azonnal hozzá lehetne mindehhez fűzni egy hosszú listát arról, hogy hány, egyébként kiváló tanulmány született azóta, amelynek kérdésfeltevése hasonló ehhez az elmaradt módszeres kutatáshoz, ám ez sem változtat azon, hogy az érdeklődés központilag preferált fő irányaihoz képest az ilyen jellegű kutatások (különböző okokból) visszatérően marginálisak maradtak – ezt mutatja egyébként az is, hogy Kulcsár Szabó Ernő jelen tanulmánya még mindig a probléma felismerésének elmaradását kénytelen regisztrálni.

Kulcsár Szabó dolgozatának egyik, egyébként reflektált hiánya azonban a kérdésfeltevés általános irányultságának belső feszültségéből származik. Számomra kérdéses maradt ugyanis, hogy az összegzéshez fölhasznált tapasztalati anyag valójában mennyire tette/teszi lehetővé a hermenutikai általánosítást – illetve fordítva: a fölkínált hermeneutikai modell mennyire kínál konkretizálható tanulságokat. Egyértelműbben fogalmazva: nem arról van-e szó, hogy az itt leírt állapot a német–magyar (sőt, speciálisabban, mondjuk, a porosz–magyar) történeti érintkezés specifikumainak felel csupán meg. Ezt ugyanis nem tudom kívülállóként megítélni: nem vagyok abban a helyzetben, hogy Kulcsár Szabó gondolatmenetére egy másik hungarológiai viszonylat aspektusából lássak rá. Talán alapvető egyetértésem is abból fakad, hogy én is – ha valamit egyáltalán – a német és a magyar nyelvű kulturális tradíció kapcsolatainak problematikáját érzékelem a leginkább? Remélem ugyan, hogy nem, ám ettől még ez aligha tekinthető elhanyagolható kérdésnek: a szerző korábbi, már hivatkozott Tiszatáj-béli tanulmánya jól érzékeltette ezt a problémát (különösen: 71–72.), de a németen kívüli kulturális érintkezések hagyománya és hagyománytörténeti jelenléte kapcsán kénytelen volt feltevésekkel vagy látványos, de csupán kiragadott példákkal megelégedni. Ennél többet persze aligha tudna tenni bárki is (tisztelet a kivételeknek), noha éppen ez lenne az érvelésnek az a pontja, ahol eldőlhet: a hungarológiáról van-e szó itt általában, vagy inkább csak a németországi hungarológiáról? Nem mintha ennek az utóbbi, szűkebb kérdésnek kevésbé lenne értelme, mint az előzőnek...

A másik továbbgondolandó kérdés aligha függetleníthető ettől. A szerző igen meggyőzően érvel amellett, hogy „az idegen kultúra sohasem önmagunkért fordult felénk, hanem saját kérdezési horizontjának azon érdekeltségeitől vezetve, amelyeknek a rajtunk keresztül nyert válaszok tudására van szüksége”. S a továbbiakban teljesen logikus a következtetés is: a magyar kultúrára irányuló érdeklődést nem lehet kikényszeríteni. Számomra csupán az a dilemma marad meg: lehet-e vajon valamilyen módon előzetesen befolyásolni? Mert vajon mi irányítja/irányíthatja (konkretizálva kissé ezt a kérdésfeltevést), akár csak a magyar–német viszonylatban is, a fordításra kiválasztott szépirodalmi művek szelekcióját? A „ránk irányuló megértés”, azaz a mégoly viszonylagos siker bekövetkezése vagy elmaradása ugyanis ennek már csak következménye; ám a kérdésem az, mi s hogyan történik *ez előtt*? A megelőző folyamat (az ajánlat, a figyelem fölhívása) mégiscsak föltételezhet valami olyasféle – bár bizonyosan nem egységes és nem egy központból működtetett – taktikát, amely a kulturális önszemléletnek és az „idegen” kultúra sajátosságainak valamiféle víziójából indul ki. Erről innen, ebből a más szemléleti kiindulású tanulmányból, sajnos, nem sokat tudunk meg, de aligha azért, mert Kulcsár Szabó Ernőnek nincsenek ilyen jellegű tapasztalatai. S a kérdések akár még tovább is sorjázthatók, ha maradunk az irodalmi példáknál: milyen tényezőktől függhet egy magyar regény nemzetközi sikere (gondoljunk csak Márai *A gyertyák csonkig égnek* című regényének kései diadalmenetére, amikor is az olaszországi siker gyűrűzött át német nyelvterületre, majd az angolra is), vagy inkább az a tipikus, ha bizonyos szövegek csak bizonyos kulturális kontextusban aratnak sikert, s teljesen céltalan ezeknek a műveknek a további expanziójában reménykedni (lásd például Grendel Lajos vagy Závada Pál szlovák nyelvterületen aratott sikereit)? Válaszolni persze nem tudok. Úgy érzem azonban, hogy Kulcsár Szabó Ernőnek a hungarológiáról adott interpretációs ajánlata akkor nyerheti el az értelmét, ha valaki vállalkozik arra, hogy más kulturális viszonylatokat is megpróbáljon ebben a szemléleti keretben végiggondolni – akkor derülhet majd ki, mennyire plauzibilis ez az alapállás, vagy inkább be kell sorolnunk a német–magyar kulturális érintkezések értelmezésének történeti korpuszába. Az a hungarológia, amelyre ebből a tanulmányból nyílik rálátás, egyébként is inkább a kulturális önszemlélet terepe, mint konkrét kutatási irány; s innen nézvést pedig meglehetősen mulatságos az afölött folytatott vita (lásd a

Hungarológia című folyóirat már emlegetett számának több tanulmányát és hozzászólását), hogy létezik-e egyáltalán hungarológia, vagy ez csak valamiféle gyűjtőfogalom. Hiszen, eltekintve attól, hogy a nemzetközi tudományos konvenciók szerint megnevezni sem tudja magát az, aki a magyar irodalom történetével foglalkozik, ha nem nevezi magát hungarológusnak, annak a kultúratudományként felfogott hungarológiának, amelyet Kulcsár Szabó Ernő sürget, s amelynek fontosságával teljesen egyetértek, így lehet a leginkább esélye arra, hogy ne záruljon önmagába: ne legyen tisztán nyelvészeti vagy filológiai rekvizitumok leltározásának a terepe, hanem képes legyen a magyar kultúra különböző dimenzióinak egyébként hihetetlenül érdekes történeti jelenségeit értelmezni és bemutatni – hangsúlyozottan nem csak egy feltételezett külföldi közönség számára, hanem saját nemzeti önismeretünk számára is.

F A R K A S Z S O L T

HOZZÁSZÓLÁS GYORSÍRÁSSAL

– *ugyanis el van törve a csuklóm* –

„Identification, as it is spoken in the desire of the Other, is always a question of interpretation, for it is the elusive assignation of myself with a oneself, the elision of person and place.”

Homi. K. Bhabha

Kulcsár Szabó Ernő (KSzE) alapos és körültekintő dolgozatával, apróságoktól eltekintve, egyetértek. De hogy a szerkesztő megtisztelő unszolása ne legyen hiábavaló, néhány megjegyzést ideírnék, kicsit más nézőpontokból, de hasonló általánosság-fokon. (Ezért talán nem szükségtelen megjegyezni: értékeléseim alapja tudomásom szerint – még akkor is, ha ezt a viccesséig bonyolult érvényesíteni – minél több ember boldogsága, azaz szabadsága, azaz inventív, mély és örömelvű sokszerűsége. Vagy – inverz módon fogalmazva – „filozófiám” minél kevesebb emberről akar lemondani mint menthetetlenül gonoszról, butáról, sivárról, agresszívről, irigyről, féltékenyről, bosszúállóról és kárörvendőről.)

A hungarológia fennmaradása szerintem is fontos lehet. Ez a fennmaradás ma egyenlő az intézményes állami finanszírozás biztosításával. És egyenlő – ebben tökéletesen igaza van KSzE-nek, és valószínűleg akkor is kevesen mondják az ellenkezőjét, ha mindegyikük hoz magával még egy embert – alapvető megújulásával. Olyan alapvető megújulásával, amely kérdésessé teszi, hogy az imént nem túl ellentmondásosan használtam-e a „fennmaradás” szót. Csak praktikus okokból nem javítottam ki. Ha a javak és pénzek elosztásának mai rendszerében leépítenék a hungarológiához kapcsolódó-kapcsolható intézményrendszert, beláthatatlan ideig nem épülne újjá. De miért is lenne baj ez?

Elsősorban két dolog miatt. Az egyik az, ami az úgynevezett „egyetemnek” is egyre inkább baja: hogy nem egyetem. A diszciplínák sokasodása (mely csak karteziánus alapon előny, a tudás számára – mely mindig az eleven ember konkrét tudása – hátrány) együtt jár az interdiszciplinaritás gyengülésével, tulajdonképpen éppen „szakmai” denunciacióval. Az egyre erősebb specializáció egyre korlátoltabb embereket eredményez, akik vagy (in vitro) bekerülnek valamely egyre inkább pénz-uralta szakintézményi establishmentbe, egy sokszínű korporatista elnyomó rendbe, vagy pedig kirekesztődnek abból és elidegenült munkát kénytelenek végezni, vagy ha nem, az éhbér gondoskodik a ressentiment vírusainak (in vivo) terjedéséről. Ez erősödő korporatizmus egyik leglényesebb vonása, hogy axiomatikája az önérdék-érvényesítés, amelynek legkényelmesebb módozata a döntéshozói pozíciók formális biztosítása és személyelvű disztribúciója, ennek következménye pedig az egyes diszkurzusok szakmai gyengülése. Az etabliozott diszkurzusok művelői mintha abban lennének érdekeltek, hogy tudásuk monopólium legyen. Ez az adminisztratív expanziót jelenti (új tanszék az államtitkártól, közvetlen projekt támogatás a multitól – ha nem mi kapjuk, kit érdekel a kutatási eredmény), az áttekinthetlenség növekedését, az egyes ember tudásának beszűkülését. Ez kedvez az új, egyre globálisabb gazdasági-politikai-jogi rend egyre brutálisabban társadalommérnöki stílusának.

A „sokoldalúan művelt emberfők nevelésének” humanista szlogenje csak azért szolgálhatta az elnyomást, mert a – hungarológiát is létrehozó – XIX. századi tudományosság a felhalmozódó és átadható tudásnak, ha nem is véges, de végérvényes koncepciójában gondolkodott. A KSzE által is felvázolt ismeretkritikai megfontolások kontextusában azonban bizvást eszménynek tekinthető.

Márpedig hungarológia nem lehet más, mint vadul interdiszciplinaris. De miért ilyen fontos az interdiszciplinaritás?

Talán a kognitív pszichológia szolgáltatja a legtöbb példát arra a nézeteim szerint roppant fontos összefüggésre, hogy az egy adott játékban, diszkurzusban való elmélyült tudás rejtelmes módon – semmiképp sem formalizálható extrapolációk módján – lényegi hatással van egy (olykor teljesen) másik játékban, diszkurzusban nyújtható teljesítményre. Aki él-hal a zene és a festészet sokféle alkotásáért, azt izgatni fogják a kozmológia és a genetika rejtelmek. Aki jól sakkozik és jól snóblizik, az jól fog gózni is. Sőt. (Ez bizonyos megszorításokkal érvényes: egy gyermekkorától kétnyelvű huszoneves korában könnyen és nagy hatékonysággal sajátítja el a negyedik nyelvet is, míg az, aki negyven éves koráig kizárólag az anyanyelvén beszélt, vérrel és verejtékkel is csak törni fogja az első idegen nyelvet.)

Egy ember vagy egy kultúra gazdagságának abszolút feltétele ez a diszkurzív sokoldalúság. Ezt nagyban elősegíti, sőt, akár a diszkurzív átjárhatóságot exponenciálisan megnövelheti, ha az egyes diszkurzusok átláthatóvá teszik magukat egymás számára. Azt gondolom, hogy egy mély és invenciózus Kant-szakértő és egy ugyanilyen számítógépes programozó egy óra alatt hatalmas mennyiségű, egymás számára roppant érdekes és fontos tudást képesek közvetíteni (akárcsak egy ugyanilyen nyelvtörténész, filmrendező, agykutató stb.).

A módszertani kifinomultság, a szimbolikus precízió, a meggyőzési eljárások élesítése stb. természetesen érénye lehet az egyes diszkurzusoknak (vö. „diszciplína”), de csak ha nem tévesztik szem elől a saját létük értelmére vonatkozó kérdést. És az nem egzisztenciális, hanem egzisztenciális.

A másik, az előzővel szorosan összefüggő ok, ami miatt fontos lehet a hungarológia fennmaradása, azaz megújulása, az a humántudományok látványos kiszorulása és presztízsvesztése a társadalmi, kulturális élet minden területén. A magyarországi rendszerváltozás különösen kedvezett – fenn is, lenn is, jobbra is, balra is – a korlátolt

interszubsztívitásnak, a nyers pénz- és hatalomelvűségnek, a reflektálatlan önzésnek, az agresszív rövidlátásnak. Az általános tahósodás legbiztosabb ellenlábasai – humántudományok, irodalom, művészetek, elméleti reflexió – még nem tudták lereagálni ezt a(z éppen leginkább őket érintő) váltást és legitimálni szerepüket az új körülmények közepette, másokkal is elhitetni, hogy szükség van rájuk. Talán mert maguk sem autentikusak erre adott válaszaikban. Talán mert maguk is elhitték, hogy az új időknek új technikai megszabadítják az önzést a rossz lelkiismerettől (a lélek rossz ismeretétől – a tudattalan literális).

Kérdés persze, hogy a roppant nagy számú érdekes és fontos humántudományos kutatási irányok vagy az elméleti reflexió számára kitüntetett témák között milyen helyet foglalhat el a „magyar(ság)” *mint olyan*. Mint milyen? És miért lenne – akár Magyarországon is – előrébb e preferencialistán, mint a „pszichózisok” vagy akár a „hermeneutika”? („Alkohol”, „öngyilkosság”, „szexuális preferenciák”, „sumerológia” stb.)

Számít-e, hogy az a hermeneutika, amelyen KSzE oly igen iskolázott, jellegzetesen német? Erre a kérdésre „határozott »igen és nem«-mel felelhetek” – mint Feyerabend mondta, természetesen teljesen más kérdésre felelve. Plauzibilis a mondat, hogy a hermeneutikát a német kultúra adta a világnak, de felvetődik a kérdés, hogy amennyiben (viszonylag) univerzálissá, transzkulturálissá tudta tenni magát, mennyiben par excellence német. És ugyanez pepitában: amennyiben a magyar kultúra a jelek szerint szinte semmi figyelemre méltót nem adott a világnak, számít-e, hogy milyen a „magyar(ság)” *mint olyan*?

Az viszont bizonyosnak látszik, hogy Gadamer, Nietzsche, Hegel, Schlegel, Schubert, Mozart, Rilke, Kleist és a többi (és a legtöbb vonalon a harmadrangú is kétszer olyan jó, mint a magyar első) egymást feltételezik. És ugyanez piros-fehér-zöldben (Doctor Johnson gyémánt kiazmusával): ahol jó, ott nem eredeti, és ahol eredeti, ott nem jó.

KSzE tkp. mindkét itt felvetett szempont alapján dicsérhető és elmarasztalható. Egyfelől írása széles spektrumú, sokoldalúan átgondolt és (ez számomra tőle új) gyengéd és bölcs. Másfelől, amiért eddig is talán a legtöbb kritika érte (és persze szóban több – és persze durvább –, mint írásban): stílusa; ezen belül is elsősorban hogy diszkurzusa nyilvánvalóan és tipikusan exkluzív technika. És egyfelől radikálisan szakít azzal az esszencializmussal, amely „a magyar(ság)”-ról szóló legtöbb diszkurzust a XIX. század óta meghatározza (melyek, mondanunk sem kell, szintén gyengébb minőségű és feldolgozatlan importárúk), így a hungarológiát is, és ehelyett a másik- és önértelmezés kölcsönös nyitottságában látja az üdvös „igazságtörténet” lehetőségét. Másfelől írása nagyon német.

A NEMZET ALLEGÓRIÁI AZ ÉJFÉL GYERMEKEIBEN

Egyrészt talán mindenki számára egyértelmű, hogy mit jelent a nemzet terminus, másrészt azonban még azok a történészek sem tudják teljesen „megfogni” ezt a fogalmat, akik évekig foglalkoznak a nemzet és a nacionalizmus kérdéseivel. Benedict Anderson „elképzelt közösség”-nek nevezi a nemzetet, Ernest Gellner „politikai küldetés”-hez, „Isten-adta emberi csoportosulás”-hoz hasonlítja; úgy tűnik, mintha minden egyes definiálási kísérlet csak még jobban eltávolítaná a nemzet fogalmát azokkal a metaforákkal és hasonlatokkal, amelyekkel megragadni próbálja azt. Felvetődik így a kérdés: hogyan beszélhetünk egy olyan fogalomról, amelyet mindenki használ, de senki sem ért? Milyen a nemzetről való beszéd természete?

Salman Rushdie regénye jó példája a nemzetről való beszédnek. *Az éjfél gyermekei*, amely először 1981-ben jelent meg, egyszerre posztkoloniális és posztmodern regény, ez a kettősség pedig nagyon kedvező a nemzet diskurzusának tematizálásához. Posztkoloniális, vagyis a regény narrátora tisztában van azzal, hogy beszélnie kell a nemzetről ahhoz, hogy önmagáról beszélni tudjon; posztmodern, vagyis ez a beszéd már túljutott a harcos-didaktikus nacionalizmus buktatóin. A szöveg nem tud – és nem is akar – megfelelni a valóságban létező személyekről és eseményekről (az indiai nemzet „nagy alakjairól” és a nemzetet formáló történelemről), de mégsem mondhatjuk, hogy a nagybetűs Indiai Nemzetet beszélné el. *Az éjfél gyermekei* „beismeri,” hogy a nemzet nem egy magyarázatra váró fogalom, melynek szent és sérthetetlen jelentése van, hanem sok változatban létező és állandóan kavargó, örvénylő beszéd. Rushdie regényét a nemzetről való beszéd egy lehetséges változataként olvasom. Egyrészt arra keresek választ, hogy miképp beszél el, miképp írja meg a nemzet a szubjektumot, másrészt pedig azt próbálom feltérképezni, hogy – ezzel szemben – hogyan nevezi meg a szubjektum a nemzetet.

*

Nem lehet véletlen, hogy olyan sok történész fordul szóképekhez, például az „elképzelt közösség” metaforájához, amikor a nemzetet definiálja. A nemzetről való beszéd alapvetően kedveli a trópusokat, ez pedig leginkább a terminus megfoghatatlanságának, pillangótermészetének lehet a következménye. *Az éjfél gyermekeinek* narrátora, Szalím Szinai, az allegóriát választja ahhoz, hogy a nemzetről beszélni tudjon, hiszen elbeszélése, mint azt már sok kritikus megállapította, a nemzet-allegóriája. A regényt olvashatjuk India regényeként, a történelem-allegóriájaként, illetve posztmodern (Paul de Man-i értelemben vett) allegóriaként, mint ahogyan azt Bényei Tamás teszi.¹ Ez utóbbi olvasat felveti az allegória jelentésének problémáját, ezzel együtt pedig a nemzet (mint az allegória jelöltje) jelentésének kérdéseit is.

A regény narrátora, Szalím Szinai, 1947. augusztus 15-én, pontban éjfélkor, India függetlenné válásának pillanatában születik: „Az óra mutatói, tiszteletteljes üdvözlésül,

¹ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*, Debrecen, 1997.

összetették a tenyerüket, amikor megszülettem”, írja a narrátor. „Jaj, csak ki kell mondanom: India függetlenné válásának pillanatában szédültem ki erre a világra.”² Szalím sorsa összefonódik India sorsával, teste az indiai nemzet testét lesz hivatva képviselni, vagyis a narrátor a nemzet allegorikus alakjává válik. Az *Éjfél gyermekeiben* azonban, mint ahogy azt a cím már önmagában is mutatja, nem csak egy gyermek jön világra ebben a szerencsés órában. Ezeregy gyermek születik éjfél és egy óra között, akik (Szalímhoz hasonlóan) szintén India függetlenné válásához, az új nemzet ígéretéhez kötődnek. A gyermekek létezéséről sokáig nem tud Szalím, mígnem felfedezi, hogy feje, akárcsak egy rádió, rá tud hangolódni az éjfélkor született gyerekek „frekvenciájára”. A tizedik születésnapján meghallja „a titkos éjszakai hívójeleket, a hozzám hasonlók hívását... az éjfél gyermekeinek öntudatlan hullámaid” (264), akik rajta keresztül kommunikálni kezdenek egymással. Ez az adó-vevő képesség Szalím éjféli ajándéka, aki így az életben maradt ötszáznyolcvanegy gyerekkel megalakítja az Éjféli Gyermekek Konferenciáját, az É. GY. K.-t, vagyis, mint Szalím írja, azt a „csapatot, amelynek tagjai ott élnek szerte az országban, s melynek főhadiszállása a homlokom mögött lesz”. (324)

A Konferencia első látásra kísértetiesen hasonlít ahhoz az „elképzelt közösséghez”, amelyet Anderson nemzetnek nevez: „a nemzet elképzelt politikai közösség, amely egyszerre szuverénként és korlátok között létezőként képzelődik el.”³ „Öntudatlan hullámok” teremtenek kapcsolatot a gyerekek között, akik így egy elképzelt csatornán keresztül érintkeznek egymással: gondolatformákat, képeket, majd teljes mondatokat küldenek Szalím fejébe, aki ezeket a címzettnek továbbítja. Ez a csatorna éppolyan imaginárius, mint az egy nemzethez tartozó emberek kapcsolata, vagyis a Konferencia ahhoz a képhez hasonlít, amely Anderson szerint egy nemzet tagjainak fejében él, és különös módon teremt kapcsolatot közöttük. Így tehát az Éjféli Gyermekek Konferenciáját, mint „elképzelt közösséget”, a nemzet metaforájának tekinthetjük, amely később „kifejlődik”, átalakul, beékelődik az ok-okozatiság egymásutániságába, és a regény második nemzet-allegóriájává válik.

Eszerint tehát két allegória is megkísérli megjeleníteni a nemzetet *Az éjfél gyermekeiben*: a Konferencia, az Éjféli Gyermekek Konferenciája, illetve a test, Szalím teste. Ez a tény már önmagában felveti azt a kérdést, hogy mennyiben különbözik a regény két nemzet-allegóriája egymástól, illetve hogy lehetséges-e az, hogy két különböző allegória ugyanarról a dologról, ugyanarról a nemzetéről beszéljen. Tézisem szerint a test-allegóriát a nemzet hivatalos allegóriájának tekinthetjük, amely megnevezi a szubjektumot, míg a Konferencia-allegóriát a szubjektum „kibújási kísérleteként” foghatjuk fel: Szalím az Éjféli Gyermekek Konferenciájának megnevezése és elbeszélése segítségével próbálja elfelejteni a hivatalos allegória által rá rótt szerepet. Vagyis az első allegória vizsgálata arra ad választ, hogyan írja meg a nemzet (mint hatalom) a szubjektumot, míg a második arra, hogy a szubjektum miképpen kérdőjelezheti meg ezt a hatalom általi megszólítást. A nemzet mindkét esetben trópusként jelenik meg, a hangsúly inkább azon van, hogy *milyen* trópusokról van szó, illetve azon, hogy a beékelődés során milyen logika olvassa a hivatalos és az alternatív nemzet-allegória alapító trópusait.⁴

² Salman Rushdie: *Az éjfél gyermekei*, Falvay Mihály (ford.), Budapest, 1987. 9. o.

³ Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991.

⁴ Az allegória alapító trópusának ok-okozatiságba való beékelődéséről lásd Joel Fineman: „The Structure of Allegorical Desire”, in: *Allegory and Representation*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1981.

1. A nemzet teste

Már a regény első oldalán teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy az India függetlenné válásának pillanatában született Szalím a nemzet testét lesz hivatva képviselni: „a nyájasan tisztelgő óramutatók okkult zsarnokságának hála”, írja a narrátor, „rejtélyes módon hozzábilincselődtem a történelemhez, végzetem egyszer és mindenkorra összefonódott hazám végzetével”. (9) Szalím azt is elárulja, hogy pusztán kényszerből azonosul allegorikus szerepével, mivel sem születésének időpontjába, sem a szerep megteremtésébe nem sok beleszólása volt: „jövendőmondók jósolták meg jöttömet, újságok ünnepelték érkezétemet, politikusok iktatták törvénybe léteemet. És engem senki sem kérdezett”. (9) Az allegória alapító struktúrája a „nemzet teste” trópus, amely már önmagában is jelzi, hogy a test-allegória Szalím akaratától függetlenül alakul ki. A trópus nyilván metafora (mivel valamiféle elképzelt hasonlóság alapján azonosítja a nemzetet egy élőlényvel, akinek teste van), mégpedig olyan csonka metafora, amelynek azonosítója (az éjféli gyermek) csak Szalím világrajövetelével születik meg. Más szavakkal, a metafora azonosítottja (az indiai nemzet) már Szalím születése előtt rögzül, Szalím pedig egész egyszerűen beleszületik az azonosító szerepébe, vagyis a trópus kijelöli azt az üres pozíciót, amellyel a szubjektum születésekor azonosul.

A nemzet mintha belevésné magát az üres pozíciót elfoglaló szubjektum testébe. Egy emlékezetes földrajzórán például a félórült Zagallo tanár úr a hajánál fogva emeli fel Szalímot, akin azt akarja bemutatni, mi az a humán geográfia: „nem látjátok ennek a ronda majomnak az arcán egész India térképét?”, kérdezi Zagallo. „Nézzétek csak... ez a lecsüngő ízé, ez a Dekkán-félsziget.” (361) Szalím arca olyan térképpé válik, amelybe az indiai nemzet vésődik bele, vagyis a szubjektum teste a jelentésképzés helyévé válik, valamiféle „többtagú és néma anyag”-gá, „amin és amivel szemben a hatalom kifejti erejét, alávetve és megtörve ezáltal az egyéneket”.⁵ Az alávetett, megírt, passzív test kerül elő akkor is, mikor Szalím születéséről számol be: éjfélkor „[a]z óra mutatói, tiszteletteljes üdvözlésül, összetették a *tenyerüket*” (9, kiemelés tőlem – Gy. Á.), Szalím apja eltörte a *nagylábujját*, ő pedig hozzábilincselődött a történelemhez (az eredetiben *handcuffed to history*). Néhány oldallal később, mikor Szalím a nagyapja történetét kezdi mesélni, kiderül, hogy Ádam Aziz testét egy idegen nemzet írta meg: Aziz a Németországban töltött évek hatására képtelen úgy imádkozni, mint azt korábban tette, hiszen „sokat látott szemmel” (12) néz körül Indiában. Egy másik epizódban pedig Szalím Ajub, a pakisztáni politikus fejformáját találja egy Angliában készített földgömbhöz (vagyis az angol nemzet egy produktumához) hasonlónak: „gömbölyű volt a feje, akár egy bádogból való földgömb, csak a hosszúsági és a szélességi körök hiányoztak róla; a férfi, noha bolygófejú volt, nem viselt címkét, mint az a bolygó, amelyet egykor a Majom taposott szét: nem volt rajta a MADE AS ENGLAND felirat.” (449–50, kiemelés tőlem – Gy. Á.) A „made as England” felirat a „made in England” elírása, amelyet úgy fordíthatnánk magyarra, hogy ‘Anglia szerint készített, Angliához hasonlóan gyártott’. Az a tény, hogy Szalím képzeletében ez a felirat Ajub fején jelenik meg, azt sugallja, hogy a politikus feje Anglia szerint gyártott üres gömb, vagyis éppolyan „alávetett, többtagú és néma anyag”, mint az India térképét ábrázoló Szalím arca.

Különös helyzetet teremt, hogy ez az alávetett, „többtagú és néma anyag” *Az éjféli gyermekeiben* totalitásra törő fogalmat jelenít meg: Szalím teste egyszerre alávetett része és képviselője a nemzetnek. A test a nemzetet reprezentálja, miközben mégis annak része marad, vagyis úgy viselkedik, mint a romantikus esztétika szimbólum-fogalma. „A szim-

⁵ Michel Foucault: „A hatalom mikrofizikája”, Kicsák Lóránt (ford.), in: *Nyelv a végtelenhez*, Latin Betűk, 1999. 323. o.

bólum világában a *kép egybeeshet a valósággal*”, írja Paul de Man, „mivel a valóság és annak reprezentációja léteiben nem, csupán kiterjedésében tér el egymástól: viszonyuk olyan, mint egy kategóriásor és egyik elemének a viszonya”,⁶ vagyis a szimbólum egyszerre része és reprezentációja a világnak, akárcsak Szalím teste a nemzetnek. Szalím része a nemzetnek, erre utal már a regény első oldalán tett kijelentés is, miszerint rejtélyes módon *hozzábilincselődött* a történelemhez, teste hozzáadódott a nemzet testéhez, mint egy elem a kategóriásorhoz. Ugyanakkor ez az elem magában foglalja az egész kategóriásort, hiszen Szalím teste a totális nemzetet hordozza, mint az Dzsaváharlál Nehru leveléből kiderül: „[t]e vagy a legújabb *hordozója* India ősi, mégis örökkön fiatal arcának”, írja a miniszterelnök az újszülött Szalímnak; „[m]egkülönböztetett figyelemmel fogjuk kísérni életed, amely bizonyos értelemben mindnyájunk életének *tükre* lesz.” (192, kiemelések tőlem – Gy. Á.) Szalím hozzábilincselte *része* a nemzetnek, tükörképe (mint szimbólum) mégis az *egész* indiai nemzetet (mindnyájunkat) hordozza, vagyis a szubjektum nemzet-hez való viszonyát a szinekdoché logikája jellemzi, akárcsak a szimbólum szerkezetét de Man szerint: egy rész jeleníti meg és próbálja elbeszélni az egészet.

Ez a szinekdochikus szerkezet két tekintetben is felfedi a szimbólum önkényességét. Először is, a trópus feltételezi, hogy létezik az a totális egész (a nemzet), amellyel a rész (Szalím) azonosulhat. Másodszor, a szimbólum magát a részt is totálissá teszi az egészsel való azonosulás folyamatában: ahhoz, hogy a test megjeleníthesse a nemzetet, mintha magának is olyan szentté és egészszé kellene válnia, mint amilyen szent és egész a nemzet szeretne lenni. Szalím úgy beszél a testről, mintha magáról a nemzetéről beszélne, hiszen szerinte „[a] testnél [...] homogénabb képződményt el sem lehet képzelni. Oszthatatlan, egy darabból készült ruha, *megszentelt templom*, ha úgy tetszik. *Teljessége* minden körülmények között megőrzendő.” (368, kiemelések tőlem – Gy. Á.) Vagyis, bár a test korántsem valami anyagi dolog, mégis megszentelt templomként jelenik meg, tehát szakrálissá válik a nemzettel való azonosulás folyamatában. A test fetisiztikus jegyekkel ruházódik fel, miközben megfeledez az arról, hogy tulajdonképpen alávetett (hozzábilincselte) része a nemzetnek.

A test a regény több epizódjában is megfeledez minderről és valamiféle totális egészként jelenik meg. Az egyik jelenetben Aziz doktort (a sikertelen imádkozási jelenet után nem sokkal) a gazdag földbirtokos Ghani lányához, Naszímhoz rendelik, akinek az apa szerint „rettenetes, túrhetetlen hasfájása van”. (32) Az orvosnak egy lyukas lepedőn keresztül kell megvizsgálnia betegét (úgy, hogy a lyukat két testőr a beteg testrészehez emeli), mivel Naszím „idegenek előtt nem hivalkodik testével”. (31) A lány egyre gyakrabban betegeskedik, a panaszok elkezdenek felfelé vándorolni, „kerülve bizonyos megemlíthetetlen testtájakat”, (35) és a sok betegség eredménye éppen az, amit az apa eltervezett: a doktor fantáziaképet (vagyis valami totális egészet) alkot „az oly sokszor vizsgált részletektől” (35), és halálosan beleszeret a lányba. A megpillantott testrészeket összerakva fétisnek képzeletben a lány testét, hiszen az „kitöltötte a lelkében lappangó űrt – az ürességet, amely akkor támadt, amikor orra verte a göröngy”. (38) Aziz képzeletében valami önkényes, valóságban nem létező egész teremtmény, amely tagadja, hogy valójában pusztán részek helyett áll, vagyis Aziz feltételezi, hogy létezik az az egész, amelyet a rész képvisel.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a test a regény több epizódjában is úgy jelenik meg mint hozzábilincselte, alávetett része a nemzetnek. A test-allegóriát a nemzet hivatalos allegóriájának tekinthetjük, amely megszólítja, definiálja és megírja a szubjektumot: Szalím kényszerből bilincselődik hozzá a nemzethez (hisz őt senki sem kérdezte), illetve kényszer-

⁶ Paul de Man: „A temporalitás retorikája”, Beck András (ford.), in: *Az irodalom elméletei*, Pécs, 1996. 31. o.

ből válik a nemzet testévé Nehru „olvasatában”. Az allegória alapító struktúrája a „nemzet teste” metafora, amely már Szalím születése előtt is létezik, pontosabban csak akkor létezik, hiszen amikor Szalím megszületik és teste hozzábilincselődik India történetéhez, az azonosítás a rész-egész viszonyon alapuló szinekdoché logikáját követi, vagyis a metafora rögtön szimbólumként értelmeződik. Nehru szintén szimbólumként szólítja meg Szalímot, vagyis a „nemzet teste” metafora szimbólummá válik a test-allegóriába való beékelődés során.

2. Az elképzelt közösség

A regény második nemzet-allegóriájának alapító struktúrája szintén metaforikus eredetű, akár csak a „nemzet teste” trópus: az Éjféli Gyermekek Konferenciája eléggé egyértelműen azonosítódik a nemzettel, az azonosítás alapja pedig az „egy helyen megszólaló sok”. A Konferencia-metaforát Paul de Man-i értelemben vett „vak metaforának” tekinthetjük, mivel a metafora leginkább a gyermekek közösségének megfoghatatlanságát, vagyis saját jelentésének határozatlanságát „jelenti”. A metafora történetének, genealógiájának vizsgálata sokat elárul a nemzetről beszélni akaró, a nemzetet megnevezni akaró szubjektumról, illetve magának a nemzet trópusának a természetéről. A „nemzet teste” metaforával ellentétben a Konferencia-metafora megszületése tetten érhető a regényben. A Konferencia Szalím „találmánya”, nem pedig egy már korábban is létező trópus, illetve szerep; artikulálása és megalapítása Szalím kibújási kísérlete a „hivatalos” nemzet-allegória által ráruházott pozíció alól.

A metafora történetének vizsgálatakor először a trópus „születését” kell számba venni, vagyis azt az epizódot, amikor Szalím először nevezi meg az éjféli gyermekek hangjait. A családjától elszenvedett megaláztatások miatt a kilencéves Szalímnak szokásává válik, hogy a fürdőszobában, a szennyesládában töltsse napjait, elrejtözve így a szülei és a szolgálóiak elől. Egyszer, amikor a szennyesládában rejtőzködik, édesanyja, Amina lepi meg a fürdőszobában, aki nem tudhatja, hogy fia ott van. Amina könnyek között suttogja el a négy falnak (és akaratán kívül Szalímnak) egy férfi nevét, és ez a név nem a férje neve, hanem Nadir Kháné, Amina korábbi, félhivatalos férjéé. Szalím nagyon szorult helyzetben van (konkrét és metaforikus értelemben egyaránt), és mindent megtesz, hogy ne árulja el magát, de a szennyesládában egy „gatyamadzag” csiklandozza az orrát, és tüsszentenie kell. Hatalmasat szippant az orrával, aminek hatása nemcsak az, hogy felfedi rejtőzködését anyja előtt, hanem az is, hogy meghallja az éjféli gyermekek hangjait homloküregében.

A hangok felfedezésének előfeltétele tehát az, hogy Szalím titkos helyen legyen, ahol „nincs tükör; gonosz tréfák, mutogató ujjak sem hatolnak át rajta. Az apai haragot elfojtják a szennyes ingek és a levetett melltartók”. (245) Szalímnak el kell rejtőznie a tükör, vagyis saját arcképe, illetve az egész világ elől ahhoz, hogy a metafora megszülethessen. Búvóhelye a koszos szennyesláda, egy „lyuk a világegyetemben”, ahonnan „a civilizáció kívül reked”, illetve ahol Szalím rejte van „a szülők és a történelem követelményei elől”. (245) Bűnös helyen van, illetve bünt követ el azzal, hogy elbújik, hiszen ezzel a koszos alvilágot, a női testet idéző levetett melltartókat választja a tiszta civilizáció helyett. Elrejtőzése áthágás, transzgresszió; Szalím kívül akar kerülni az emberek közösségén, illetve mintha el akarná felejteni saját szerepét, vagyis azt, hogy az ő tükörképe tulajdonképpen a nemzetet hivatott megjeleníteni. A szennyesládát olyan lyuknak látja, amely megszábadítja az azonosulás törvényszerűségeitől (a tükörképtől), illetve amely elrejtja a közösség elől. Vagyis a nemzet metaforájának megteremtése előtt Szalím éppen azokat a jegyeket szeretné elfelejteni, amelyek a nemzet fogalmát jellemzik: a totális képekkel való azonosulást és az imaginárius (elképzelt) közösséget.

Az áthágás azonban nemcsak annyiból áll, hogy Szalím elrejtőzik a tiszta civilizáció elől, hiszen a szennyestládában további bűnök szem- illetve fültanújává válik: „A réműlet markába dermedve, szeme hézagot talál a szennyesruha között... és meglát egy síró asszonyt a fürdőszobában”. (252) Anyja beszélni kezd, elárulja Nadir nevét, mi több, „el- veszve ama régi napok emlékezetében, arra gondolva, ami egy agrai pincében a célbaköpösdi után történt, a kezek önfeledten simogatják az arcát; minden melltartónál szorosabban fogják a keblét; és most a csupasz derekára kúsznak, és elkóborolnak, egyre lejjebb...” (252–53) Visszatér így az előbb emlegetett melltartó, de a hangsúly itt már nem ezen, hanem a valódi női testen és a „soha-nem látott kézmozdulatok”-on van. Bűn bűnre halmozódik, egyik áthágás a másikat követi, és Szalím bűne (az elrejtőzés) szinte eltörpül az anya bűnei mellett.

Szalím feje megtelik „*alaktalan* gondolatokkal, amelyek nem hajlandók szavakká állni össze.” (253, kiemelés tőlem – Gy. Á.) Az alaktalanság, formanélküliség mintha a metafo- ra megszületése előtti állapotot jellemezné, hiszen a metafora tulajdonsága, hogy formát ad az alaktalan gondolatoknak; de Man szavaival élve „ténnyé fagyasztja a hipotézist”.⁷ Szalím alaktalan gondolatai részben eksztatikus állapotának is tulajdoníthatók: „a szennyestláda foglya elveszíti a fejét”, mikor Amina „megbontja száríját”, majd „a bugyogó követi a szárít”, és „ott van, a retinámát perzseli – az anyám tompora, fekete, mint az éjfé”. (253) (Az „éjfé” szó visszaül a regény első allegóriájára, hiszen Szalím pontban éjfékor bilincselődik hozzá a nemzethez). Az anyai test látványa (talán a legfőbb bűn) mintha az utolsó csepp lenne a pohárban; „az önuralom megőrzése soha nem volt fontosabb, de lehetetlenebb sem” (254), írja a narrátor. Szalím, „megreszketve az anyai tompor látványától, megadta magát a gatyamadzagnak, és egy katasztrófális – egy világrengető – egy irreverzibilis *szippantás* ragadta magával”. (254) A „vehemens inhaláció [...] ellenszegül [...] a gravitációnak, a természet törvényeinek” (254), vagyis újabb áthágást jelent, amely talán a legnagyobb az áthágások sorában. Ez az áthágás teremt kapcsolatot Szalím és az éjfé gyermekei között, vagyis ekkor nevezi meg Szalím először az alaktalanságot: „Fájdalom. És a *lárma*, a siketítő soknyelvű rémisztő *lárma*, benne a *fejében!*” Megnevezve a gyerekek hangjait, Szalím megteremt a „*lárma*” metaforát, amely a regény második alle- góriájának alapító trópusává válik.

A „*lárma*” metafora első ránézésre is különös szókép, mivel úgy tűnik, hogy duplán „vak”. „Vak” egyrészt a Paul de Man-i értelemben, hiszen jelentése (pontosabban egyik jelentése) egy szubjektív élményre utal vissza, az anyai testtel konfrontálódó Szalím bűn- tudatára és félelmére; ezért „*rémisztő*” a *lárma*. A megnevezés inkább Szalím eksztatikus állapotának köszönhető, mintsem objektív tényeknek (hiszen, mint később kiderül, az éj- féli gyermekek hangja egyáltalán nem *rémisztő*, és nem is *lárma*, hanem érthető beszéd). Másrészt azért is „vak” a metafora, mert fogalma sincs róla, hogy mit nevez meg. A gye- rekek konferenciája válik később a metafora azonosítójává, míg azonosítottja a nemzet lesz, de ekkor még ezekről nem tud Szalím, hiszen még a gyerekek létezésével sincs tisztá- ban. Vagyis hiányzik a metafora azonosítottja, és az azonosítóról is mindössze annyit tudunk, hogy a „*soknyelvű rémisztő lárma*” benne van Szalím fejében, de hogy ezt mi- képp képzeljük el, ránk van bízva. A „*lárma*” leginkább az összehasonlítás alapja lehetne, csak ekkor még nem derül ki, hogy mit mivel hasonlít össze. Más szóval, van a metaforá- nak egy Paul de Man-i értelemben vett téves „szubjektív” jelentése (a félelem), illetve egy olyan „objektív” jelentése (a nemzet), amelyről Szalím még nem tud.

Megszületése után a metafora megindul vándorútján: jelentést, azonosítottat keres, il- letve azonosítót, vagyis valami megfogható, konkrét dolgot. Az első jelentésadás transz- cendens, vallásos ihletésű; Szalím azt hiszi, angyalok hangját hallja, és a szennyestládában

⁷ Paul de Man: *Allegories of Reading*, Yale UP, New Haven, 1979. 151. o.

történt baleset után nem sokkal ezt be is jelenti a nappaliban összegyűlt családnak: „tegnap hangokat hallottam. Hangok szólnak hozzám a fejből. Azt hiszem – Ammi, Abbu, tényleg azt hiszem –, hogy arkangyalok szólnak hozzám.” (258) Az édesapjától kapott pofon kijózanítja Szalímot a próféta szerepéből, és rögtön újabb jelentést keres a hangoknak. Rájön, hogy „hangjai” nem voltak „szentségesek”, hanem „annyira profánok és oly megszámlálhatatlanok voltak, mint a por”. (264) A második jelentés így a profán szférából való; Szalím úgy véli, „az úgynevezett *névtelen milliók*, különbek és hitványabbak belső monológjai nyüzsgöttek-tolongtak a fejemben.” (264, kiemelés tőlem – Gy. Á.)

A „névtelen milliók” hangja elég nehezen gondolható el a „lárma” metafora azonosítottjaként, mivel a megtaláltnak vélt jelentés már önmagában is szókép, méghozzá metonímia. Valószínűleg India lakosságára utal, hiszen Szalím az indiai nyelvek sokféleségéről beszél, amikor a hangok érthetetlen zagyvasága miatt panaszkodik: „a hangok teljes zagyvaságban ontották rám a dialektusokat, malajalamtól a nágáig, a tiszta lakhnauai urdától az elmosódó déli tamilig”. (264) Úgy tűnik, hogy Szalím újabb trópusokat alkot, miközben a „lárma” jelentését keres: metonímia segítségével értelmezi az alapító metaforát, még mielőtt azt az éjféli gyermekekkel azonosítaná (hiszen azt, hogy a névtelen milliók monológja az éjféli gyermekek hangja, még mindig nem tudja Szalím). A Konferencia megszületése előtt vagyunk még, de a hangok már kezdik felvenni annak jelentését; a „milliók” metonímia már a nemzetre utal. Mihelyt valami köze lesz a lármanak a nemzethez (India lakosságához), azonnal a metonímia logikája szükséges ahhoz, hogy Szalím beszélni tudjon róla. Vagyis a „nemzet teste” alapító metaforához hasonlóan a „lárma” metaforát is más trópusok kezdik értelmezni, mihelyt elkezd beékelődni a nemzet-allegóriába, de míg a „nemzet testé”-t szimbolikus logika olvassa, a „lárma” metonímiaként értelmeződik.

Az éjféli gyermekek létezését végül Szalím a tizedik születésnapján, egy nevezetes biciklibalesetnek köszönhetően fedezi fel. Szalím az amerikai Evie Burnsnek akar eldicsekedni tudományával, de igazság szerint ekkor ül először biciklin, így – nem találva a féket – belerohan barátjába, Sonny Ibráhimba. „Sonny koponyája üdvözölte az enyémet” (293), írja Szalím, vagyis ismét egy balesethez (mégpedig fejsérüléshez) van szükség ahhoz, hogy Szalím közelebb jusson a „lárma” jelentéséhez: „a porondi baleset betetőzte azt, ami a szennyeládalamalőrrel kezdődött, és a fejemben megzendültek, immár nem alig észrevehető háttérzajként, az itt-vagyok-jelzések, zengtek-bongtak északról, délről, keletről, nyugatról.” (293) Szalím hódítási kísérlete nem jár sikerrel: Evie kiutálja a gyerekek társaságából, mivel az ő biciklijét tette tönkre a balesetben. Szalím pedig, „kirekesztvén egy gyerekcsapatból”, megszervezi a 'maga csapatát': „tizedik születésnapomon kölcsönvettem az Éden Gyerekklub kezdőbetűit – amelyek egyszersmind egy utazó angol krikettcsapat kezdőbetűi –, és megalapítottam az éjféli gyermekek konferenciáját, a magam É. Gy. K.-ját.” (324)

A Konferencia megalapításának aktusa megteremt egy azonosítót: egy parlamenthez hasonló konferenciaterem, Szalím szavaival élve „gyűlésterem” (az eredetiben „parliament chamber”) lebeg az olvasó szeme előtt, valahányszor Szalím az É. Gy. K.-t emlegeti. Ez az azonosító szükséges ahhoz, hogy az 'elképzelt közösség' allegóriája 'formát' nyerjen, ami rögtön meg is történik. Az É. Gy. K. a nemzet parlamentjét kezdi jelölni, hanyatlása pedig később a nemzet hanyatlására utal. Ez leginkább akkor válik nyilvánvalóvá, mikor Szalím történelmi (nemzeti) eseményeket hoz összefüggésbe a Konferencia sorsával: „jócskán előrehaladott állapotban volt az Éjféli Gyermekek Konferenciájának szétzülése”, írja a megalapítás után egy évvel, „amely majd akkor válik teljessé, amikor a kínai csapatok lejönnek a Himalájából, hogy megalázzák az indiai faudzst”. (395)

A „gyűlésterem” azonban már nem az alapító metaforához kapcsolódó kép. „Fejemen kívül csupa baj, benne csupa csoda” (324, kiemelés tőlem – Gy. Á.), írja Szalím, vagyis a

„rémisztő láрма” „csodává” válik (és még a későbbi hanyatlás idején is az marad), a Konferencia képe pedig már ehhez a „csodához” kapcsolódik. Mire eljutunk odáig, hogy az elképzelt közösség allegóriája kialakulhat, eltávolodunk az alapító metaforától: eltűnik a szennyestáradához kapcsolódó piszok, a trópus mintha megfelelkezne bűnös születéséről, vagyis arról, hogy eredete áthágáshoz kötődik. Mintha a metafora megtisztult volna a jelentés keresés közben. Más szóval, az allegória kialakulásához szükséges a Konferencia mint kép, viszont ez a kép nem az allegória alapító trópusának, a vak metaforának a megtalált képi síkja. Az elképzelt közösség allegóriája *amnéziákon*, téves felismeréseken megy át, ezeken keresztül alakul ki; akárcsak a nemzet, legalábbis Benedict Anderson szerint: „minden mélyreható tudatbeli változás, természetéből kifolyólag, jellegzetes amnéziát hoz magával. Ezekből a felejtésekből meghatározott történelmi körülmények között elbeszélések [a nemzet elbeszélései] születnek”.⁸

Mit mondhatunk tehát a nemzet fogalmáról Szalím elbeszélése alapján? Egyrészt azt, hogy a nemzet imaginárius, „alaktalan gondolat”-ként létezik, amely megnevezések által válik megfoghatóvá. Az első megnevezés metaforát teremt (bármennyire is csonka metaforát), hiszen a „láрма” valamit valamihez hasonlít, még ha nem is tudja, hogy mit és mihez. Az alapító metafora bűnös körülmények között születik meg, létrejötte áthágást jelent, vagyis az allegória „eredete” (az időtlen szerkezet időbeliségbe való beíródása) áthágásként jelenik meg. A metafora megteremtése azonban nem jelenti azt, hogy a nemzet végleges formát nyert: a sorozatos megnevezések állandóan újratestítik az elbeszélhető nemzetet, különböző logikájú trópusokat alkalmazva. Az újabb és újabb jelentésadás andersoni értelemben vett amnéziát jelent, hiszen a későbbi jelentések csak úgy tudnak megszületni, ha a korábbiak elfelejtődnek; így amikor Szalím a névtelen milliók hangját véli hallani, szükségszerűen törlődik a korábbi értelmezés, amely angyalinak hitte a hangok eredetét. Az amnézia azonban soha nem lehet teljes; a különböző trópusok, illetve jelentések nemcsak lerombolják egymást, hanem egymásra is épülnek. Így például a „szent szférából” való jelentés (az angyalok hangja) tovább él a nemzet csodaként való értelmezésében, hiszen a „fejemen kívül csupa baj, benne csupa csoda” (324) kifejezés arról árulkodik, hogy Szalím a fejébe költöző nemzetet valamilyen transzcendens, emberfölötti dolognak érzi. Mintha az egymáson átáramló jelentések megszüntetnék azt, ami nem kívánatos (mint például a szennyestáradához kapcsolódó piszkot és bűnt), de átvinnék egymástól a kedvező jegyeket (mint például a hangok angyali eredetét), tisztává és szentté akarván tenni ezzel a nemzet fogalmát.

3. Allegória és szimbólum

Érdekes, hogy csak a test-allegória alapító trópusát, a „nemzet teste” metaforát olvassa szimbolikus logika Szalím elbeszélésében. Vagyis *Az éjjeli gyermekei* szerint a szubjektum nemzethez való viszonyát mind az allegória, mind a szimbólum logikája meghatározza, de a két különböző logika két különböző beszédmóddhoz kötődik. A szubjektum nemzet-ről való beszéde inkább allegorikus (hiszen a szubjektum megnevezési kísérleteiről számot adó elképzelt közösség allegóriájának alaptrópusa, bár sokféle logika értelmezi, nem válik szimbólummá az allegória kialakulásának folyamán), míg a nemzet mint hatalmi diskurzus inkább szimbólumnak „tekinti” a szubjektumot (hiszen a szubjektumot megíró test-allegória alapozó struktúrájának tekintett „nemzet teste” trópus szimbólum lesz). Ha Szalím beszéli el a nemzetet, inkább allegorikus módon teszi azt, míg ha őt beszéli el a nemzet, inkább szimbolikus logika érvényesül.

⁸ Benedict Anderson: *Imagined Communities*, 204. o.

Nem véletlen, hogy a (foucault-i értelemben vett) hatalom beszéde annyira kedveli a szimbólumot. (A nemzet szimbólumainak tekintett címer, zászló vagy akár a király, királynő mind egymagában hordozza a totális nemzetet, akárcsak Szalím *Az éjfél gyermekeiben*). A szimbólum de Man szerint is „a szubjektum-objektum szintézisét felértékelő nyelvi alakzat”, amely „a totalitás végtelenségére utal”, és „az azonosság vagy azonosítás lehetőségét kívánja meg”, míg az allegória sokkal kételkedőbb trópus, amely „a saját eredetétől való eltávolodást jelöli” és lemond „az időbeli egybeesés nosztalgikus vágyáról”.⁹ A hatalom célja, hogy problémamentesen azonosítsa a szubjektumot (Szalímot) a nemzettel, mint ahogy azt Nehru meg is teszi, amikor bejelenti, hogy „te vagy a legújabb hordozója India ősi, mégis örökkön fiatal arcának”. (192) Nehru nem látja Szalímot allegorikus alaknak, hiszen amikor a nemzet tükörképének nevezi őt, azonosítása pusztán szimbolikus, nem tételez fel semmiféle folyamatot. Hiába írja üdvözlőlevelében, hogy „megkülönböztetett figyelemmel fogjuk kísérni életed”, ez nem történik meg, vagyis egyáltalán nem kísérik figyelemmel Szalím életét, nem publikálnak újabb és újabb fényképeket és üdvözlőleveleket, mondván, hogy „ötéves az indiai nemzet”, „tízéves az indiai nemzet”, hanem megírják, majd magára hagyják a szubjektumot. A szubjektum ellenben allegorikusként fogja fel szerepét, hiszen Szalím azonosulása az éjféli gyermek szerepével folyamatot, saját eredetétől való eltávolodást tételez fel. A narrátor testének megcsónkítását úgy éli meg, mintha az indiai nemzet teste töredezne szét, és azt gondolja, hogy „minden, ami történt, miattam történt” (208); a miniszterelnök *egyszeri* azonosítása valamiféle történetet, *folyamatot* indít el, így a szubjektum allegorikusként éli meg a hatalom szimbolikus logikán alapuló megszólítását.

A „szubjektum-objektum szintézisét felértékelő” szimbólum¹⁰ használata biztonságérzetet ad, hiszen problémamentes azonosítást jelent; sokkal könnyebb azt mondani, hogy „a királynő jelenti a nemzetet” vagy azt, hogy „Szalím, te vagy a nemzet”, mint elmagyarázni, hogy valójában mi is a nemzet. A szimbólum azt az illúziót kelti, hogy „megfogytunk” egy definiálatlan terminust, és *Az éjfél gyermekei* ki is használja ezt az illúziót, hiszen nem áll meg ott, hogy Szalímot azonosítja a nemzettel, hanem folyamatosan újratermeli, reprodukálja a nemzet fogalmát, olyan szimbólumokat alkotva, mint például a „nemzet apja” és a „nemzet anyja”. Az újságok Nehrut emlegetik a „nemzet apjaként”, majd Indira Gandhi válik a „nemzet anyjává”, akinek férje, Feroz Gandhi „a »nemzet veje« néven vált ismertté”. (659) Szalím passzív szerkezetet használ (ismertté *vált*), mikor arról kellene beszélnie, hogy ki *tette* Ferozt a „nemzet vejévé”, akárcsak Anderson, aki „elképzelt közösségnek” nevezi a nemzetet, kerülvén azt a kérdést, hogy tulajdonképpen *ki* az, aki elképzei ezt a közösséget. Másképp fogalmazva, nem tudjuk, hogy ki teremti meg a nemzet szimbólumait (mint ahogy azt sem tudjuk, ki képzei el a nemzetet), de az a tény, hogy a hatalmat „képviselő” emberek (Nehru, Indira Gandhi) is szimbólumokká válnak, azt sugallja, hogy valamiféle oda-vissza lejátszódó folyamatról van szó. Nehru szimbólumot kreál Szalímból, de ő maga is egy szimbolikus szereppel (a „nemzet apja” szerepével) azonosul, amelyről nem tudjuk, hogy ki alkotta; Szalím elfoglalja az éjféli gyermeknek szánt üres pozíciót, amely a hatalom szemében szimbolikus szerep, ő mégis allegorikusként éli meg, és ezzel megváltoztatja, folyamattá, történetté alakítja azt. Vagyis nemcsak azt nem tudjuk, ki a felelős a nemzet szimbólumaiért, de még az sincs garantálva, hogy a szimbólum szimbólum marad, miután megindul vándorútján.

Hogyan képzelhetjük el a szubjektum és a nemzet kapcsolatát a regény két allegóriája alapján? Talán legcélravezetőbb, ha valamiféle labdajátékhoz hasonlítjuk, amelynek

⁹ Paul de Man: *A temporalitás retorikája*, 31. o.

¹⁰ Uo., 21. o.

szabályai szerint a labda csak oda-vissza pattoghat, senki sem foghatja meg. Nem tudhatjuk, hogy kié volt az első dobás, azt sem, hogy hányszor változott meg a labda formája a játékban, illetve tulajdonképpen azt sem, hogy kik a játékosok. Annyit tudunk, hogy az egyik játékos a szubjektum (Szalím), a másik pedig a hatalom, hiszen a két allegória szerint a szubjektum és a hatalom játéka teremti meg a nemzetet. Azt, hogy ez a hatalom kicsoda vagy micsoda, szintén nem tudjuk, ugyanis, mint Foucault írja, „állandó mozgásban van, áramlik, körbe jár, csak láncolatokban funkcionál. Nem lokalizálható, soha nincs bizonyos emberek kezében”,¹¹ vagyis a szubjektum és a hatalom játéka nem Szalím és Nehru vagy Indira Gandhi mérkőzése, amely eleve vesztesre ítéli Szalímot. Ezért nem úgy kell elképzelnünk a játékot, hogy egyik térfélen a hatalom áll, a másikon pedig a szubjektum, még ha ez utóbbi úgy is gondolja, hogy a hatalommal szemben játszik. A játéknak egyáltalán nincs győztese, sem vesztese, hiszen tulajdonképpen mindkét fél célja az, hogy megfogja a labdát (a nemzetet), de mivel ez nem lehetséges, kénytelenek megelégedni a véget nem érő játékkal, vagyis – végső jelölt helyett – a trópusok metonimikus láncolatával.

¹¹ Michel Foucault: *A hatalom mikrofizikája*, 323. o.

A BÁLVÁNYOK HALLGATNAK

Bán Zoltán András: *Az elme szabad állat*

1.

„Ha véletlenül megkérdeznének, mi hiányzik nekem a legjobban az újabb magyar prózából, valószínűleg két irányt, két gondolkodásmódot, két kedélyt neveznék meg” – ezzel a felütéssel kezdődik Bán Zoltán András Mészöly-kritikája. (176) Akad-e olvasó, aki efféle *entrée* láttán képes volna fád arccal továbblapozni? A szerző mindent elkövet, hogy ébren tartsa a figyelmet, és becsületére legyen mondván, *Az elme szabad állat* valóban nem unalmas olvasmány. Több okból sem az. Egyfelől a lendületes, élvezetes stílus teszi izgalmassá, másfelől a kötet egészéből kirajzolódó, alapvetően konfrontatív és személyes téttel bíró kritikai szerepfelfogás. Harmadrészt pedig természetesen akkor sem unatkozik az ember, amikor helyenként fújtat, csapkod és bosszankodik. Izgalmas, élvezetes és bosszantó olvasmány – ez a jellemzés, gondolom, a szerzőnek sem lenne kifejezetten ellenére.

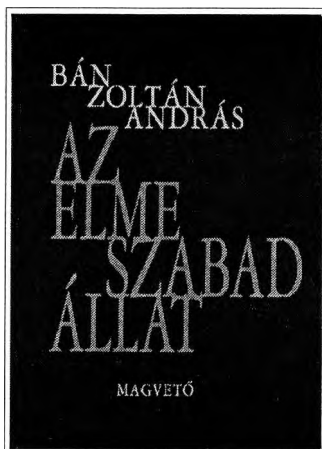
A kritikai tevékenység személyes tétje meglehetősen pontossággal kiolvasható a kötet írásaiból. A fiatal Lukácsra visszanyúló tradíciót legátfogóbban a Fodor Géza-kötetről szóló méltatásban tárja fel Bán.¹ Lukács esszékorszakának formafogalma itt explicit módon válik mintává, a kritikust kritikai létében meghatározó princípiummá: „egy műalkotásban az élet- és sorsproblémák egyben formaproblémákként értelmezhetők.” Valójában a forma „a kritikus nagy élménye”, mely „világnézeté lesz; nézőpont, állásfoglalás az étellel szemben, ami létrehozta”, idézi Bán Lukácsot. (86) Érdemes még két hosszabb Lukács-passzust is idemásolni az *Esztétikai kultúrából*:

„A művészet lényege a formálás, ellentállások leküzdése, ellenséges erők igába törése, egységet teremtés minden széthúzóból, egymásnak addig és rajta kívül örökre mélyen idegenből. A formálás: az utolsó ítélet a dolgok felett; olyan utolsó ítélet, amely megvált minden megválthatót és isteni erőszakkal kényszeríti rá mindenre a megváltást.

A forma: egy adott helyzet adott lehetőségei között a maximális erő kifejtés; ez az igazi etikája a formáknak [kiemelés tőlem – K. J.]. A forma kifelé elhatárol, és befelé végtelenné tesz mindent. (...) Régi filozófusok rendszerében a forma a világnak, a világ rendjének volt jelképe (...); ma csak a magunk harmóniáját remélhetjük, ma csak a mi metafizikai valóságunkról beszélhetnek a formák, nem a világról.”²

¹ *A lélek és az operák* (81–87)

² Lukács György: „Esztétikai kultúra”, in: uő.: *Ifjúkori művek (1902–1918)*, Budapest, 1977. 434. o. Egy 1906-os esszé a formálást sokkal inkább technikai szempontból, a kifejezési

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2000
476 oldal, 2490 Ft

Meglátásom szerint e formadefiníció etikai mozzanata Bán Zoltán András kritikusai tevékenységére nézve is meghatározó. Kritikáiban a megformáltság elvének normatív igénye, illetve a megformálatlanság/formátlanság tételezése gyakran a nyegleség, az amoralitás vádját is magával vonja: a művészi bátorságot, radikalizmust „éppen a formák betartása és teremtése alapozza meg – voltaképpen egy vele”. (294) A formával való találkozást egzisztenciális problémaként megélő kritikus természetesen – épp az egzisztenciális térből kifolyólag – nem ismer relatív ítéletet, a mérleg egyik serpenyőjébe mindig a lehető legsúlyosabb követelményt helyezi, nevezetesen, hogy az „eredeti és átfogó” formaelv váljon az „esztétikai-világnézeti átszellemítés alapjává”. (39)³

A megformálás problémájának életproblémaként való jelentkezése leginkább a házasságtörési regényekről írott szép esszében figyelhető meg,⁴ de több helyen is felbukkan az a – feltehetően nemcsak a bírált mű, de a bírálat alkotójára is érvényes – igény, hogy a szerző „sorsszerűvé, törvényerejűvé változtassa a saját életét”. (261) Az ifjú Lukács esztétikai-metafizikai alapállásának teherbíró képessége azonban kérdéses. Itt csupán egyetlen megjegyzést szeretnék közbeiktatni, melyre a későbbiek során nem fogok visszatérni: a fiatal Lukácsnak „a” világgal, „az” étellel szembeni savanyú idegenkedése, melyet aztán a formálás heroizmusának bőségesen mért szószával igyekezett ellensúlyozni, éppenséggel morális szempontból teszi kétséssé a formakoncepciót. Azt, hogy ezek a lukácsi életproblémák Bán kritikai munkásságát sem hagyják érintetlenül, jól példázza az Asbóth-regény hősnőjéről írt rosszízű megjegyzés: „De ha Darvady fantom, szerelme, Irma még inkább az. (Mivel csak keresztnevét ismerjük, nem tudok ellenállni, hogy a szellemi rokonság okán ne lássam el ironikusan Lukács öngyilkos barátnőjének *Seidler* vezetőknével...)” (114)

A formaprobléma Bán kritikai gyakorlatában mindamelllett sokkal inkább hiányként vagy formátlanságproblémaként fogalmazódik meg. Bán látszólag épp a Lukács által felvázolt ideáltipikus kritikus, Rudolf Kassner ellentéte: míg Kassner „az egyetlen aktív kritikus a ma élők sorában; az egyetlen, aki maga keresi fel oltárait, és maga választja ki, amit áldozni fog, hogy csak olyannak szellemét idézze fel, aki az ő kérdéseire tud válaszolni”,⁵ addig Bán a maga választotta oltárokat és bálványokat azért keresi fel, hogy porig rombolja őket. Vegyük észre azonban az ellentét mögött felfedezhető közös vonást: Bán Zoltán András is a saját kérdéseire keresi a választ, ám a bálványok hallgatnak, az áldozat hiábavaló. Bán kötetének legmélyén ez a felismerés húzódik meg. A kassneri aktív kritika mint reménytelen (reménytelen, *tehát* heroikus) vállalkozás a magyar szellemi élet kondíciói közepette.

Az eddigiek persze jobbára csak az ifjú Lukács eszméi felől érdekesek. Azonban hiba volna Bán Zoltán András kritikai munkásságát kizárólag e – kétségkívül alapvető jelentő-

eszközök redukciójaként írja le: „Mikor a művészetek megszülettek, minden művészet eleve lemondott az elképzelt hatásokról; meg se próbált minden érzékre hatni, hogy egy területre koncentrálna minden erejét, az oda összehúzott érzés-intenzitás lenyűgöző, szuggesztív hatást gyakoroljon. Ha egy vidék meghat, összes érzékeim vették fel azokat az ingereket, melyek a hatást előidézték; ha lefestem, a falusi harang zúgását, a lekaszált fű illatát színekkel és vonalakkal kell megéreztetnem. Kell tehát, hogy a kép színei és vonalai intenzívebbek, szuggesztívabbak legyenek, mint amiket az ember a természetben látni szokott. Ebből a lemondásból jön létre a forma. A terület szűkítése, a kifejezési eszközök korlátozása a kifejezés intenzitása érdekében: ez a forma.” (*A dráma formája*, uo., 106. o.) Ez a leírás a formálás indítékát, míg a fent idézett hely a formálás metafizikai minőségét világítja meg.

³ Az idézet a kontextusából kiragadott; a hely a magyar dráma problémáira vonatkozik, ám ezek Bánnál, ha jól értem, megegyeznek a magyar széppróza immanens problémáival, a szerzetlen fejlődés okozta anomáliákkal. De minderről majd később.

⁴ *A szívi örvényei* (229–254)

⁵ Lukács György: „Rudolf Kassner”, in: *Ifjúkori művek (1902–1918)*, 144. o.

ségű – szellemi hatás eredményeként elemezni. Mindamellett Bán formafogalma alapvetően meghatározza, nem egy esetben fölül is írja a kritikai gyakorlat eszközkészletét, érrendszerét, meggyőző erejét. A fentebb vázolt formaelvet számon kérő normativitás két szempontból válik számomra problematikussá: egyfelől a műkritika szintjén, másfelől kultúrkritikai síkon.

2.

Sietek leszögezni: Az *elme szabad állat* fontos és izgalmas kritikai munkásság összegzése. Kevés magyar kritikus van, akinek a gyűjteményes kötetét egy szuszra képes lettem volna végigolvasni. És végképp nem sok olyan, aki nemcsak értelmezési, hanem olvasási javaslatokat is tesz: kedvet csinál ahhoz, hogy bizonyos műveket fellapozzon vagy újraolvasson az ember, akár azért, mert a kritikus ajánlata valóban kihagyhatatlanul izgalmasnak ígéri, akár mert óhatatlanul kíváncsivá válik az egetverően botrányosnak ítélt kötet apró bűneire és ordas hibáira. A kritikus Bán értékítélete az olvasóval szemben mindig konfrontatív karakterű, abban az értelemben, hogy mindig szembesíteni kíván az adott művel. Sosem támad az az érzésem, hogy alkalomadtán, ha a kezembe akad, legalábbis ne lapoznék bele a bírált kötetbe, hogy ezt bizony – legalább a ledorongoló kritika igazát ellenőrizendő – még kézbe venni sem érdemes. Mindez nyilván szoros összefüggésben áll a szerző által nagy kedvvel művelt zsurnálkritika éthoszával.⁶

E kritikai műfaj nagy kihívása, hogy a kis terjedelemből következően a kritikus normarendszer felvázolására aránylag kevés lehetőség kínálkozik. S ha nem tétélezünk fel az olvasókéval közös, eleve meglévő normákat (márpedig minél szélesebb nyilvánossághoz beszélünk, erre annál kevesebb az esély), akkor fennáll a veszély, hogy az ítélkezés viszonylagos argumentálatlansága zsurnalizmusként, a bírálat ledorongolásként jelenik meg. A normativitással persze önmagában semmi baj: normák nélküli kritikus nincs. (Születnek ugyan értékelő mozzanat nélküli recenziók, melyek azonban, noha rendszerint a folyóiratok kritikai rovataiban látnak napvilágot, nem kritikák a szó valódi értelmében.) Bán esetében akkor válik bosszantóvá a dolog, amikor az ítélkezés bírálat nélkül megy végbe, a kritikai érvelés kifejtetlen és csupán retorikai elemek tartják életben. A leginkább jellemző, nemcsak a rövid bírálatokban, de a hosszabb szövegekben is folyvást vissza-visszatérő megoldás a normarendszer birtoklásának *felmutató* gesztusa. Wyspiański *Mennyegzőjéről* például mindössze egyetlen elmarasztaló mondatot olvashatunk, melyből megtudhatjuk, hogy „korántsem tekinthető tökéletes remekműnek, a látomások felléptetése, a szellemek regnálása kissé ideologikus, kívülről ábrázolt, néhol egyenesen ráfogás, nem szabad művészi gesztus”, majd a következő bekezdés ezzel a kijelentéssel indít: „A megoldást a *Novemberi éj* tartalmazza.” (67) Van tehát megoldás, és Bán tudja a receptet. Spirónál „hiányzik talán némi megemelés, talán némi szürrealizmus, mert ez a szöveg nem képes *önmaga* stilizálására – ez az író illúziója volt.” (50) Márton László drámája kapcsán „inkább azt kívántam volna az írónak, hogy (...) szakadjon el még végletebben attól a drámai cselekménytől”. (55) Kornis esetében „[i]smét az utolsó jelenetben látom a kigázolás lehetőségét”. (62) Nem folytatom. A fenti példákból is világosan kitű-

⁶ „Ma már korántsem divatos az effajta kritikaírás, többnyire recenzióknak vagy »zsurnálkritikának« nevezik kissé megvetően. (...) A rövid, pontos, biztos ízlésű és ítéletű, az arányérzékre mindig ügyelő, a tárgyi tudást, az anyagismeretet evidenciának tekintő, az »ügy« szeretetétől és a művészet iránti alázattól áthatott, a közönséget és az írókat egyaránt figyelembe vevő, a világos és érzékletes, a legmagasabb igényeknek is megfelelő nyelven megfogalmazott kritika – nos, ez az, ami a legkritikább madár manapság.” (345–346) Így igaz.

nik, hogy Bán kritikus normativitása a művészi techné problémáinak a szerzők által fel nem ismert megoldásait emeli előtérbe. Ezek a megoldások természetesen közvetlen kapcsolatban állnak a formaelv refrénszerűen vissza-visszatérő követelményével.

A forma fogalma ugyanis lépten-nyomon hivatkozási ponttá, magyarázóelvvé, mi több: *autoritássá válik*. A forma hol a műfajjal lesz egyenlő (357), hol az elbeszéléstípus, nyelvi ideál, cselekményvezetés és hangvétel közös eredője, az ideologikummal szemben tételezett esztétikum (378), hol a „nagy stílusban” megszólaló nyelv (224), hol magatartás és stílus (337) stb. Úgy tűnik, sokszor eltérő jelentéstartalmakkal bíró, meglehetősen amorf, így nehezen számon kérhető mércével találjuk szemben magunkat. Kézenfekvő persze az ellenvetés, hogy Bán kötete esetében nem egyetlen, homogén teoretikus alapo-zással bíró szövegről, hanem a két évtizedes pályafutás keresztmetszetét nyújtó gyűjteményről van szó. Valóban ésszerűtlen volna fogalmi koherenciát számon kérni a különböző időpontokban született, eltérő tárgyú írásokon. Ám ha számon kérni nem is ildomos, számot vetni muszáj vele: a bírálatok során központi szerepet játszó formafo-galom a kötet legtöbb írásában fel-felbukkan, így azt *Az elme szabad állat* szövegeinek együttese szinte tolakodóan kínálja fel értelmezési alapként.

Bán formafogalma magába foglalja a fenti definíciók együttesét, és valószínűleg még annál is többet. A kötet talán legtagabb megfogalmazása szerint a „valódi forma” képes „az anyagot szellemmel telíteni”. (61) Tegyük hozzá az igazság kedvéért, hogy a szóban forgó helyen Bán igencsak érzékletesen vázolja a Kornis-darabot illető kifogásait; most azonban az átfogó magyarázóelvként használt formafogalomra koncentrálnék. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy ezt a fogalmat a szerző kettős terhelésnek teszi ki: *a forma a kritikus számára a nagy élményt garantáló sorsprobléma, a bírálat alá vont mű tekintetében viszont az esztétikai mozzanatot garantáló metafizikai princípium volna*. Alapvetően e formafogalom kétosztatúsága teszi ingataggá a bírálatok normativitását. Egyféle kritikai csiki-csuki lép működésbe: ami nem igaz (mert formátlan), nem lehet szép sem (mert formátlan), és megfordítva. Kevés olyan mű akad, mely mindkét próbát egyaránt képes kiállni, és még kevesebb, amelynek esetében Bán bármelyik szempontból engedményre hajlana.

Véleményem szerint ebből a kettősségből következik az úgynevezett „posztmodern prózairodalom” kőkemény elutasítása is. Ebben az esetben az üresség és formátlanság vádjából az első elem a meghatározó, hiszen a formátlanság önmagában még válhatna formaelvvé,⁷ de az üresség nem. „Az üresség könyvei” az életprobléma „elhazudásával”, az értékközömbös, amorális attitűddel épp a „kétosztatú” formafogalom első aspektusáról mondanának le: „Egyidejűleg bonyolított nyelvjátékok laza szvitjévé lett a világ? (...) »Mindent« le kell írni, de nem a megismerés, hanem a regisztrálás, a számbavétel jegyében. A lemásolt világ *mint probléma* meg sem jelenik e gondolkodás horizontján. Nincs már küzdelem, csak szöveggyártás az üresség különböző fokozatairól. És – paradox módon – ez az irodalom nem a csend, a hallgatás, de éppen a korlátlan bőbeszédűség felé halad. Szószátyárság lett a »fűtőrézést[b]ól« – a »Jó-Csönd Hercegtől« való rettegésben.” (454–455) Nem véletlenül juthat eszünkbe itt Lukács korábban idézett passzusa a formálás etikájáról. Ugyanakkor e bekezdés utolsó mondata – „ma csak a magunk harmóniáját remélhetjük, ma csak a mi metafizikai valóságunkról beszélhetnek a formák, nem a világról” – rávilágít arra is, hogy „az üresség könyveinek” szerzői, illetve *Az üresség könyveiből*⁸ szerzője talán mégis ugyanarról a problémáról beszélnek; a problémára adott válaszaik tárják fel a köztük húzóódo, mély kulturális szakadékot.

Eszakadék, amely Bánt nemcsak a „posztmodernektől”, hanem a bírált művek legtöbb-jétől is elválasztja, olyan távolságot teremt a kritikus számára, ahonnan *átfogó, egyszersmind*

⁷ Vö. 175: „Kornis egyedülálló hangütését veszélyeztetné, ha eltávolodna üdvös formátlanságától.”

⁸ (453–462)

kritikus pillantást vehet kultúránk egészére. Végső soron e kultúrkritikai nézőpont a normatív forma fogalom eluralkodásának az oka; ugyanaz az ok, amely miatt a bírált szerzők – nyilván a kellő rálátás híján – rendszerint nem képesek megtalálni a „helyes” megoldást.

3.

A kötet legfontosabb kultúrkritikai megállapítása a magyar próza- és drámairodalom szervesen fejlődésének, tradíció nélkülségének tézise, illetve a főmű (remekmű) iránti igény bejelentése. Aligha tévedek nagyot, ha úgy ítélem meg, hogy ez utóbbi mögött is kultúránk félresikerült, esetleges fejlődésének tétélezése áll. Mindez Bán szerint a magyar lírára nem érvényes – jellemző módon alig találkozunk lírakritikával a kötetben. Annál gyakrabban esik szó az organicitás hiányáról, illetve a tévúton járó magyar regényirodalomról, „melyből hiányzik a mindent maga köré szervező, mindennek valódi alapot adó főmű”. (109) Megtudjuk például, hogy Krúdy írt ugyan egy-két „gyönyörű, eleven” művet, de a felsoroltak közül „csak az utóbbi [ti. a *Boldogult úrfikoromban* – K. J.] nevezhető minden ponton megoldott, teljesen szerves, átfogó világlátással megformált remekműnek”. (116) Még az sem biztos, hogy a Krúdy-regény értékelését illetően nincs igaza Bán Zoltán Andrásnak, de ez a „minden ponton megoldott” kitétel kissé erős. Biztos, hogy minden ponton? Biztos, hogy birtokunkban van a prózapoétikailag megoldandó feladatok teljes listája? Nincsenek olyan pontok – *horribile dictu*, olyan szempontok –, ahonnan nézve más eredményre jutnánk, ahonnan a megoldások és megoldatlanságok merőben új csillagképe tárulna elénk?⁹

Félreértés ne essék: eszem ágában sincs gúnyolódni az idézett mondaton (annál is inkább, mert a szóban forgó Krúdy-elemzés¹⁰ igen komoly és invenciózus munka). De a Bán-kritikák normativitásigényének megértéséhez ezek a helyek adják a kulcsot: igen-csak nehezen lehet elválasztani kultúrkritikai megjegyzéseitől azt a tételt, miszerint a műelemzésnek nem „a mű intenciójára, megcélzott hatására”, hanem „a formában megjelenő szellemi állapotokra” kell irányulnia. (110) Az alábbiakban amellett fogok érvelni, hogy ez az eljárás miért tekinthető gyökerestül történetetlen olvasatnak.

Bán a szocialista realizmus epikájának eltűnésével kapcsolatban egyetértőleg idézi Hermann Brochot: „a »kis«, vagyis az elavult művészet, »tehát az, amelyik nem ragadja meg, és egyáltalán nem is kívánja megragadni a korszak totalitását, hanem beéri azzal, hogy kiszolgálja szükségleteit, azaz, hogy a korszakstruktúra és stílusának része legyen, rendszerint elenyészik a korszakhatáron«”. (258) Az úgynevezett szocialista realizmus felszívódásának ténye nem változtat a magyarázat ingatag mivoltán. A „korszak totalitása” ugyanis messze nem eleve adott fogalom. Az egyes korszakok „totalitásáról” alkotott képünk maga is korszak-, tehát kultúrafüggő. Ebből kifolyólag a hatvanas-hetvenes évek szocialista realista prózája tehát nagyon is fontos, érdekessé válhat – pusztán azt a nézőpontot kell megtalálni hozzá, ahonnan izgalmas kérdéseket tehetünk fel ezekkel a művekkel kapcsolatban.¹¹

⁹ „Főmű – ez több, mint egyszerűen a legjobb alkotás egy művész pályáján, nem az összehasonlítás és a viszonyítás kategóriája tehát, hanem összefoglalása és *ideálisan végleges formába öntése* egy nagy életmű eredményeinek.” (156) [Kiemelés tőlem – K. J.]

¹⁰ *A rejtőzködő főmű* (115–138)

¹¹ Mi hatott *akkor* ezekben a művekben, milyen korabeli olvasói elvárásoknak feleltek meg? Milyen kulturálisan determinált előfeltételek vagy előítéletek akadályoznak meg bennünket abban *na*, hogy képesek legyünk eleven kapcsolatba kerülni velük? Az irodalmi köznyelv (és az irodalmiságról alkotott felfogásunk) miféle mozgásaira következethetünk ebből az érdektelenségből? Leírható-e valahogyan – és ha igen, milyen eszközökkel – ennek a mozgásnak a ritmusa? Satöbbi.

Bán válasza az lehet, hogy ezek a kérdések a kritikus számára irrelevánsak, mivel alapvetően nem esztétikai karakterűek, mint ahogy szociologikum és esztétikum szembeállítását hívja segítségül a Hajnóczy Péter-életmű elavulásának magyarázatához is. „Walter Benjamin alapvető distinkciójával szólva – írja –, mostanra a puszta dologi tartalmak léptek a mélyebb igazságtartalom helyébe. (...) Szociologikus tények maradtak csupán átgondolt művészi forma helyett, és ezek, legyenek mégoly felkavarók, mégsem képesek biztosítani az elbeszélések további eleven életét.” (298) Hajnóczy életműve kihullik az esztétika rostáján, csupán szociologikum marad, korrajzi érdekesség. Az igazság odaát van. Ugyanez a benjamin megkülönböztetés bukkan fel magyarázatként a Galgóczi-kritikában: „És minél jobban eltávolodunk a műtől az Időben, annál pörébben tárul fel a nyers dologi tartalom, hogy végül alig maradjon más: az elbeszélés ekkor már csupán dokumentumként fogadható be.” (260)

Nehéz volna tagadni, hogy minden kulturális alkotás a saját értelmezési keretével szolgáló kultúra dokumentuma is egyben – amennyiben hajlandóak vagyunk ekként olvasni őket. Ebben az esetben persze már nem az esztétikai ítélet tárgyaként érvényesülnek, sokkal inkább az őket létrehozó kulturális kontextusra vonatkoznak. Az igazságtartalom és a dologi tartalom megkülönböztetésének *kritikai* magyarázóelvként való használata azért történetietlen, mert dekontextualizál: ezáltal válik lehetségessé, hogy elválasztó és megítélő gesztusa egyes alkotásokat a „minden ponton megoldott, teljesen szerves, átfogó világlátással megformált”, klasszikus remekművek pozíciójába helyezzen, míg a többi pedig pusztá dokumentumként nyerve el megérdemelt helyét a felejtés időtlen archívumában. Az efféle megközelítés egyrészt alkalmatlan arra, hogy az időben megképződött – és az „igazságtartalom” kérdését immár értelmezhetetlenné tevő – kulturális távolságot átbridálva bizonyos elfedett műveket ismét *olvashatóvá* tegyen (hogy leporolja a dokumentumokat rejtő aktákat), másrészt a „klasszikus” műveket éppen hogy leválasztja történeti kontextusokról, megfosztja őket „dokumentumértéküktől”: Shakespeare-t illető kérdéseink ekkor mindenre inkább vonatkoznak, mint az angol reneszánszra, Shakespeare-értelmezéseink pedig minden szempontot inkább figyelembe vesznek, mint a korabeli színműipar működését vagy a korabeli színjátszás konvenciórendszerét.¹²

Am voltaképpen nem a klasszikus művek „örökmozgó” jellegét, folytonos aktualitását próbálom elvitatni, csupán a remekmű Bán által használt fogalmának a műkritikusi gyakorlat során felszínre kerülő nehézségeit igyekszem körüljárni. A problémát jelen esetben a remekmű fogalmának kultúrkritikai, *tehát defenzív* használatában látom. Az a

¹² Persze nem állítanám, hogy a történeti szempontokat figyelmen kívül hagyó kérdésfelvetések érdektelenek vagy terméketlenek volnának (annyi talán értelemszerűen megkockáztatható, hogy történetietlenek). Amikor például a *Hamlet* kapcsán Bán egyetértően idézi Fodor Géza gondolatát, miszerint a '68-as radikálisztikus-univerzalisztikus látás- és gondolkodásmód politikailag veszélyes ugyan, de a művészet területén rendkívül termékeny lehet (84–85), vagy amikor a baloldaliság hagyományához köti „a felháborodás képességének művészetét” (74), nos, ezekben az esetekben könnyen belátható, hogy e történetileg kialakult nézőpont szintén dekontextualizálja a („klasszikus” vagy kevésbé „klasszikus”) műveket, pontosabban saját kontextusát kényszeríti rájuk. E gesztus mögött természetesen az a felismerés húzódhat meg, hogy „a nagy művek mindig aktuálisak, mindig lehetőséget kínálnak arra, hogy az életet egységben lássuk” (84) – és nyilván számos izgalmas, eredeti, nagy jelentőségű, az adott mű dokumentumjellegétől eltekintő „modernizáló” olvasatot lehetne itt említeni (s nem egy közülük maga is „klasszikus” szöveggé vált az idők folyamán). Ugyanakkor az aktualizálás gesztusa mindig nagyon súlyos, legalább két mozzanattól álló döntést implikál: el kell döntenünk, hogy a klasszikus mű mely elemeit aktualizáljuk, valamint azt, hogy milyen céllal. S ha a fenti idézet „mindig” határozóját komolyan vesszük, egy-egy klasszikus mű *számtalan* (és nem egyszer egymást kizáró) olvasata, elemzése, feldolgozása stb. jelenhet meg előttünk, melyek együtteséből tökéletesen dekontextualizált klasszikus: mítosz áll össze.

remekmű, amelyet Bán keres, de nem talál, mintha csupán e hiányérzet konstatálásának ürügyéül szolgálna. Nem a lehetősége, hanem a lehetetlensége kerül középpontba – ami eleve rossz kérdésfeltevésnek tűnik, tekintve, hogy az *időtálló* remekmű fogalma *kortárs* művek esetében: *contradictio in adiecto*. Ebben a tekintetben persze a kortárs műveknek szóló újult laudációt ugyanolyan gyanakvással illik fogadni, mint a menthetetlenül szerzetlen irodalmi kultúra előföltevéseiből kiinduló elemzéseket. A kultúrkritikai dekontextualizálás mellett – ami, ha úgy tetszik, a stilisztikai szinttől a műben megképződő „világlátás” szintjéig ható dologi tartalmak kultúrkritikai megítélése, amikor is a kritikus nem annyira elvonatkoztat, mint inkább elhatárolódik az adott kulturális kontextustól – a remekmű igényének felvetése meglehetősen tét nélküli gesztusnak tűnik.

Bán kultúrkritikai megjegyzéseiből két, egymástól mély szakadékkal elválasztott világ képe bontakozik ki: a klasszikus kultúráé és a maié. A klasszikus „világot teremt”, „magától értetődő mozdulattal nyúl az egyetemesség irányába”. (103) A remekmű maga ezt a kultúrát reprezentálja, abból organikus módon bontakozik ki. Jelenkori kultúránk pedig aligha felel meg a klasszikus kultúra támasztotta követelményeknek: a remekmű megjelenése így Bán kritikáiban a környezet *ellenére* megy végbe, mintegy kulturális kondícióinknak fittyet hányva, felmutatása pedig az utóvédharc defenzív kultúrkritikai attitűdjén alapszik.¹³ Ez a heroikus, értékmentő alapállás (értékmentő még akkor is, ha főképp leleplező-ledorongoló kritikákban jelenik meg), ha nem tévedek, a klasszikus (modern) európai kánon veszélyeztetettnek érzett eredményeit igyekszik védelmébe venni. Méghozzá oly módon, hogy minduntalan hiányokat regisztrál, beváltatlan ígéreteket, zsákutcs megoldásokat – s ezáltal szinte magától értetődő természetességgel képzi meg a maga vakfoltjait, történetietlen ítéleteit.

A 170. oldalon olvasható mondathoz például – „a mai magyar próza történetének talán legsúlyosabb válságát éli, amihez csak a kiegyezés és a Nyugat fellépése közti évtizedek szellemi sivataga hasonlítható” – jó néhány irodalomtörténésznek bizonyára lenne egy-két szava, de nem is annyira ez a lényeges, hanem sokkal inkább a két tagmondat viszonya. Mert hiszen a második nem adja igazolását az első kijelítésnek (melyet akkor is helytállónak ítéelhetünk, ha a rá következő ítéletet nem találjuk annak), ugyanakkor az erős kultúrkritikai párhuzam mégiscsak igazoló erőt, nyomatékot, történeti jellegű autoritást biztosít neki. Ebből a szempontból pedig mégiscsak érdekessé válik, hogy vajon mennyiben tartható a fenti kijelentés.¹⁴

A manírrá váló, önjáró kultúrkritikai hevületre (melynek stílusosan megírt, fájdalom-rezignált kvintesszenciája a Márai-tárca korszerűtlenséghymusza [336–337]) az irodalomtörténeti ítéletektől függetlenül is jó példával szolgálnak az olyan megjegyzések, miszerint a *Sátántangó* alapján készült film „újabb adalék [! – K. J.] a kanonizációhoz” (292), vagy hogy a nyugat-európai irodalmak gondolkodni tanítanak, az oroszok élni tudnak (mi pedig két szék – az intellektus és „a szar lírája” – között a földre csücsültünk, önálló művészi világmentelmezésre képtelenül). (179) Már-már megmosolyogtatóan szélsőséges kultúrkritikai gesztusa Bánnak az alábbi értékelést követő kifogása: „Kegyetlen, kínosan igaz, nagyszerű dráma, káprázatos színpadi mesterfogásokkal, virtuóz stílusparódiákkal, finom allúziókkal (...), többjelentésű szituációkkal, egyedülállóan gazdag nyelvi pompájú megjelenítésben. De hát mindez Lengyelországban történik a múlt szá-

¹³ E kultúrkritikai attitűdre mélyen jellemző, hogy amikor Bán *kultúrateremtő* teljesítményt fedez föl – jelesen a Fodor Gézáét –, rögvest vissza is vesz a közös kultúra életre hívásának lehetőségéből, és csupán a közönség kisebb csoportja által birtokolható „közös »magánmitológiává«” fokozza le azt. (87)

¹⁴ Még egy példa: „nem filológiai, de bölcséleti tény, hogy az egyetlen komoly magyar filozófus, a fiatal Lukács csupán egy hazai *költőt* bocsátott be esztétikai panteonjába: Adyt.” (326) A filológiai tény az, hogy ezek szerint Balázs Béla költészete Bánnak sem kell.

zad közepén. Nálunk ilyesmi elképzelhetetlen...” (56) Nos, mindenesetre nálunk vált valóság belőle: a fenti mondatok egy magyar szerző magyar nyelven írott darabjáról, Márton László *Kínkastélyáról* szólnak.¹⁵

Egyébiránt az írásokból kiérezhető, igencsak erős irodalomszociológiai és kultúrkritikai undorral szemben nincs különösebb kifogásom – helyenként jogosnak érzem, helyenként nem.¹⁶ A problémát abban látom, hogy amennyiben feltételezzük, hogy „a mű intenciója” rekonstruálható, vajon nem termékenyebb eljárás-e ebből kiindulni, mint „a formában megjelenő szellemi állapotok” értelmezéséből? Vajon melyik rekonstrukció tesz hozzá többet a kultúránkról alkotott tudáshoz? Az olvasó által rekonstruált „intenció” nem áll-e közvetlenebb vonatkozásban az adott kulturális kontextussal, mint az olvasó által rekonstruált „szellemi állapot”? Mindez persze döntés kérdése. Ugyanakkor jómagam óvakodnék „a nyers dologi tartalom” dokumentumértékébe, „igazságtartalom” rovására alábecsülni – avagy az elmúlt száz esztendő során hány *Werther*-olvasó dobta el az életét a nevezett mű hatására?

Egy műbíráló – vagy egy műbírálókat tartalmazó gyűjtemény – kvalitásait alapvetően persze nem az egyes kritikákban megfogalmazott értékítéletek jogos vagy kevésbé helytálló mivolta minősíti. Amikor bevezetésképp arról beszéltem, hogy *Az elme szabad állat* izgalmos, élvezetes és bosszantó olvasmány, mindhárom jelzőt egyformán komolyan gondoltam. Befejezőképp tehát arra a nem túlságosan nagy figyelemre méltított tényre szeretném felhívni a figyelmet, hogy Bán mennyire jól dicsér. Míg a kritikai jellegű írásokat olvasva gyakran támad ellenvéleményem, a dicsérőek egytől egyig meggyőzőek, ami szoros kapcsolatban állhat a szerzőnek azzal a képességével, hogy saját érzületét (ez esetekben a nagy élmény örömet) a bírálatok alapszólamává tegye. A Gábor Miklósszé, az Eötvös-opera vagy a Doderer-regény elemzésén túl is hosszan lehetne sorolni a kiváló elismerő írásokat.

A szerző egyébként leginkább a műelemzések alkalmával van elemében. Találomra kiemelve: a Krúdy-tanulmány, a *Sinistra körzetről* írott munka, a lírakritikák (Tandoriról, illetve a *Már nem sajnó* című pszeudo-József Attila-kötetről), a Pilinszky-regényterv vagy a *Fancsikó és Pinta* elemzése – a lista távolról sem teljes. Mindezen túl nagyon fontosnak

¹⁵ Ennek a példának bizonyos szempontból épp a fordítottja az a ritka eset, amikor Bán egy magyar író művét (Kertész Imrét) értékeli fel egy világhírű külföldi szerzőével (Semprun *A nagy utazásával*) szemben. Bán kifogása az, hogy a holocaust Semprun-típusú – fefejú baloldali modernista – elbeszélője nem sorstalan: „izmos jobbjuk célbiztos Smith and Wessont markol, tekintetükben a jövő, fejükben a kételyek minimuma.” (146) Ezzel szemben Semprun a következőkkel kommentálja a megrázó jelenet leírását, amikor a koncentrációs tábor őrei szórakozásképp kutyákat uszítanak a deportált gyerekekre: „most, a szándékos feledés hosszú éveit után nemcsak elmondhatom már ezt a történetet, hanem el is kell mondanom. Annak a nevében kell elmondanom, ami történt, nem a magam nevében. A zsidó gyerekek történetét a zsidó gyerekek nevében.” (Réz Pál [ford.], Budapest, 1993. 161. o.) A tanúságtévő szerepének és a kétely minimumának összefüggése valószínűleg bonyolultabb és finomabb kapcsolat, mint a KZ-láger lakója és a Smith and Wessont markoló partizán viszonya, és ennek tanulságai épp Kertész Imre munkái felől láthatók be – ebben az értelemben a két szerző nem játszható ki egymással szemben, sokkal inkább kiegészítik egymás elbeszélését.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy az Ottlikkal szemben tanúsított erős dekanonizációs gesztusok sommás méltánytalansága mintha kifejezetten és csupán irodalomszociológiai szempontot érvényesítene – mintha nem is annyira magának Ottliknak, hanem inkább az ő nevét zászlajukra tűző, apakomplexusos posztmodern szövegipari szakmunkásoknak szólna. (327–328; 339) Mindenesetre a formátlanlanságtízis legerősebb-legszélsőségesebb megfogalmazása a *Buda* kritikájához köthető: „Ezért tagadom a mostanában – különösen magánbeszélgetésekben – unos-untalan hangoztatott tételt: részleteiben zseniális, ám egészében csalódás. Nincsenek – nem is lehetnek – nagyszerű részletek sem, mert az egész formátlan.” (168)

tartom megemlíteni Bán munkásságának egyik legrokonszenvesebb vonását: az „újralfel-dező” munkák nagy számát. Bán szenvedélyes figyelemmel olvassa újra a magyar irodalom elfeledett – vagy sosem kanonizált – alkotásait (Asbóth, Kodolányi, Román György, Kádár Erzsébet); s e gesztus attól függetlenül kiemelt figyelmet és komoly elismerést érdemel, hogy egyes konkrét értéktételekkel milyen mértékben ért egyet az olvasó.

Ritkaságszámba megy az a tény is, hogy *Az elme szabad állat* több, mint válogatott tanulmányok gyűjteménye: elejétől végéig olvasható-olvasandó könyv, az utóbbi évek egyik legátgondoltabban megkomponált tanulmánykötete. Arra biztatnám tehát az olvasót, hogy semmi szín alatt ne hagyja ki: olvassa bátran, szórakozzon vagy mérgelődjön a jogosan vagy jogtalanul elcsattanó pofonokon, ha szükségét érzi, lapozza fel vagy olvassa el az érintett műveket is, akár fűjtasson helyenként, bosszankodjon, ha kell – unatkozni nem fog.

EGY KAMÉLEON GONDOSAN STILIZÁLT ÉLETE

Szerb Antal: Naplójegyzetek (1914–1943)

I. Irodalom?

Szerb Antal naplójegyzeteinek kiadása első látásra nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen írói és irodalomtörténeti munkásságának köszönhetően egyaránt jelentős és népszerű szerzőről van szó. Mégis érdemes megvizsgálnunk egyrészt a kiadói gesztus mögött rejlő irodalomtörténeti, irodalomkritikai előfeltevéseket, másrészt az irodalmi élet működésének néhány olyan sajátosságát, melyekre a napló megjelenítésével kapcsolatos problémák és kérdések irányítják rá a figyelmet. A napló megjelenésének egyik magyarázata az irodalmi intézményrendszer működésének önereje. A másik magyarázat szerint a napló szövege felkínálja a műalkotásként való értelmezés lehetőségét, és ha műalkotásról van szó, akkor az értelemszerűen a közönség, jelen esetben az olvasók elé kívánkozik. A kettő nem független egymástól, mert – hogy a legfontosabbat említsem – az irodalmi intézményrendszer működésében is jelen van a törekvés, hogy a szöveg műalkotásnak legyen minősítve, hiszen ebben az esetben szinte automatikusan elhárulnak a megjelentetéssel kapcsolatos aggályok. A műalkotássá minősítéssel kapcsolatos érveket Petrányi Ilona tanulmánya sorakoztatja fel, amely eredetileg a naplójegyzeteket közlő kötet előszavának készült. (Lásd Petrányi Ilona: *Egy „elméleti kalandor” feljegyzései. Egy személység és létszemlélet (ki)alakulásának története – Szerb Antal ifjúkori naplója. Műhely*, 2001/4.) A naplójegyzetek sajtó alá rendezésében közreműködő szerző szerint a napló olyan értelmezési kulcsokat vagy utasításokat foglal magába, melyeknek köszönhetően a szöveg egyértelműen műalkotásnak tekinthető.

„Irodalmi mű-e a Szerb Antal-napló és amennyiben az, mennyiben van jelen benne a művé formálás tudatos igénye?” – teszi fel a kérdést Petrányi Ilona a tanulmány elején. Az igenlő válasz alapja az „írói attitűd” meglétére utaló kisebb jelentőségű jelek mellett Szerb Antal kijelentése, mely a naplójegyzetekben olvasható: „Kierkegaard regényét, »A csábító naplóját« kevesen ismerik, legyen szabad a későbbi filológusok figyelmét felhívni rá, ha netalán művem gyökereit keresnék.” (Lásd Petrányi: i. m., 9. o., és *Naplójegyzetek*, 270. o.) Kierkegaard hatása a következő szinteken figyelhető meg a naplóban: az élet és az írás folyamatának programszerű egymáshoz közelítése, az élet eseményeinek formává vagy

*Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Tompa Mária
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2001
352 oldal, 2490 Ft*

gesztussá stilizálása a naplóíráson keresztül, illetve az etikai, az esztétikai és a vallási stádiumok közötti választás eszméjének jelenléte. Mindezt kiegészítik a Kierkegaard-ra íróként jellemző olyan elemek, mint a szubjektivitás eltérő módozatait képviselő szövegek egységbe foglalása vagy a szereplők személyazonosságának elrejtése álnevek, monogramok és más rövidítések segítségével. Hatástörténeti szempontból megemlítendő, hogy az ifjú Szerb Antal az irodalom és a szimbolikussá stilizált élet kapcsolatának példaként szolgáló elemzéseivel találkozott Lukács György *A lélek és a formák* című kötetében is, melynek egyik főszereplője éppen Kierkegaard.

Petrányi Ilona meggyőzően adatozza és mutatja ki, hogy a napló Szerb Antal szándékainak megfelelően Kierkegaard mintáit tudatosan követő irodalmi konstrukció, de kérdés, hogy a filológiai érdekességen túlmenően a napló mint irodalmi műalkotás rendelkezik-e esztétikai-irodalmi értékekkel – például a Szerb-naplójegyzetekben megfogalmazott elméleti szempontok alapján, amelyek – Petrányi szerint – „szinte mindmáig” helytállóak lehetnek. (Petrányi: i. m., 12. o.) Ilyen szempontnak tekinthető a mű hatása az irodalmi utókorra, a mű újdonságértéke és világnézete, illetve, hogy a mű olvasása okoz-e egyáltalán műélvezetet. (Lásd: *Naplójegyzetek*, 77–78. o.) Persze sportszerűtlen dolog az ifjú Szerb Antal szépirói teljesítményén számon kérni az általa megfogalmazott kritikai elveket és eszményeket, talán nem is teljesen releváns, hiszen a napló nagyon sokféle módon olvasható, nem kizárólag a Kierkegaard által megfogalmazott és Petrányi Ilona által érvényesített kritériumok és minták alapján. Aki például képtelen azonosulni Kierkegaard írói attitűdjével, annak úgysis csak nyavalygás az egész, adott esetben – megváltoztatva a megváltoztatandókat – egy félszeg és álmodozó lipótvárosi fiatalember szépelgő, irodalmias ömlengése. A lényeg az, hogy Szerb Antal – a dán filozófustól és Lukácstól eltérően – nem érezte szükségét, hogy lelki és szerelmi élete kudarcait és tanulságait ebben az irodalmi formában tárja a közönség elé, és később maga is kedvezőtlen hangnemben nyilatkozott naplói értékét illetően. (Lásd: Petrányi: i. m., 9. o.)

A *Naplójegyzetek* szövegének elsődlegesen személyes-életrajzi jellege mindenképp arra ösztönzi az olvasót, hogy az irodalmiságon belül mint sajátos „határszövegeket” elemezze őket. Az irodalmi „határszövegek” csoportjához sorolható művek tartalmi szempontból személyes jellegűek (naplók, levelek, vallomások, a magánélet dokumentumai), irodalmi funkciójuk szerint egy sajátos vöyeur megközelítés tárgyai (rajtuk keresztül az író hamisítatlan magánéletét fűrkészhjük ki), formai szempontból pedig gyakran megformálatlanok vagy töredékesek. (Lásd: Z. Varga Zoltán: „A Beszélgetőfiizetek és az önéletrajzi tér”, in: „Nem használ komolyan semmi, csak rövid időre” – a *Szép literatúrái ajándék* különszáma, Pécs-Szeged 2000.) Ezért az ilyen szövegek arra is alkalmasak, hogy eredeti életösszefüggésükből kiragadva valamilyen „alternatív” műalkotás-konceptióba integrálják őket vagy az írói személyiség kultuszában nyerjék el végső helyüket, illetve – mint jelen esetben történik – hogy elemzésükön keresztül végiggondoljunk néhány, életút és életmű, intimszféra és nyilvánosság, dokumentumérték és esztétikai jelentőség viszonyával kapcsolatos problémát.

II. Az intimitás dossziéi

A centenárium körül megélnékült a Szerb Antalhoz kapcsolódó kötetek, szövegkiadások közzététele, és a „nyilvános” Szerb Antalt jelentő irodalomtörténeti művek, regények, novellák, esszék, újságcikkek megjelenése után sor került Szerb Antal „intim” írásaira, tehát a naplójegyzetekre is. A napló teljes szövege most az egyes részleteket közlő folyóiratszámok lapozgatása nélkül végigolvasható, ami egy jellegzetes irodalomtörténeti döntés következménye. Ez a lezáró jellegű irodalomtörténeti gesztus különleges perspek-

tívába állítja az *életút* és az *életmű* viszonyát. Az irodalmi közvélekedést máig befolyásoló pozitivistá irodalomszemlélet és az élményesztétika felfogása szerint az irodalmi mű vagy szervesen formálódik ki az életpálya történéseiből és élményeiből, vagy az életrajz által determinált folyamatok eredményeként jön létre. (Kulcsár Szabó Ernő: „A fordulat jellege – Pozitívizmus és szellemtörténet”, in: *Literatura*, 1990/1. 91. o.) E felfogásból kiindulva a szerzőnek az önéletrajzi írásmód határain kívül keletkező munkáit is többnyire az életrajzhoz kötődő olvasási és értelmezési kritériumok alapján közelítik meg – az életrajz olyan dokumentumnak tekinthető, amely magyarázza a művet, a mű pedig mintegy illusztrálja az életrajzot. (Lásd: Z. Varga Zoltán: „Önéletírás-olvasás”, in: *Jelenkor*, 2000/1.) A szövegkiadás folyamatában többnyire utólag, afféle záró gesztusként publikálják azokat a privát szövegeket, melyekből a művet szisztematikusan megelőző életről szerezhetünk információkat, az életbe nyerhetünk betekintést, konszenzusosan a „művek jobb megértése érdekében”, de gyakran inkább pletykaéhségből, vagy egyszerűen azért, mert már nem áll rendelkezésre egyéb kiadásra váró szöveg. Minthogy az író puszta magánéletét dokumentáló szövegek kiadása azt (is) feltételezi, hogy az életmű annyira jelentős, hogy szinte közérdek a hozzá kapcsolódó privát szöveganyag széleskörű hozzáférhetőségének biztosítása, ez a gesztus a kanonizálódás és klassziczizálódás egyértelmű jeleként is felfogható.

De milyen is Szerb Antal esetében a naplójegyzetek által közvetlenül megjelenített, az egyéb művek mögött pedig elrejtőző élet? Fontos, ám némileg megtévesztő kérdés ez, hiszen nemcsak magára a biográfiai anyagra vagy a szerző életvilágára vonatkozik, hanem (a fent dióhéjba foglalt irodalomértelmezési előfeltevéseknek köszönhetően) a művel konceptuális megfontolásokból szembeállított életre is, mely paradox módon inkább elméleti konstrukció, mintsem közvetlen „valóság”, tehát nem olyan magától értetődően „adott”, ahogy például a pozitivistá irodalomtörténet-írás életrajz-központúsága valamikor feltételezte. Igaz, Szerb Antal mindennapjairól is megtudhatunk egyet-mást a naplójegyzetek alapján, de e feljegyzéseknek nincs olyan felidéző erejük vagy információgazdagságuk, mint például Szentkuthy Miklós, Füst Milán vagy akár Illyés Gyula naplói esetében. Ez megerősíti azt a Szerb Antal életművére vonatkozó, nem feltétlenül pozitív, de tudomásul veendő kritikai (elő)ítéletet, hogy olyan életműről van szó, amelyben kényes egyensúly érvényesül az élet és az irodalom, a tény és a fikció, az élmény és a műveltség között, ahol a műveltség, a kultúra gyakran csak az életben gomolygó vágyak és érzületek szimbóluma, esetleg ezeket a vágyakat és érzületeket megkötő váz, ácsolat, az élet pedig üres és eseménytelen, csupán az elvágyódás neki-rugaszkodási pontja vagy színtere.

Az irodalmi élet megszokott logikája és szabályai szerint az író a magánéletét egyrészt szublimáltan vagy stilizáltan – tehát „irodalomként” – emeli át műveibe (versek, novellák, regények), másrészt néhány jól meghatározott műfaj keretein belül tárja az olvasók elé, ilyen például a vallomás, az önéletrajz, az útirajz vagy – mint jelen esetben – a napló. A tiszta, nem-irodalmi intimitás dokumentumai mindezzel párhuzamosan gyűlnek össze az életpálya folyamán, és egy sajátos hermeneutikai státuszba kerülnek: „esetükben megáll az életrajzi keret visszavonatkoztatása a műre: ezek a szövegek ugyanis nem művek, hanem »maguk az élet«, amiket nem kell megfejteni, mert értelmük magától értetődő, természetes.” (Z. Varga Zoltán: „A Beszélgetőfüzetek és az önéletrajzi tér”, 9–10. o.) Az életmű az ilyen szövegekben megkötött intimitást időnként kioldja és felszívja magába, egyébként pedig mint folyó a torlódjó jégtáblákat, maga előtt tolja az intimitást archiváló dokumentumokat. Az életpálya végét érezve, esetleg a pálya valamelyik fordulópontján maga a szerző, többnyire azonban a szerző halála után az irodalmi utókor ezeket a dokumentumokat is publikálja, egyrészt mint a műbe átszüremlett élet maradványait (mintegy utóhasznosításképpen), másrészt mint a műbe átemelt élet tükörképét, mely ga-

rantálni vagy szavatolni képes azt, hogy az élet, ha nem is éppen *ilyen és ilyen* – de legalább *volt*. Ez a mechanizmus az életből kinövő mű tételei után magát az életet is le akarja könyvelni, ha másként nem, mint valami maradványt, üres vázat vagy héjat, melyet az örökkévalóság felé igyekvő mű hátrahagyott. Élet, de hátrahagyott, tehát paradox módon „halottá balzsamozott” élet, melyből korábban már kiszippantották az életető nedveket.

Ahogy az életrajzi írásokat közreadó gyűjtemények esetében többnyire lenni szokott, a naplójegyzetek kiadása nem annyira kötetet, mint inkább sajátos dossziét eredményezett, melyben különböző célokra készült vagy különböző irányultságú szövegek hevernek, összegyűjtésük elve nem a szerzői szándék, hanem a dokumentálni, megőrizni, illetve felfedni vágyó, a szerzőhöz képest külső, gyakran intézmény által képviselt akarat. E kötet nem kikényszeríti vagy megkonstruálja az intimitást, mint például az *Akitől ellopták az időt* című Szerb-életrajzi kötetben közölt interjúkban történt (kit szeretett a jegjobban, mit olvasott, mit evett a legszívesebben és így tovább), hanem a saját magukra *valló* szövegek közlésén keresztül magát az író által archivált intimitást teszi nyilvánossá, némi iránymutató, a befogadást terelni igyekvő szerkesztői-kiadói jegyzetanyag kíséretében.

Az intimitás felfedése Szerb Antal naplójegyzeteinek kiadásában több szinten is megragadható. Az egyik szint maga a publikáció: teljes nyilvánosságot kapott az a szövegkorpusz, mely korábban magántulajdonban volt, és csak egy testület tagjai, tehát az irodalomtörténészek olvashatták. A következő szint a szövegekben feltáruuló életvilág, személyiség, intellektuális portré, életút és sors. E szinten belül még két további dimenzió különíthető el, az egyik a magánember Szerb Antal világa, a másik pedig a már publikált Szerb-írások szociokulturális, lélektani és életrajzi *undergroundja*. Újabb szint a kizárásnak és a kiválasztásnak az a rendszere, mely az író által hátrahagyott szövegkorpuszra irányuló szelekciós mechanizmusok érvényesülése mentén rajzolódik meg. Ezt a szelekciós folyamatot irodalomtörténeti megfontolások, az íróra való emlékezés logikája, a kegyelet és a cenzúra szempontjai egyaránt meghatározzák. Mindez könnyen belátható, hiszen a *Naplójegyzetek* egyes töredékeit már korábban is publikálták, illetve idézték ezeket a Szerb Antalra vonatkozó szakirodalomban. Poszler György írásaiban például az ifjú Szerb Antal portréjának megrajzolása során magától értetődő hivatkozási pontként jelennek meg a naplójegyzetek, de szelektálva és prekonceptiókhoz igazítva: a buzgó katolikus kiscserkész, a lázadó kamasz, az intellektuális életét és szerelmeit felstilizáló egyetemista képének megrajzolásához van szükség rájuk, ahol előtérbe kerülnek az olvasmányélmények és a kulturális hatások, ezzel szemben szelektálódnak a szexualitásra, különösen a homoszexualitásra vonatkozó dokumentumok. (Poszler György: *Szerb Antal pályakezdése*, Akadémiai, Budapest, 1965.) Az intimitás feltárukozásának-lelepleződésének különleges formáját jelentik a napló azon bejegyzései, melyek szó szerint nem olvashatók, mert Szerb Antal gyorsírással – tulajdonképpen titkosírással – írta őket, tehát megmutatkozik bennük az öncenzúrára vonatkozó szándék – ennek ellenére a rejtjelezett írás és a nyilvános szöveg közötti határok, illetve a bejegyzések szövegkörnyezete alapján valamiféle bizonytalan képet alkothatunk tartalmukról. Végül az intimitás negatív tükröképként megjelenő megnyilvánulásait képezik maguk a megfjetetlen szavak és sorok. Ezek a helyek egyrészt rejtélyek vagy titkok, másrészt manifesztációk: az öncenzúra, a szelekció, a tagadás mimézisei, vagy – más szempontból – különleges vonzerővel rendelkező textuális „rések”, az „előtűnés-eltűnés színjátékai”. (Roland Barthes: *A szöveg öröme*, Osiris, Budapest, 1996. 79. o.)

Az életrajzi intimitás és az intellektuális teljesítmény között különbséget tevő megközelítésre nézve tanulságos Szerb Antal naplójegyzeteinek, illetve első tanulmányainak egymástól eltérő utóélete is. Az ifjú Szerb portréjának megalkotása során Poszler György egyaránt fontos szerepet szán mind a naplójegyzeteknek, mind a korai, Schiller, Ibsen, Thomas Mann, Vörösmarty műveiről írott, majd fogalmazványként megőrződött

tanulmány-kísérleteknek. (Lásd: Poszler: i. m., 26–40. o.) Míg azonban e korai tanulmányok kéziratban maradtak, a naplójegyzetek széles nyilvánosság elé kerültek. Noha Poszler György is felfigyelt a korai tanulmányok olvasása és értelmezése során az érett Szerb Antal teljesítményét megelőlegező mozzanatokra, de ennek ellenére is csak előzménynek, nem pedig az életmű szerves részének tekintette őket. Az utókor szempontjából az ifjúkori tudományos szöveg csak zsenge, melyet éles határvonal választ el a későbbi művektől, viszont a gyermek- és az ifjúkor világát megőrző intim szöveg nem csak írásmű, hanem maga a szövegben testet öltött és konzerválódott élet, amely az irodalomtörténet szempontjából soha nem avul el, míg az intellektuálisan meghaladott szöveg igen.

III. Szerepjátszás és társadalmi mimikri

Egy Szerb Antalra igen jellemző, elképzelt helyzeten alapuló szövegben – *Kölcsey emlékszéde Szerb Antal Kristóf fölött* – fordul elő Pico della Mirandola mondása: „sem földivé, sem égivé nem teremtettünk téged, azért, hogy megfontolhasd, megközelítőleg milyen formát öltél.” (*Naplójegyzetek*, 32. o.) Pico idézett sorai a föld és az ég szimbolikus kettős-ségén keresztül olyan egzisztenciális határhelyzetet, átmenetiséget érzékeltetnek – sem ez, sem az, se itt, se ott –, amilyennek saját magát és intellektuális karakterét Szerb Antal többnyire látta: afféle daimón vagy köztes lény. A naplójegyzetek szerzője úgy jeleníti meg önmagát és művét, mint akinek/aminek nincs szilárd – morális, pszichológiai és intellektuális – súlypontja vagy középpontja. A napló tanúsága szerint Szerb személyiségét és írásait az átmenet, a látszat, a külsődlegesség, a viszonylagosság fogalmai határozzák meg. A morális, lélektani, intellektuális súlypontnélküliség tudatának hátterében egyrészt a személyiség kialakulatlansága, másrészt pedig a társadalmi súlypontnélküliség érzése áll. Ez utóbbi jellegzetes modern zsidó önértékelés is egyúttal, mely tudásszociológiai és nemzetkarakterológiai szempontból egyaránt vizsgálható. Végül, a lélektani és a tudásszociológiai magyarázat igénybevétele nélkül, leíró módon is megállapíthatjuk, hogy Szerb Antal személyiségét és műveit – illetve az ezekre vonatkozó önértelmezéseket – a viszonylagosság, az átmenetiség, a külsődlegesség fogalmai határozzák meg. Az említett fogalmak mind a személyiség belső szerkezetének leírásában, mind a szerzőnek a környezethez való viszonyában fontos szerepet játszanak: „Az éthikus, az önmagának szükségzerű ember olyan, mint a mególmozott »kelj fel Jancsi«, ha fel is döntik, feláll magától. Belőlem hiányzik az ólom.” (*Naplójegyzetek*, 73. o.) Szerb Antal e fogyatékoságokból kiindulva saját magát olyan személyként és intellektusként jellemzi, aki folyamatosan szilárd metafizikai, spirituális és kulturális bizonyosságok után kutat, melyeknél lehorgonyozhat, és amelyek a szerepek és részletek végtelen áradását valamiféle egységbe szervezik. E kapaszkodók vagy keretek Szerb Antal esetében közismertek, ilyen például a katolicizmus, a szellemtörténet, a mitológia, a magyarságtudat.

Az önmagát kívülről is mindig figyelmesen szemlélő – vagy inkább fürkésző – Szerb Antalban hamar tudatosul, hogy a szilárd pontot jelentő kapaszkodók vagy keretek csak szerepeken és pózokon keresztül sajátíthatók el és élhetők meg: „Bernátnak és Mannónak nagyszerű beszélgetésben kifejtettem, hogy az intelligens modern embernek kell magát stilizálni, kell egy kicsit pózolnia, mert ha olyannak mutatja magát, mint amilyen, akkor semmilyen.” (*Naplójegyzetek*, 55. o.) Ezzel kezdetét veszi a felnőtt Szerb bel kapcsolatban is sokak által említett társadalmi és kulturális szerepjátszás, vagy – ha a környezet elvárásait, sőt ellenségességét hangsúlyozzuk – a *mimikri*. Ezt a sajátos magatartást Szerb naplója több helyen is a kaméleon viselkedésével jellemzi: „Minden egyéniség-hajhászatom mellett megmaradok kaméleonnak. Amint más fiúval beszél-

tem, még a hangom is megváltozik. Az öregekkel vidám pajtás, a tisztekkel kinevető intellektuel, a középsőkkel testvér, a kisebbekkel idősebb cserkész-hangon beszélek.” (Uo.) „Az egyéniségem, azt hiszem, nagyon fejlődik, ámbár nem szűnök meg gondosan stilizált kaméleon lenni.” (*Naplójegyzetek*, 48. o.)

A mimikri mint értelmezési szempont fontos szerepet kap az érett író és tudós, illetve az életmű teljességének kritikai megítélésében is. Az életmű által felkínált kettősségeket (pozitívista és szellemtörténész, költő és tudós, esszéista és értekező, racionális és misztikus és hasonló) Szerb Antal kritikussai – ízlésbeli, kulturális vagy politikai előfeltevéseiktől függetlenül – többnyire úgy értékelték, hogy mindig csak az egyik pólus képviselője az „igazi”, a hamisítatlan Szerb Antal, a másik pólus képviselőjére vagy megjelenítésére pedig olyan külsődleges körülmények szorították őt, mint az érvényesülés vágya, az akadémiai tudományos normák kényszerítő ereje vagy túlzott tisztelete – és általában az irodalmi, tudományos és politikai környezet ellenséges reakcióitól való félelem. Itt említendő körülmény, hogy Szerb szerepjátszási hajlandósága, a kaméleon-magatartás kifejtése, a mimikri alkalmazása pontosan illeszkedik egy olyan nehezen definiálható, de jól felismerhető kulturális-irodalmi diskurzusba, amelynek kulcsfogalmait a *szerep*, az *álarc*, a *rejtőzés*, a *megtévesztés* jelentik. E diskurzus Magyarországon a húszas években bontakozik ki, a harmincas években éri el fénykorát és a negyvenes években a háború vet neki véget. Társadalmi háttere összetett: az okok között az első világháború okozta pusztítások, a háború után egész Európát jellemző értékválság és krízishangulat, a békekötés utáni területi veszteségek sokkhatása, a proletárdiktatúra után erősödő antiszemitizmus, a gazdasági válság okozta létbizonytalanság egyaránt megemlíthetők. E diskurzusba egymástól nagyon eltérő jelenségek sorolhatók: a populáris kultúrában Lengyel Menyhért és Molnár Ferenc színdarabjai, Rejtő Jenő regényei, a félreértésekre, szerepcserékre épülő klasszikus magyar filmvígjáték, az elitkultúrában pedig a szereplíra Babits, később Szabó Lőrinc, Weöres Sándor munkásságában egyre erősebbé váló népszerűsége vagy az ifjú Szentkuthy Miklós, Szerb Antal és mások írásai. Ez a diskurzus gyakran átmetszi az elit és populáris kultúra határait, és a legtöbb kulturális produkciónak valami kétes többszínűséget és megcsináltságot kölcsönöz. Ennek Szerb Antal kritikai fogadtatásában is észlelhetők a nyomai, így például azokban az utalásokban, melyek Szerb „szellemi kaméleonságára”, írásainak „ponyvazére”, tudományos munkáinak „szépirodalmi” karakterére vonatkoznak.

IV. Perverzió és dekadencia

Már Poszler György megállapította a fiatal Szerb Antal világgképének és műveltségének „fin de siècle” jellegét (Poszler, 1965. 32. o.), melynek kialakulásában fontos szerepet játszott az úgynevezett dekadens szerzők – Baudelaire, Oscar Wilde, Walter Pater, Ady Endre és mások – műveinek olvasása. A naplójegyzetek kiadása újabb szempontokkal gazdagíthatja Szerb Antal e korszakának ismeretét. Egyrészt beszélhetünk a nyilvánvaló irodalmi hatásokról, másrészt arról is, hogy a fiatal Szerb Antal önképébe integrált „perverz” és „dekadens” elemek (lásd: *Naplójegyzetek*, 59–62. o.) maguk is pózok vagy szerepek, melyeken keresztül felfedezhetjük a Szerbre jellemző sajátos bizonytalanságot vagy átmenetiséget. A dekadencia Szerbre gyakorolt vonzerejében, a dekadens magatartás megélésében például nagy szerepet játszott az, hogy Szerb Antal nem egyszerűen a lezüllés, az életuntság, a perverzió, a satanizmus irodalmias vegyülékének tekintette a dekadenciát, hanem ezen keresztül adott értelmet annak a sajátos egzisztenciális-metafizikai feszültségnek is, amely egyfelől a *fizikai-testi vágyak* és kísértések, másfelől *katolicizmusa*, illetve a nőekkel szembeni magatartásában fontos szerepet játszó *újromantikus pózok* között húzódott meg.

A dekadencia problémájából elsősorban a *perverzió* szerepét emelem ki. Egyrészt, mert ebben mint a dekadens képzetkör egyik komponensében szorosan összefonódik a kultúrateremtés és a szexuális normasértés kapcsolata, másrészt, mert maga a perverzió a Szerb-napló egyik kulcskifejezése, előfordulásának gyakoriságát és értelmezési szempontként való felhasználhatóságát tekintve egyaránt. Az irodalomról mint marginális és normasértő nyelvhasználatról, illetve a perverzióról mint marginális és normasértő szexuális magatartásról való gondolkodás a tizenkilencedik század végén formálódik egységes diskurzusba. A dekadens kultúra és szexualitás határain belül a mesterségesség, a betegesség, a természetellenesség és az esztétizáltság kategóriái egymást erősítik vagy egymás szinonimái. (Lásd: Richard Gilman: *A dekadencia*, Gondolat, Budapest, 1990., illetve Elaine Showalter: „Dekadencia, homoszexualitás és feminizmus”, in: *Café Babel*, 1994/1–2.) Az irodalmi szöveg és a szexuális perverziók világa között a kapcsolat egyrészt tematikusnak tekinthető, másrészt a hasonló (azonos) *osztályozási elveken* alapul. A perverzió a szexualitás területén belül, az irodalom pedig a nyelv világán belül sajátos részterületet képez, és e részterületek meghatározására tett kísérletek logikája is meglepően hasonló. Az irodalom és a perverzió egyaránt leírható (1) *formális-strukturális* kritériumok, (2) *konszenzus*, illetve (3) a *kirekesztés* műveletei alapján.

Szerb Antal naplójegyzeteiben az irodalom és a perverz/dekadens szexualitás rokonsága, a kirekesztés/kizárás irodalmi valóságot konstruáló ereje közvetlenül megfigyelhető. A cserkésznaplóban a 'perverz' egyértelmű divatszó, és a fiatal Szerb nem kevés tetzelgéssel arra is ügyel, hogy környezete ezt a kifejezést az ő sajátos stílusával és személyével kapcsolja össze. A homoszexualitás kérdése ugyancsak fontos szerepet játszik a naplóban, megjelenik Szerb cserkész-élményeit leíró, illetve a Térey Bennóhoz fűződő barátságra utaló bejegyzésekben is. De nem csak életrajzi és irodalmi motívumokról van szó, hanem cenzurális-szelekciós műveletek érvényesüléséről is, melyeknek köszönhetően Szerb elkülöníti az őt foglalkoztató, megragadó anyagból a művekbe majdan átkeverülő, illetve az intimszféra körében maradó elemeket. Így például a Térey–Szerb viszony életrajzi elemei megjelennek a naplóban, irodalmi formát kapnak a *Hogyan halt meg Ulpius Tamás?* című novellakísérletben, végül – immár alig felismerhető formában – az irodalmi nyilvánosság elé kerülnek *Az utas és holdvilágban*. A szelekció és a tematizálás más jellegű viszonya érhető tetten a naplóban közölt versek esetében. Feltűnő, hogy Szerb Antalnak a naplóban megőrzött *versei* – azon túlmenően, hogy nem volt kiemelkedően tehetséges költő – mennyire konvencionálisak és „fehérek”. A naplóban közölt versek, melyeket a szöveg tanúsága szerint többnyire átnyújtott az őket ihlető hölgyeknek, olyan pragmatikai térben keletkeztek, melyben egyrészt tiszteletben kellett/illett tartani a címzett konvencionális elvárásait, másrészt nyilvánvalóan távol esnek attól, amit Szerb valódi irodalomnak tartott, hiszen nyoma sincs bennük a Wilde, Nietzsche, Baudelaire, Ady és mások kultuszán keresztül megfogalmazott és eszményített invertált ihletnek.

A perverzió Szerb világlátásában és szövegeiben szó szerinti jelentésében is fontos szerepet játszik. Perverz – annyi, mint *fonák*, tehát a fonákjokról nézni a dolgokat, mindez vonatkozhat Szerb értékrelativizmusára és iróniájára is. Nyughatatlan, állandóan ellentétek között vibráló gondolati és érzelmi működésének jellegzetes műveleti eleme a *megfordítás*, a dolgoknak, jellemeknek, viszonyoknak, érzelmeknek visszajáról való megközelítése vagy szemlélete. Ebből a szempontból érdemes közelebbről szemügyre venni a naplójegyzeteknek a cserkészetre vonatkozó bejegyzéseit is. A cserkészet jelentőségét az ifjú Szerb szocializációjában elsősorban a piarista nevelés szelleméhez és a Sík Sándorhoz fűződő tanítványi, majd baráti kapcsolatot illetően vizsgálták. (Lásd: Poszler: i. m.) De a cserkészek világa – Szerb Antal esetében – nemcsak pozitív kulturális és szocializációs mintákat kínál, hanem az álcázás és az elfojtás terepe is, például a zsidó származást vagy az ifjúkori szexualitást illetően. Az apa döntései után (megkeresztelés, piarista iskolázta-

tás) a cserkészélettel veszi kezdetét a Szerb pályáján megfigyelhető tudatos társadalmi mimikri. De nem csak a származásról van szó ebben az esetben. A cserkészlet – különleges értékrendjének és törekvéseinek köszönhetően – olyan személyiségformáló, fegyelmező és ellenőrző rendszer, amely a fiatalkori szexuális vágyak és fantáziák örvénylésére vetül és tagolja azt. Megfogalmaz bizonyos értékeket: aszkézis, fegyelem, humanitás – ezek a Szerb cserkészlete kapcsán hagyományosan hangsúlyozott tényezők. De az említett értékeket hordozó mikro-világ, éppen mert egy sajátos életszakaszban kap jelentőséget és egy különleges pedagógiai szituációra épül rá, folyamatosan erotizálódik, ha úgy tetszik, pervertálódik is egyúttal. A cserkészlet, miközben érvényesíti az általa megfogalmazott értékeket (kereszténység, magyarság, bajtársiasság, életrealitás, egészség stb.), ugyanakkor mint kizáró és ellenőrző mechanizmus diskurzusba lépteti és mind a cserkészlet mindennapjaiban, mind nyelvhasználatában folyamatosan megjeleníti az ezekkel ellentétes fogalmakat, jelenségeket is. Így például a cserkészlet az onánia („önfertőzés”) megfékezésének, de ezen keresztül a mindennapi és az irodalmi diskurzusba való bevonásának a színtere is. (Lásd: *Naplójegyzetek*, 51–53. o.) A barátság fonákja: hol rontja meg tisztaságát a homoszexuális vonzalom? Az aszkézis élveteg magatartássá válik (alvás, lustaság, fiatal fiúk kerülgetése), a fegyelmezés kicsapongássá (persze leginkább a képzeletben és az őrség unalmát elűző beszélgetésekben), a humanizálódás pedig a „perverz” szó állandó használatává és a perverz magatartásban való tetszelgéssé alakul át. „Az öregeknek minden második szava volt: te perverz. Ez Fábrí és az én hatásom volt. Sokat voltam velük. Az egyszerű disznózkodás undorít engem, de a perverz az érdekes.” (*Naplójegyzetek*, 56. o.) Mindez tovább, pontosabban szólva, újra és újra artikulálódik, afféle speciális „tükörstádiumokon” keresztül. A cserkészkeszmények a fonákjukra fordulnak, majd erre a lelkifurdalás és a meggyónás következik. Ezt követi a normalizálódás, a cserkészkeszmények a helyükre kerülnek, majd minden kezdődik elölről.

V. Zsidóság

A napló egészen végighúzódik Szerb Antal zsidóságának vizsgálata és értékelése. A zsidósághoz tartozás kérdése felmerül a személyes önvizsgálatok során vagy akkor, amikor a rendszeresen templomba, áldozni járó, Sík Sándort tanárként és atyai barátként egyaránt tisztelő, a keresztény hitéletben egy időben szinte lubickoló fiatalember kényszerelesen számon tartja barátnői származását, és szorongása, félszége a zsidóktól a nem zsidóig ívelő skálán egyre inkább nő. A zsidóság ebből a szempontból – sok más mellett – a mindennapi élet kisebb-nagyobb döntéseit, történéseit befolyásoló frusztrációk forrásaként jelenik meg: „Íme a katolikus leány – vajon megadatik nekem közelébe jutnom? Mennyit tanulhatnak tőle, és született tanítvány lelkem milyen odaadó tudna lenni. De ez a beteges félelem a keresztény leányoktól – majd kialakul.” (*Naplójegyzetek*, 101. o.)

Máskor a pszichoanalízis álemelemzései kapcsán kerül elő a zsidósághoz tartozás kérdése: „A ghetto álma. Sikátorok, régi házak, szűkös lakások, átjáró udvarok, korlátok, végtelen folyosók – minden intelligens zsidó ismeri ezt az álmod. Ez a ghetto atavisztikus víziója. Innen van a szorongás, érzet, mely álmodó-magunkat eltölti ilyenkor – sőt ébren is, ha érthetetlen, bizsergő vággyal keressük az ilyen helyeket.” (*Naplójegyzetek*, 79. o.) E feljegyzések arra utalnak, hogy a konvertita, az asszimiláns tudatalattijában kitörölhetetlenül jelen vannak a zsidó lét emléknymoi, mégpedig nem is a világvárosi művelt polgárra valló ismertetőjegyeken, hanem ellenkezőleg, az „atavisztikus” zsidó világ, a középkori és a kelet-európai gettók nyomasztó tereinek emlékképein keresztül. Az álmában zsidósággával szembeálló Szerb Antal – képletesen szólva – nem egy Proust vagy Hoffmannstahl világának díszes kulisszáira, hanem Kafka rémálmaira riad fel. A naplóró-

nak az álommagyarázat egyetemes érvényével, illetve a saját magával szembeni bizalmatlanságát és bizonytalanságát mutatja, hogy rögtön kész is e magyarázatot a tapasztalattal szembesíteni. A „kísérlet” eredménye persze az a felismerés, hogy mind a magyarázat egyetemessége, mind a személyes élethelyzet mögött kitörölhetetlenül a zsidó lét partikularitása, illetve rejtett determináló ereje húzódik meg: „A freudisták azt állítják, hogy ez tipikus és általános álom, eredete a testnek az anyaméhből kijövetelében van. Nem igaz. A freudisták mind zsidók voltak, ők tehát ismerték ezt az álmot. Én végigkérdeztem egy csomó embert. A zsidók mind ismerték, keresztényt eddig nem találtam, akik ismerték volna.” (Uo.)

A naplójegyzeteket olvasva négy jellegzetes – gyakran egymást keresztező – megközelítésmódot különíthetünk el Szerb Antalnak saját zsidóságára, illetve a zsidóságról alkotott véleményére vonatkozóan. Az első megközelítésmódot a kommunista forradalmárok álláspontjával jellemezhetjük, melyről Szerb meglehetősen szkeptikus módon vélekedik: „Nem azért akarnak világforradalmat, hogy az alsó osztályoknak jobb legyen, hanem azért, hogy megszűnjék a különbség zsidó és nem-zsidó között.” (*Naplójegyzetek*, 279. o.) A kommunista vezetők zsidósága legalább két okból lényeges Szerb számára. Egyrészt, mert a „zsidó-ügyként” megbélyegzett proletárdiktatúra után az erősödő antiszemitizmus következményeit neki is viselnie kellett, másrészt, mert Szerbet és környezetét mélyen elgondolkodtatta az általuk tisztelt Lukács Györgynek a forradalmi munkásmozgalomhoz való csatlakozása. A második megközelítés a kereszténységé. Több visszaemlékezésből és dokumentumból – így a *Naplójegyzetek*ből is – tudjuk, hogy Szerb idővel felhagyott ifjúkori lelkes katolicizmusával, és feltételezhető, hogy a zsidók által felvett kereszténységet – az érzelmi és spirituális azonosulás ellenére is – végső soron külsődlegesnek tartotta. Ezt az álláspontot nem csak a meghasonlottsággal és rejtőzködéssel kapcsolatos mindennapi tapasztalatok erősítették, hanem a zsidóság és kereszténység viszonyában rejlő belső paradoxon felismerése is: „A zsidóság tragédiája az, hogy nem dicsekedhet a legnagyobbal, amit adott, Jézussal és a kereszténységgel.” (*Naplójegyzetek*, 275. o.) A harmadik megközelítés a többségi környezethez való hasonulás, mint afféle társadalmi mimikri. Ezt Szerb – noha a mindennapok során alkalmazta – valójában nem tekintette elfogadhatónak, egyrészt mert a saját bőrén érezte hátrányait, másrészt, mert végső soron feleslegesnek tekintette. Szerb Antal úgy gondolta, hogy zsidónak lenni olyan faktum, amely érdemben nem megváltoztatható: „Aki zsidók véréből kisarjadt, az szükségszerűen megváltoztathatatlanul zsidó, ha az összes faji jellegvonások ellentéte lenne is és ha a legvadabb gyűlölője is fájának. A testét, a Szükségszerűségnek eme mikrokozmosz szimbólumát, nincs képességében megváltoztatni, és a test hordozza a fajt...” (*Naplójegyzetek*, 92. o.)

Végül, az író és irodalomtörténész Szerb Antal szempontjából nagyon fontos a kettős identitásnak az a felfogása, mely tudomásul veszi a zsidó származást, minden előnyös és/vagy terhes kulturális és társadalmi következményével egyetemben, de az anyanyelven és az irodalmon keresztül a magyarsághoz, a magyar nemzethez tartozónak tekinti önmagát. Szerb Antalné számos írásában és interjújában idézte férjének most már az eredeti szöveggörnyezetben is olvasható mondatát: „Megtaláltam a definíciómát: magyar anyanyelvű zsidó vagyok.” (*Naplójegyzetek*, 279. o.) Ha ehhez – csak néhány példára utalva – hozzászámítjuk a *Magyar irodalomtörténet* megírásának a kortársak és az utókor által gyakran kultúrhéroszi tettként jellemzett véghezvitelét vagy a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete felkérésére 1944. március 15-én tartott ünnepi beszédét (*Mit adott nekünk a magyar irodalom?*), akkor megállapíthatjuk, hogy a kirekesztett embernek ebben a bonyolult érzelmi és intellektuális konstrukciójában a magyarsággal való azonosulásnak olyan kivételes erejű megvalósulása jött létre, amelyhez hasonlót például a jó barát, Radnóti költészete eredményezett – ugyancsak a zsidók megsemmisítésének árnyékában.

Essék néhány szó a *Naplójegyzetek* kapcsán Szerb Antalné Bálint Klára szerepéről is, aki nagyon sokáig az író irodalmi hagyatékának őrzője volt, és e hagyaték értékeivel férje szelleméhez méltó módon gazdálkodott. Szerb Antalné több alkalommal is kifejtette, hogy férjének életpályája és sorsa bizonyos tekintetben kétségessé teszi az asszimiláció, a magyar kultúra és a katolikus vallás melletti választás érvényességét. (Lásd: *Akitől ellop-ták az időt*, Wágner Tibor (szerk.), Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1996. 283–284, 321–327, 329–330. o.) A *Naplójegyzetek*-kötetben ismét megjelent a cserkésznapló részleteinek folyóiratközléséhez készített bevezető írása, amely Szerb Antal katolikusságát úgy ítéli meg, hogy az író apja a megkereszteléssel és a bensőséges katolikus neveléssel „halálán túl is hordott keresztet” rakott Szerb Antal vállaira. Az író felesége képviselte talán a legkövetkezetesebben azt a felfogást, hogy a megkeresztelés Szerb Antal életútja során mindig is a meghasonlottság, Sík Sándor híres konvertitákról írott művének szavával élve a „kétsíkú élet” determinációs pontja volt. (Lásd: Sík Sándor: *A szeretet pedagógiája*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1996. 135. o.) E nézet háttérében feltételezhetően az a meggyőződés rejlett, hogy az összes, Szerb Antal életét és művét a zsidóságtól elvitatni szándékozó álláspontot viszonylagossá teszi, sőt, érvényteleníti az a körülmény, hogy az írónak „zsidóként kellett meghalnia”. Szerb halála után felesége egy meglehetősen bonyolult közéleti-irodalmi szerephez kényszerült. Egyrészt közre kellett működnie abban a diskurzusban, amely Szerb Antalnak mint „polgári humanistának” állított emléket – e beszédmód szerint Szerb Antal sem keresztény, sem zsidó, hanem az egyetemes és/vagy európai értékek képviselője volt. Másrészt ápolnia kellett a katolikus Szerb Antal alakjával való kontinuitást is. Ennek jeleként értékelhető, hogy Sík Sándor vezette Szerb Antal temetési szertartását, vagy hogy a cserkésznapló egyes részleteit később éppen a katolikus folyóiratban, a *Vigiliában* jelentette meg. De a legerősebb kétség mégis az lehetett, hogy Szerb Antal emlékét zsidóságának hangsúlyozásával őrizze meg. Ok volt erre Szerb Antal zsidóként történő diszkriminálása, majd meggyilkolása, és az is, hogy az író számára élete végén egyre meghatározóbbá vált saját zsidóságának tudata. Végül ilyen ok volt, hogy a Szerb halálára következő történelmi-politikai korszak Szerb Antal zsidó etnikai, életrajzi, kulturális identitását semmisnek nyilvánította, illetve a „polgári humanista”, a „fasizmus áldozata” és hasonló körülírásokkal fedte el.

AZ ELBESZÉLŐI ÉN: A KÉZ GYAKORLATA

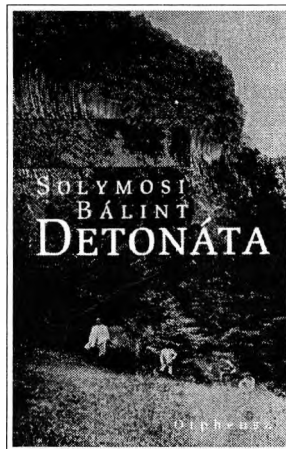
Solymosi Bálint: Detonáta

Solymosi Bálint *Detonáta* című új könyvében az *Ágak egy hamisciprusról* című novellagyűjteményéhez mérten erősebben kirajzolódnak az autobiografikus jegyek. A szövegekben évszámok, lakcímek és helyszínek, a szerzőnek a szövegeken átívelő, ismétlődő önmetaforái erősítik meg az olvasóban a novellák narrátorainak azonosságát és az egyetlen elbeszélőnek a szerzővel való identitását.*

A *Detonáta* elbeszélői helyzete összetettebb és határozatlanabb, mint az előző kötet énelbeszélőinek pozíciója. Az *Ágak egy hamisciprusról* novellái is énelbeszélőket szerepeltettek főhősként, e korábbi narrátorok szituációját azonban az elbeszélések címében olvasható, a szövegek főszereplőjére vagy a főhősök életében kulcsfontosságú személyekre utaló foglalkozásnevek egyértelműen meghatározták, még akkor is, ha a foglalkozásnevek az olvasás végeztével kivétel nélkül a személy definitív azonosítását megkérdőjelező, ironikus jelzéseknek tűntek. Az új könyv címe nőnemű végződésével a szilánkokra hasadt, szétrobbant lélek képzetét kelti. Németh Gábor fülszövegében a robbanás ötletével jellemzi a kötetet: „A Solymosi-szöveg – pokolira lassított robbanás. Ki látott már házat fölrobbanni? Terv és anyag néhány méterrel a talaj szintje fölé emelkedik, hogy minden erő ellenére megtartsa eredeti rendjét, mielőtt végleg megsemmisülne. A *Detonáta* szavai sugárzó tárgyak – ezt a pillanatot állítják bele a leírás örökkévalóságába. Bár a semmi árnyéka vetül az egészre, minden megvan még. Igaz, egy egész élet hitele kell, hogy a végső kudarcnak méltó fedezete legyen.”

A levegőbe röpített benső világ benyomását erősíti, hogy az előző kötettel ellentétben a *Detonátában* az idő és az emlékezet rétegződését nem a szöveg teremti, hanem az emlékekre utalás gesztusa, amely áthidalhatatlan hiátusokat létesít a megidézett idősíkok között. A

* Philippe Lejeune *Az önéletrajzi szerződés* című tanulmányában az önéletrajz ismérveinek megalkotásakor éppen a szerző és az elbeszélő, illetve az elbeszélő és a főhős azonosságát véli a műfaj legfontosabb kritériumának. Lejeune tételének kialakításakor Emile Benveniste nyelvészeti kutatásaira támaszkodik. Benveniste abból indul ki vizsgálódásaiban, hogy a személyes névmások (én/te) csupán az élőbeszédben jelölik egyértelműen a beszéd alanyát, írásbeli megnyilatkozásakor, vagy abban az esetben, ha a beszélő testi mivoltában nincs jelen, bizonytalanná válik, hogy ki mond „én”-t a szövegben. Benveniste meggyőződése szerint nem létezik én-fogalom: a személyes névmások szerepe a névre vagy egy névvel jelölhető egységre való utalás-

Orpheusz Kiadó
Budapest, 2000
256 oldal, 1400 Ft

Detonáta szövegei rövid, bekezdésnyi, gyakran mondatnyi narratívumdarabokból, az emlékezetnek és a percepciónak múlt vagy jelen időben álló részleteiből állnak össze. Az új könyvben e bonyolultabb, bizonytalanabb elbeszélői helyzetet a novellák feszes, kiszámított szerkezete ellensúlyozza. A szövegek a korábbi novellákhoz viszonyítva metaforikus jelentésűek, szerkezetüket a kijelentések között létesülő névátvitelek formálják. Ugyanakkor azonban, mintegy a konstrukciót folyamatosan ellensúlyozva, az elbeszélő kijelentéseit – gyakran csupán az elrendezésükkel – ironikusan ellenpontoszza, kétségbe vonja, megszorításokkal él velük kapcsolatban. A metaforikus jelentésképződés a novellák egészét érinti, az ironikus ellenpontok pedig a szekvenciákra vonatkoznak. Solymosi novelláinak olvasása éppen azért igényel kitüntetett figyelmet és türelmet, mert az olvasónak képzelőerejét megfeszítve a metaforikus jelentésképződésen túl a szövegnek az ironikus megszorításokkal keletkező kiterjedésére is folyamatosan ügyelnie kell.

Az érvényes kritikai és olvasói beidegződések szerint a lírai alkotások mögött a szerző élő személyével nem azonosítható szubjektivitás érhető tetten, míg a prózai művek hőseinek valamely mögöttes személyhez való viszonyát hallgatólagos megegyezés alapján nem szokás vizsgálni. Babarczy Eszter Solymosi Bálint *Műnéger* című verseskötvényéről szólva nem tesz különbséget a prózaíró és a költő között, s megfigyeléseiből a következőket vonja le: „Az a kifinomult és sokszorosan áttételes nyelv, a töredékesség, a mesterkélttség és a reflektáltság ugyanis, mely – megítélésem szerint – némely prózaírónál, őt magát is beleértve, félsikerekhez vagy folytathatatlan tökéletességekhez vezet, Solymosi legjobb verseiben egy nagyszerű és újfajta líraiságot teremt – ez azonban mit sem változtat azon, hogy e nyelv közegegyenállása nagy, akár prózaként, akár líraként olvassa az ember.” (Babarczy Eszter: „A maradék tanulmányozása [Solymosi Bálint verseiről]”, in: *Csípesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*, Károlyi Csaba [szerk.], Nappali Ház, 1994. 63-64.)

Babarczy Eszter a *Műnéger* legértékesebbnek tartott darabjaiban, Solymosi Bálint elégiászerű verseiben a kép (a vízió) és a reflexió hullámzásszerű váltakozását figyelte meg. Amennyiben Solymosi Bálint novelláit is a főnti alapvető két szemléletforma váltása alakítja ki, abban az esetben a következő kérdés körvonalazódik: mit jelent kép és reflexió egymásra következése, ha e két elem nem a versritmusban, a szemantikus és akusztikus elemek feszültségében, hanem az epikus szerkezet részeként jön létre. Mit jelent kép (leírás) és reflexió (irónia) váltakozása a prózában?

A *Detonátában* két megszólalásmód különül el. A könyv első harmadában egyes szám első személyű narrátor nyilatkozik meg. E novellákhoz jegyzetként tartozik két fiktív hős, Jelena Kadulainen és Jerken Iszabekov csehovi árnyalatokkal megírt, de a korai Szovjetunió idejére tehető hajóútjának leírása. A novellákhoz jegyzetekként csatlakozó, de önállóan is olvasható *Fáklya* című történet egybefogja az egyes szám első személyű narrátort használó elbeszélések sorát. A könyv második, nagyobb felében egyes szám második személyű, „önmegszólító” narrátor szótlamát halljuk. Lejeune említett értekezésében az énelbeszélő narrátort tartja uralkodónak az önéletrajzi munkákban, a második személyű

ban merül ki. Lejeune ennek alapján az önéletrajz kritériumát a szerző, az elbeszélő és a főhős névazonosságában jelöli ki. Állítása szerint a mű borítóján olvasható személynév a szerző, a narrátor és a protagonista azonosságát hitelesítő aláírás azon az önéletrajzi szerződésen, melyet az olvasó a szerzővel köt az olvasás kezdetén.

Az önéletrajz jelensége körül kibontakozó elméleti viták további ismertetéséről lemondva egyetlen megfigyelésre térnek ki. Lejeune munkájában figyelmeztet arra, hogy önéletrajzot is író szerzők gyakran rámutatnak autobiográfiájuk hiányos voltára: szerintük az igazi, maradéktalan önéletrajz valójában regényeikből olvasható ki. Philippe Lejeune azonban azt mondja, hogy a regényírók e kijelentésükkel voltaképpen szövegeik önéletrajzi olvasatára szólítanak föl, kijelölve azt az autobiografikus teret, amelyben opusuk az igazsághoz hűen értelmezhető.

elbeszélést szerinte a szerzőnek egykori önmagától való távolsága jeleként kell felfognunk. Az egyik elbeszélés mód másikra váltását pontos határ jelzi a könyvben, az *Ilyen sovánny mégse legyél* című novella első mondata egyes szám első személyben áll, valamennyi későbbi mondatát pedig egy önmagáról második személyben beszélő narrátor beszéli el.

Az énelbeszélőt szerepeltető novellák élesebb vágásokkal, Solymosi Bálint kitérőkkel, reflexiókkal, distinkciókkal lassított prózavilágában gyors váltásokkal élnek. A cselekmény csírái e novellákban: a várakozás valakire/valamire, az ébredés utáni percek, „*sétautak éjszaka*”. Az első ciklus valamennyi novellája az elbeszélő szubjektum, az „én” jelentéskiolódásához érkezik el. A szövegek vagy a szerző kiüresedett, elidegenedett önarcképét alkotják meg, vagy – a szerző állandó közérzetétől, tudatától nem független módon – az írás helyzetének fölemésztő jelenéhez vezetnek. Az első típusba tartozik például a kötet legelső, *A vendég* címet viselő novellája. Az énelbeszélő Emily Dickinsonhoz intézi szavait, a költőnőnek vázolja egy képzeletbeli „levélfélében” jelenbeli helyzetét: megmaradását nincsmaradásában. Egy lelki folyamatról számol be: „Ami itt elhangzik, szó, mondom magamban, mintha egy lélek születne, egy Másik, valami érinthetetlen mélyből vagy messziség rejtjeiből, s úgy alakul, kedvére már, ahogy mondtam, ahogy ő akarja. (Idegen tudat volna? Hangalak?)” (10) A megírás jelen idejében, melyről szó van: „Hol az eső zuhogott, hol meg a hó, az új év ('96) mégsem akart elkezdődni, világom nem menekült tehetetlensége elől, a kaos, úgy tűnt, maradni fog, és én reménykedni fogok, vendég érkezik a házhoz, még Vízkereszt előtt, hogy készen álljak erre az évre is.” (12) A vendég, a szerző fiatalkori, hűsz évvel azelőtti közös motorbalesetükben meghalt barátjának megidézett árnya mondhatná el, foglalhatná szavakba az elbeszélőnek: „hogy maradtam elevenen, mint mindig, az önmagamból kilépés eshetősége, évre év, és akár napra nap, »speciális bábukát« hagyva szerte magam körül –, (mindenféle ütközést kerülve!) friss és jó állapotban lévő emberi holttestek. Én, mint törvényszéki szobrászművész.” (13). A narrátor elbeszéli balesetük történetét, ám hozzáteszi: „Ezt én írom, és nem ő mondja. »Én«? Az arcomat nézem itt a tükrökben? Ő mit mond? Mondja, most, hogy itt van, megérkezett Vízkereszt napján ('96), hogy hagyjam, nem kell emlékeznek, ő emlékszik helyettem is, én nem emlékezhetek; úgynevezett »bűnös cselekedetre« emlékezhetnék, ha, melytől meg is szabadulhatok beszéddel.” (16) A narrátor, mint írja, beszéddel már nem szabadul meg semmitől, ő csak részabradul a beszédre. Mintha ismét elérkezett volna oda: „mikor újra csak úgy tűnik, az idő létezésünk következménye... és nem az idő az, melynek létezésünk pusztán megnyilvánulási formája”. A megoldhatatlan, megsemmisítő élménnyel szembesülve ebben az életben az elbeszélő az árnyak szolgája: „a remény alkalmazottja, semmi több”. (16)

Az *Októberi rögtönzés* az „én” lokalizálhatatlan kiterjedésével néz szembe. A szöveg elején az elbeszélői én saját mondataiban próbál megkapaszkodni, a földidézett '78-as emléksor, vonatútja Szegedre, a rendőrségi kihallgatás, majd a „Búza tanszéknek” nevezett kocsmában a brutális jelenet észlelése (a raktárban egy csoport fiú gumibottal megerőszik egy lányt) megerősítik, hogy személyét önkilódásához vezető módon saját mondatai létesítik. Az *Átképzés* szerkezetét látszólag az asszociáció menete alakítja, egyik szó idézi föl a másikat, helyszínek kerülnek egymás mellé: a leírás éjszakai pillanata, a Pethényi köz 2. alagsori íróverme az éjjeli kerttel, gyermekkori jelenetek. A szerző gyermekkorában a megtalált szó mindig túlzott örömet jelentett, írja, a megtalált szavakból azonban hiányzott a valóságosság, a stabilitás mozzanata, ma is meggyőződése a narrátornak, hogy hiszen „honnét is tudhatnánk akármiféle bizonyossággal azt, amit mondani akarunk, ha nem éppen az abszolút kétségesség magáraulaltságából tudva...?” (23) A novella gyermekkori emlékekkel zárul, a kisfiú majdnem beleszalad a férfiak rakta tűzbe, és figyelmeztetésüket (a szövegből sejthető: „Fuss neki!” fölszólitást) szó szerint értelmezi, későbbi életének e tűzbe szaladás a foglalat. Az írás állapotát az *Azbeszt* című novellában

is a tűz jelöli. A gyerekkor légkörét földidéző füstös hátsó szobában, ahol vele nem törődve apja és annak barátai dominóznak, a kisiú elmeséli, délután látták a természet égését, a felnőttek azt kérdezik, segítettetek-e, a kisiú megkérdi: miben, mire a felnőttek durván felelik: égni. Az írás állapota a pusztulással, a romlással való azonosulás állapota, melyet a kék tűzben égés metaforája jelöl.

A novelláskötetben a szerző mozdulatlansága, cselekvés nélkülsége teremti a szövegek referenciáját. A könyv egyik helyén az elbeszélő így kiált föl: „a fény, miféle fény, gyönyörű tavasz-áradat! Nem mozdul a hó, nem mozdul a függöny, mert te se mozdulsz, gondolod; ha írsz, csak a gondolat mozdul, száll, ahogy mondják.” (83) A próza a főnti példák értelmében az „én” jelentéskioldásán alapszik, ez a tény azonban különös módon kétségbe vonja a *Detonáta* novelláinak önéletrajzi jellegét, hiszen a szöveg ekkor nem a szerzőt helyettesítő narratívum, amilyen az önéletrajzi elbeszélés kíván lenni, hanem a szerző hiányállapotának megfelelője. Úgy tűnik, Solymosi Bálint a művészet diskurzusával határozza meg önmagát, ez azonban az önéletrajzi tér tehetetlenségi ereje miatt azt is jelenti, hogy művészete a kiüresedett „én” korrelátuma.

A novellákban a keletkezés mozzanata nyeri el a legfontosabb szerepet. A *Detonáta* novelláinak idézetei és önidézetei, a mottókban és utalásokban megidézett szerzői nevek, például Beckett, Kafka, Tandori Dezső és Szép Ernő neve a szöveg keletkezésének központosságát emeli ki. E vonása Solymosi Bálint prózáját a Tandori fékjelezte vonulatba helyezi.

Solymosi Bálint novelláiban a részletek ironikus megkérdőjelezése a szerzőt jellemző gesztus, hiszen az elhatárolódás, a distinkció mindig a személy végsőkéig nem földeríthető ízlésitéleteinek, hajlamainak, meggyőződéseinek területét jelzi. A kötet néhány novellájában olyan sűrűn következnek egymásra a distinkciók (kiváltképpen az *Emlékszesz? [Büntetőnovella]* című elbeszélésben), hogy belsővé válik a szöveg, utalásait nem sikerül nyomon követni.

A *Detonáta* második, nagyobbik felének novellái mintha a kiüresedett, kiterjedés és lokáció nélküli szubjektum megfeleléseként keletkező művészet elképzelésétől lépnének el, a hiányként értett „én” és művészete réstelen illeszkedését kérdőjeleznék meg. A kötet középső részének darabjai fényképek és grafikák köré szövődnék. A kiindulópontul szolgáló képzőművészeti alkotások illusztrációként szerepelnek a szövegek mellett.

A két típus közti átmenet jegyeit viseli a *Mázsaház* című elbeszélés. A szövegben a szerző „angyali emlékműve” készül. Az elbeszélő kerüli önmaga megnevezését, „alulírott”-ként beszél magáról. Az emlékmű figyelme terméke: „Nem volt más lehetséges tér a számára, homályos kamra, falikút, ráborulni, a mázsaház volt az egyetlen lehetséges tér, amelyben mint végleges koncentráció megszülehet. Nem lehetett máshol látható, nem érkezhettek volna meg egy másik látható térben önmagához. Önmagamhoz nem érkezhettek volna meg (Alulírott).” (135) Az aláírás mindennapos mozdulatok nyomán, a reggeli kávék, a savanyú borok csészéinek és poharainak lenyomatából alakul ki az angyal előtt asztalként szolgáló, kék csomagolópapírral bevont hokedlin. Az elbeszélő én ilyen körülmények között: a kéz gyakorlata. Az angyal egyszerűen, lelke legmélyén őrlöngve, sorolni kezdi azok nevét és pontos lakcímét, akiket a szerző nem tudott megszólítani. E mozgalmasságtól – a kioldódott személy megfeleléseként fölfogott más irodalmi mondatokhoz hasonlóan – az angyal teste foszforeszkálva világítani kezd.

A fényképekre és grafikákra épülő novellákban az érzékelés leírásában finom rés, valamiféle inkongruencia nyílik meg. Az *Egy airdale terrier Mártélynál* című elbeszélés alapjául szolgáló fényképen vízparti háttér előtt drótszőrű kutya látható egy csónakban. A szöveg alapján eldönthetetlen, hogy emlékezetben vagy csak képzetben, az elbeszélő a fotót nézve a tájat percipálja: „Ernyedt és tiszta mozdulattal érzékelsz, olyasfélével, melyre izmaid mindig máskor képtelennek bizonyulnának; egy szerető mozdulata, mely nem visszavonhatatlan; érzed tehát azt, hogy higgadt könnyedséggel veszítenél sokat,

csak végre ne következne semmi, ha semminek sem kellene föltétlen következnie, ám azért mégis volna valahogy. (...) Jobb is ez így, ha így van, nyugtatod magad, a tudatos emlékezés csak eltorzítaná, elgyöngítené a képet. Viszont most meg maga a kép torzít és gyöngít el téged, s ugyanakkor, úgy látszik, ez szünni nem akaró érzet, semmit sem tudsz kezdeni ezzel a gyöngeséggel és torz léttel, még akkor sem, ha szembe is állít eme elmozdulással a kép!” (140) Az érzékelésben: „valószínűleg álmatagságában is szórakoztató a folyó, a Tisza. Ahogy a csónakok indulása meg bizonytalan. Gondoltad. Akár befelé, akár kifelé indul, mindig korai az indulás. Ahhoz hasonlatos, ahogy a tér időre vált.” (143) Egy másik novellában Stekovics János fotóján: „A Lukács testvérek állnak (áll a két elaggott árva királyfi) elragadó révületben, magányban, árnyéktalan szenny és árnyéktalan akarat terében, nem úgy, mint te, írod –” (159).

Az *Andy Warhol: Portrait of Joseph Beuys* című elbeszélés narrátora szerint: „A szó, amely épp’ kimondatik, már csak a következő pillanatra vonatkozik, kizárólag, és nem annak jelenlétére, ki mondja.” (171). A leírás tárgya, Warhol fényképnegatívumon alapuló szíttanyomata: „e kép csendje, írod, ahogy Tandori Dezsőnél olvashatjuk, »a kibeszélhetetlen én hídjaként, lélektől lélekgig mintegy...«”, örök jelen időben, állandó érkezésben van. A kép a novella helyszínén, a játékteremben: „ott lebeg a lapok háttéréül, mondjuk, írod, a füstös félhomályban, elvakulás és tisztelet fénylő, aranyló orcája láttán, bent és kint is már, a határt vonó éjszakai égen, sem nem fikcióként, sem nem reflexióként, hanem olyasvalamiként, mit belülről világít át önnön létezésének bizonyosságára – elérhetőségét sugallva. Mert más bizonyossága nem lehet.

A negatív, mint e létezés jele.” (175–176)

A *Detonáta* utolsó fejezetének darabjai állapotokat rögzítenek, a váltások ebben az esetben mozdulatlan képeken futnak át, a képek moccanatlanlansága rögzíti az elbeszélő állapotának bizonytalanságát, kétértelműségét. A könyv egyik legszebb novellája (*Büdös zoknik, hiábavaló szerelem*), a szerelemről szóló elbeszélések nyitódarabja egy új kezdetnek remélt márciusi nap leírásával indul: „a nap úgy jött föl az akkori kert fáinak, bokrainak szépreményű zöldkóaszra fölé, ahogy kell, mintha egy új nap volna”. Az elbeszélő szövegében sorra kétségbe vonja a szerelemérzést leíró szavak értelmét, ezért a novella írásának pillanatában: „már csak ennek a volt képzetnek és akaratnak vagy csak valami baljóslatú alakja, épp’ úgy, mint régen; nincs nap, nincs az az új kora tavaszi nap, mely új étellel telíthet egy kései fiútestet. (’95 őszén).” Bár a narrátor szavai a szerző jelentéskioldását tolmácsolják, a novella szerkezetét nem a szerzői „én” kiüresedése konstituálja. Az „én” sötét kiterjedése átalakul, mint a *Sötét anyag* című elbeszélésben is, amelyben olyan világosságához hasonlítja az elbeszélő a novellában uralkodó nappali fényt, mint amilyen a belső fényforrás átvilágította hús – az anatómiai értelemben vett szövet – világossága lehetne („Valami szövetszerű fény, talán a képzelet nappala” [107]).

A szöveg fönti autopoetikus képe Barthes *Beszédtöredékek a szerelemről* című könyvét idézte föl bennem. Barthes művének a szerelmi ajándékról szóló fejezetében arról értekezik, hogy a szerelme rögtön összeeszkábál valamilyen művet, melyet a Másiknak szeretne ajánlani, rá kell azonban jönnie, hogy az ajánlás lehetetlen, mert a gesztusban a Másik saját személye kétségbevonását, eltörlését látja. Barthes szerint a Másik nem fétisként, tárgyként van jelen, hanem eleven erőként hat a rá vágyók művében, hozzáteszi azonban, hogy e lény néma angyal, jelenléte matematikai értelemben vett káosz – egyik rendszer megzavarása a másik által. Barthes meggyőződése szerint az irodalom nem a mű szerzőjének egységes, elmentmondásmentes tudatát fejezi ki. Solymosi Bálint könyvében mintha addig a fölismerésig érkezne el, hogy annak a bizonyos „Másik”-nak néma jelenléte azt a „lerombolt” éntudatot is képes kétségbe vonni, amelyet a könyv elbeszélője a magáénak tud.

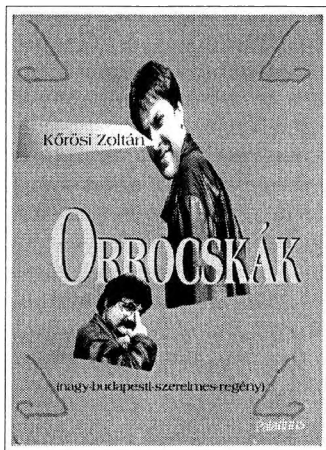
MISCELLANEA

Kőrösi Zoltán: *Orrocskák (nagy-budapesti-szerelmes-regény)*

„Hogy valamiből citromtorta lesz-e
vagy bajai halászlé – az csak
menetközben derül ki.”¹

Kőrösi Zoltánnak nem ez az első regénye, de a szerzői alcímadás szerint az első ‘nagyregény’, amelyet persze nem lehet ([és nem is szabad] elég[gé]) komolyan venni, hiszen a főcím kicsinyítő képzője rögtön óvatosságra vagy ironikus hozzáállásra int. A korábbi kötetek nyilvánvalóvá tették a szerző töredékes történetmondásra építő, mégis gördülékeny és koherens szövegszövését, írásmódját, melyet az újabb regény tovább folytat. *A testtől való szabadulás útja*² című novelláskötet Bureck-történetei készítették elő a regényeket, *A tárt szárnyú lepkét*³ és a *Romkertet*,⁴ melyek az *Orrocskák* előképeinek tekinthetők. *A tárt szárnyú lepke* a Kafkától választott mottó egyik mondatát – „Én pedig elámultam, micsoda biztonsággal viselik ezek az emberek az életet” – sokszorozza meg, írja körül: az (én)narrátor szereplőit – a maga attitűdjét ellenpontozva – olyan Másként és Másikként látta, akik a lét és saját létezésük iránt mintha egyértelmű könnyedséggel viseltetnének. A *Romkert* egy nyomozás története, de nem a klasszikus értelemben vett detektív-történet, annak egy személyesen fiktív, fiktíven személyes változatát alkotja meg, a kliséket és toposzokat magánmítosszal ötvözve. (A hozzá választott mottó Füst Milántól: „– S mi vár engem odahaza? Ugyanaz. Vagyis a rejtély.”) S ahogy az már lenni szokott, és amin a kortárs regény olvasója nem is nagyon lepődik meg, feltűnik korábról ismert név is az újabb regényben.⁵ A történetek a csodálatos csecsemők életéből (*Útiregény*) pedig a különféle „esetek” (*Gyűdi eset, Szombathelyi eset, Kálvín téri eset* stb.) rejtélyekre összpontosító megírásával a következő regény világát előlegezi: „Hiszen tudja azt jól mindenki: vannak olyan történetek, hogy sem elfeledni, de elhinni és felemlegetni se lehet őket, úgy hevernek szerteszt, mint a vízbe dobott kövek.”⁶

Az *Orrocskák* kicsinyítőképzős főcímválasztása szándékoltnak látszik ellentmondani az alcímnak: (*nagy-budapesti-szerelmes-regény*), pontosabban: a két cím ellen-

¹ Esterházy Péter: *Hrabal könyve*, 95. o.

² Pesti Szalon, Budapest, 1994.

³ Jelenkor, Pécs, 1996.

⁴ Jelenkor, Pécs, 1997.

⁵ Pl. Solymossy nyomozó, aki *A tárt szárnyú lepke* távirdászaként viselte ugyanezt a nevet.

⁶ Kijárat, Budapest, 1999.

Palatinus Könyvesház Kft.

Budapest, 2000

295 oldal, 1800 Ft

pontozza egymást, azt sugallva, hogy (a) 'nagyregény' megírása nem lehetséges; számos elképzelhető regényírási technikára, módszerre, hagyományra játszik rá, de mindegyik csak opció marad. Ezt látszik megerősíteni, hogy – bár Kőrösi Zoltán narrációja megőrzi korábbi sajátosságait – a mondatfűzés megszakítottasága és töredékessége válik hangsúlyossá, valamint a különböző történetek egymáshoz illesztése, mely szerkezetileg nem valódi egymásba fűzés, s nem hozza létre azt a szubtextust, mely bűvópatakként valóságosan összetartja a szöveget, 'regénnyé teszi a regényt': az 1990-es évek szerelmesei – leplezetlenül beszélő nevekkel: Bárány Ádám és Farkas Katalin – háttérének feltárásával lép be a közelmúlt történelmi eseményeibe is a szövegfolyam, s az 1950-es, 60-as évek Magyarországból, Budapestjéből villant fel eseteket. Ezek az ironikus részletek azonban töredékek, amelyek hangulatokat idéznek fel, és nem olyan történetfűzéssel építkeznek, mint például Garaczi László *Pompásan buszosunk* vagy Kukorelly Endre *A Szovjetónió története* című regényei, amelyekben az összehangolt, következetes nézőpontú narráció teremt rendezőelvet, de nem is nagyvárosi, posztmodern detektívtörténet, mint Lengyel Péter nagyregénye, a *Macskakő*, amely a hagyományt mind a regény-, mind a várostörténet, de a személyesség szintjén is egységbe olvassza. Kőrösi Zoltán nagy-budapesti szerelmes-regényében sok minden van, de mintha mindezzel éppen a 'minden megvan' érzetét rombolná le, történjék ez akár az írói intenció szerint, akár szándéktalanul.

A mese és a regény narratívája összeszövődik a dokumentumok és idézetek beépített technikájával, állandóan emlékeztetve arra, hogy ebben a regényben minden relativizálódik, mintha itt semmit sem lehetne 'komolyan venni', mintha az archaikus-klasszikus görög gondolkodás egyik felismerése bukkanna elő minduntalan: vigyázz, halandó, mert tévedhetsz, és tévedsz is állandóan. Ezt látszik megalapozni a regény elején megjelenő 'ujjelvágás' története, és visszatérően megerősíteni az ismétlődően megjelenő 'farkaskutya-ember' antropomorf szörny látszólagos pusztítása. A mesekellékekből elővarázsolódó, a kritikus helyeken és személyek esetében megjelenő 'szörny(ecske)' – úgy tűnik – a narrátori (vagy a sorsszerű vagy a történelmi vagy a véletlen okozta vagy...) ítékezés megjelenítője is: komikusan-ironikusan, nem nélkülözve időnként az olvasóval való összekacsintást sem – mindezt persze a narrátor kikerülhetetlen időeltolódáson alapuló, visszapillantó horizontjából, ironikusan tudja megtenni; elbizonytalanítva akár még a történeten belüli létezését is, eltüntetve a határokat a realitás és képzelet, vízió és lidércnyomás között: „Hová, hová nem, szertefoszlottak a nyomok. / Eltűnt a dúvad, mintha nem is lett volna. / Vagy ha volt is, ki hiszi azt el.” (237)

Úgy tűnik: az egymással párhuzamosan futó és időnként találkozó textusok kapcsolata meghatározó szerkesztőelvként működik Kőrösi Zoltán új regényében. A főcímrre utaló szerelmes-történet elgondolható főtextusként is, de valójában inkább textus-fragmentumok egymásnak ütköztetése, egymást érintésének szöveve alkotja a regény szerkezetét; repetitív textus-fragmentuma pedig az 'antropomorf farkas' (történetének) be-betörése a különböző szöveghelyekre és 'sorsokba', amely a hiteltelenség és a hihetőség, a bizonytalanság és a bizonyítás egymásnak ellentmondani látszó szándékát egyszerre valósítja meg. A fejezetcímek égtájai a regénybeli Magyarország egy-egy térségére utalnak, az egyes helyszíneken történő események szálait Budapesten összefuttatva; az orrocskák kicsinyítőképzős használata is szerkezeti szervezőelem – ellenpontosva a játékos és gazdag asszociációs lehetőségeket tartalmazó magyar szót a komolyan hangzó latin elnevezésekkel: apex nasi, vestibulum nasi, nasi medius, cavum nasi. Ez az anatómiai sorrend az egyre beljebb haladást mutatja, hasonlóan a szöveg bővüléséhez, de az elmélyülés vagy elmélyítés (szándéka) nélkül, csupán a „szaglászás” (?) szintjén időzve. Mindent a felszínen tart, még a rejtélyek sem igazi rejtélyek, az eseményeknek, tényeknek nincs mélységük vagy kockázatuk. Egyszerűen vannak, egymás után és/vagy egymás mellett, nincsenek kihegyezve a verifikációra, nem akarnak meggyőzni. Mintha a szándék a me-

selés örömeiben és az olvasó elcsábításában merülne ki, ami persze nagyon is vonzó, mégis hiányérzetet kelt. Nem csupán amiatt, mert megtévesztésekről és szkeptikus rákérdezésről van szó, hanem, mert felülrásról: a 'szerelmes-regény' egyrészt a XIX. századi hagyományt felidéző megjelölés száz évvel későbbi változataként kedves és játékos ironiába bújtatott kapcsolat (246–247), mely esetlegesen szövődik össze éppen Budapesttel; másrészt nem csupán a szerelmes-regény-hagyomány továbbírhatóságát kérdőjelezi meg, hanem a detektívtörténet, a történelmi regény, az esszéregény tradicionális folytathatóságát is. (Ekként ellenpontozza az említett Lengyel Péter-regényt, amely afirmálja a hagyomány kontinuitási lehetőségét.)

Nem azért a hiányérzet, mert a szerelmi történet deszakralizálása és illúziómentesítése történik meg (222–223), nem, mert a detektívtörténet egy-egy eset ügyvé váló felmutatása lesz; nem amiatt, hogy a történelmi szál a hétköznapi történések és a mindennapi szereplők tablóján bomlik ki; sem azért, mert az esszéregény hagyományaiból egy-egy ironikusan, parafrazeálva idézett bölcselkedő félmondat marad (például „Nem léphetsz kétszer ugyanabba az emberbe.” [291]). A hiányérzet, mintha azért jelenne meg, mert a szövegnek sikerül nagy várakozást ébresztenie a történetek mélyebb rétegeibe való pillantás iránt, de végül is nem sikerül beteljesítenie. Lehetséges, persze, hogy ez írói szándék, és leginkább a narrátor anekdotikusan mesélő hangja az elsődleges a regényben, a mikszáthi elbeszélés módra emlékeztetve. Ez a narrátori hang válik az egymást kiegészítő fragmentumok összetartásának egyik alapelemévé.

A másik alakító jegy az elbeszélői technika oszcillálása az egész és a töredékek közti széttartás és közelítés terében, míg végül a 'farkasember'-mítosz leírásában (277–278) és a szerelmi szál teoretikus fejtegetésében (203, 207) látszik fókuszálni, majd újra szétszóródni, s egyben értelmezni a címet és az alcímet is, mely az érzelmek, érzékek és érzékelések területén találja meg közös határát. Nem nyugvópontot jelent mindez, ahogyan a zárófejezet Madách-parafrázisa is elárulja („nincsen más győztes a teremtésben, csak”), hanem ekként is egy hagyomány folytathatóságának kérdéskörére utal, illetve rákérdez a kontinuitás lehetőségére. A zárás egy pseudo-*locus amoenus*, a (lehetetlen) szerelem (lehetetlen) kertjének felidézése, az Ezerégyéjszaka csalóka kertje és egy festői Rousseau-kép, mely felidézi az író Rousseau Héloïse-kertjét is – de mindez csak a képtelenséget és a visszahozhatatlant emeli be a gondolatok játékába.

Mert a könnyed játékra helyezi a hangsúlyt Kőrösi Zoltán regénye, és – legyen bár hátróztott írói intenció eredménye – 'vegyeskönyvnek' látszik, azzal az erénnyel, hogy a szerző a szétesés határán egyensúlyozva valamiképpen mégis összetartja a szöveg egészét, és – ami talán a legfontosabb – megalkot egy diszpozíciót már a könyv elején, amelynek a regényben végig jelenléte, itt-léte van, és amely egy sajátosan jellegzetes világ utórezgését tudja kelteni az olvasóban, megajándékozva őt az olvasás gördülékenységével, a befogadás ritmusos sodrásával. A regényben megalkotott világ, mely az események szintjén riasztó és élhetetlen, a stílus szintjén mégis harmóniát, elfogadást, életörömet sugároz. Mindezzel együtt mégis olyanak tűnik az *Orrocskák*, mintha egyszerre volna bajai halászlé és citromtorta is, mely persze nem feltétlenül válik hátrányára, de mindenesetre óvatosságra int. A játék öröme, könnyedsége, az írás öröme, önfeledtsége és élvezete mellett az írás-játék egzisztenciát (*ex-istentiát*) kockára tévő mélységei és örvényei sem kerülhetők meg.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

*A Visegrád 4+ Fesztivál
(Wrocław–Olomouc–Prešov–Pécs)
irodalmi melléklete*

MAGDALENA TULLI: Vörösben (*regényrészlet*) 3
MARIÁN MILČÁK versei 24
MARCIN ŚWIETLICKI versei 26
MARTIN REINER versei 29
MILOŠ URBAN: Hastrman – A tókirály (*részlet az első könyvből*) 31
BERECK ANNAMÁRIA: „Jadвига sa smeje a smeje...” (*A Jadviga
párnája szlovák fordításáról*) 35

A melléklet megjelenését támogatta:

International
Visegrad Fund

www.visegradfund.org

Megjelent a *Jelenkor* folyóirat 2002. szeptemberi számának mellékleteként.

Vörösben

(részlet)

Annak, aki már mindenhol volt és mindent látott, utoljára el kell utaznia Ściegibe. Nem kell mást tennie, csak felülni a szánra, s amíg el nem nyomja az álom, siklani-siklani a rónaságon, amely üres, akár a fehér papírlap, és végtelen, mint az élet. Ez a valaki – talán utazóügynök árumintával teli bőrröndjével – előbb-utóbb megpillantja a néptelen, fagyos terek, a négy égtáj felé futó utcák mentén sorakozó hatalmas hóbuckákat. Megpillantja a jégcsaposzlopokat, a téli égbolt sötétjébe merülő hósapkák támaszait. Beszívja a tüdejébe a levegőt, amely éles, akár az érzést a leheletről lemetsző borotva. Értékeli az időjárást, amely mentes a nyugtalan tavaszi fuvallatoktól, a nyári hőség bágyadtságától, az őszi ködös szomorúságától. Méltányolja a fagyot, amely konzerválja az érzelmeket és a tőkét: egyiket is, másikat is megóvja a bomlástól.

Örökös tél és kontrasztokat lágyító, sarkok éleit simítgató sötétség. Csak percekre, ebédidőben oldódott a homály Ściegiben. A leves előtt rózsaszín fény ragyogott fel az égbolton, a második fogás alatt néhány ferde sugarat vetett a nap a háztetők fölött, a desszert után pedig menthetetlenül beakonyult. Az itteni égbolt csillagaitól idegen volt a mozgás és a változás, akárcsak a gázlámpáktól, amelyek ragaszkodtak helyükhöz a konstellációkban.

A sötétben kibontakoztak a vállalkozások – a Loom és Fia cég, a Strobbel-üzem és a Neumann-gyár –, amelyek üzleti ügyei egybefolytak a svéd garnizoneival. A kővé fagyott pusztaságban, ahol csak a szél süvített a négy égtáj felől, állt-állt a garnizon, lassan csordogált benne az élet, parádékon kívül nem volt rá szükség. Már létét is különös szerencsének kell tartanunk, tekintettel arra, hogy a svéd garnizon minden szempontból jobb, mint az orosz, a porosz vagy az osztrák, amiképp a svéd területeken is jobb, mint a többi elcsatolt területen.

A tisztai kaszinó, a kaszárnya, az istálló, a lovarda, a lőportár és a gyakorlótér (letaposott, síkos hó borította, amelyen, ha kellett, menetfelszerelésben, békaügetésben szökdécseltek végkimerülésig) váratlanul bukkant fel a kanyarban, akárcsak az ember sorsában bekövetkezett hirtelen változás. A Gwardyjska utca ugyanis úgy kacskaringózott, mint az esténként eltrombitált takarodó dallama. A trombita arany hangja magasra röppent, a háztetők fölött lebegett. Ám a főtér

Magdalena Tulli (1955) Italo Calvino és Marcel Proust lengyel fordítója viszonylag későn, negyvenévesen debütált *Sny i kamienie* (Álmok és kövek) című kisregényével, amellyel rögtön elnyerte az egyik legrangosabb lengyel irodalmi díjat. Az alábbi részlet másodikik, talán még nagyobb visszhangot kiváltott *W czerwienu* (Vörösben, 1998) című kisregényéből való, amely német és francia nyelven is megjelent. A mesészerű környezetben játszódó regény három, lazán kapcsolódó részének központi motívuma a tragikus szenvedély.

túloldalán rögtön lezuhant, súlyosan, mint az elkábult madár: ott, a viskónegyedben az usankás fiúcskák hógolyóval dobálták meg mindent, ami a földfelszín fölé emelkedett. A gyári sziréna hangja alacsonyan, közvetlenül a föld fölött szállt, minden reggel egyformán bűgött – csupán a mérhetetlen sötétséget tudta kifejezni, amely ott hömpölygött a nappal és az éjszaka minden órájában a Fabryczna utca szurdokaiban. A szirénabűgés visszaverődött a kaszárnya nyerstéglafaláról, mint a falra hányt borsó. A Gwardyjska és a Fabryczna utca két ellentétes égtáj felé futott.

A Strobbel-üzemben porcelánt gyártottak. Raktáraiban szállodai étkezészetek tornyosultak: kis és nagy, lapos- és mélytányérok néma halmai, megszámlálhatatlan hallgatag mártásos kancsó és váza, aljukon négyágú hópehely-jelzéssel. Neumann gramofonlemez-gyárában a dallamtalanul csörömpölő gépek nemes tenorokat, dölyfös baritonokat, ijesztő vagy vidám basszusokat és üvegszerűen átlátszó szopránokat nyomtak a fekete ebonitba, ahol láthatatlanok, de hallhatóak maradtak, örökre bebugyolálva az érthetetlen olasz szavak gyolcsába. A gyár munkásai, amikor munka után elbóbiskoltak a leves fölött, forgó köröket láttak: Strobbel munkásai fehéreket, Neumannéi feketéket.

A Loom és Fia cég székhelye ott volt, ahol a főutcák tengelye keresztezte egymást. Páncélozott kasszáján keresztül áramlott Ściegi egész készpénze, lerakatain keresztül a dobozokba és ládába csomagolt ściegi áru, amely a Fabryczna utca legvégén, a vasúti mellékvágányról indult útnak a nagyvilágba. Ezenkívül Loomé volt a híres helyi varroda részvénytőkéjének nagy része is. A varróműhelyből kikerülő női fűzőket az utolsó darabig elkapkodták a külföldi kereskedőházak, de a helybeli hölgyek is szívesen vásárolták őket, hiszen a halcsontnak köszönhetően olyankor is egyenesen ülhettek, amikor az álmosító unalom hullámai a délutáni szunyókálások szigete felé sodorták őket. Az urak, állukat az ugyanitt varrt ingek merev gallérijára támasztva, csak aludtak a csendben, melyet nem zavarhattak meg az orosz-japán háború ágyúí, még kevésbé a német gyarmati hadsereg puskáinak hangja Afrikában.

A vasútállomás épületei a Węglowa utca mentén sorakoztak. A láthatatlan mozdonyok kéményeiből szikrák röpködtek, elnyújtott fűttyszók hasogatták a sötétséget. A hordárok, sapkájukon bádogszámokkal, idegen kofferekre vártak. A vasutasok olajlámpásokkal járkáltak a raktárak mellett, az ugráló fények végigsöpörtek a vagonok alvázán, s csak olykor-olykor szakították ki a sötétségből a vágány mellett álló, örökösen hófödte szénkupacokat meg a szénporral borított hóbuckákat – úgy hasonlítottak egymásra, akárcsak az itteni nappal az itteni éjszakára.

A Solna utcában sós por kavargott, könnyezett tőle az ember szeme. Az utca a bányászok lakta külvárost átszelve a bányához vezetett. Útközben elhagyogatta a házakat, amelyek hol itt, hol ott meredeztek a süppedős hóban, mint széthányt faladák a ściegi sóban. Ablakpárkányig, tetőig süppedtek bele. A bányászok éjjelente reménykedve hallgatták a roppanásokat valahol a padló alatt. Minél mélyebbre a földbe, annál jobb. Mert csak azokat a szavakat ismerték, amelyek mélyen a föld alatt hangzanak jól, mint „fedezékbe!” és „a hétszentségit!”. A városi forgalomtól kába emberek bénultan álltak a járdán, utat tévesztve, némán, mint az igavonó állat, miközben mindenfelől lökdösték őket. Egy-egy

éles füttyszótól ismét éberek lettek, kénytelenek voltak elrejtőzni a kapualjokban a mulatságra éhes üldözők elől, akik kinőtt nadrágot és túl hosszú kabátot viseltek. Jobb szerettek otthon ücsörögni, az antipódus felé gravitáló kunyhóikban.

De a gyárak, boltok, pénzváltók és hivatalok csakis nekik köszönhették virágzásukat. Minden vállalkozás egykettőre zátonyra futott volna, ha elfogy a só, amely – mint köztudomású – sűrített könny. Az ipar és a kereskedelem felvirágzása ugyanis nemcsak gazdagságot szül, de sírást is. A konjunktúrának sírásra van szüksége, hogy fenntartsa magát. Enélkül kiszárad. Bizonyos mennyiségű könnynek meg kell töltenie az áruforgalom csatornáit, hogy fürgén áramolhasanak a passzívumok és aktívumok, mint ahogy az áruval megrakott hajónak is szüksége van vízre a hajógerinc alatt.

A Loom és Fia cég aktívumai és passzívumai ide-oda áramlottak a világban, hol sziegi só formáját öltötték, hol olajét nagy hordókban, hol meg gabonaszákokét vagy nehéz posztókötegekéét. Az egymás után következő kereskedőnemzedékek férfiaiak bajuszát ifjúkoruktól kezdve zúzmara dermesztette, állkapcsukat összeszorították, jéghideg, minden illúzió nélküli tekintetük átdöfte a megsötétedett fénymázt. Az első Loom fiatakorában tengerész volt. Egy vitorlás maradt utána, amely angol lobogó alatt hajózott egy palack belsejének láthatatlan hullámain: nem tudni, milyen vágtyól hajtva úszott bele, miután legyőzte a spanyol király hatalmas armadáját, és beküzdötte magát a vastag üveg száján.

A Loomok későn házasodtak. Feleségeik egy-egy fiút szültek nekik, akit mindig Sebastiannak neveztek el. Mindegyik képes volt arra, hogy a megfelelő pillanatban az előző helyébe lépjen, mégpedig olyan észrevétlenül, hogy Sebastian Loom mint egy és ugyanaz a személy élt az emberek emlékezetében. A családban az első leány a századfordulón jött a világra. Anyját elvitte a gyermekágyi láz. Attól fogva egyedül élt Sebastian Loom, s mindenben olyan fagyos sziegi józanság vezette, akár a jégcsap. Rövid pórázon tartotta a személyzetet, de magát sem igen kímélte. Egész délutánokra elmerült a könyvvitel és a kereskedelmi levelezés örvényeiben. – Kávét! – kiáltotta időnként, és megrázta a csengőt. Második házassága óta inkább az utazások alatt kötött futó ismeretségeket kedvelte. Hazatértekor csecsebecsék és operett-műsorfüzetek szóródtak ki a bőröndjéből. A délutánokat a Korelli-cukrászdában töltötte, s biliárd mellett üzleti ügyekről tárgyalt Krasnowolski tanácsossal, a kereskedelmi jog jó ismerőjével. A két úr szerdánként a Hotel Angleterre éttermében ebédelt, ahol mindig töltött káposztát rendeltek. Sebastian Loom néha elmélázott a számlák fölött: elhatározta, hogy a kis Kazio Krasnowolskihoz adja Emilát, amikor mindketten elérik a megfelelő kort. Így akarta kivédeni a veszteséget, amely amiatt érhetne a Loom és Fia céget, hogy Loomnak nem volt fia.

Isten tudja, honnan érkezett Sziegibe a német gyarmati hadsereg tisztje aranygombos fehér kabátban és trópusi parafasisakban. Egy szerdán teljesen váratlanul megjelent ebédidőben, éppen a leves és a második fogás között. Kigombolta a gallérja gombját, megtörölte a homlokát; láthatóan nem fogott rajta a sziegi fagy. A nap kis időre épp a Loom-ház fölé emelkedett, s a felhők között, a résen át rézsút néhány sugarat vetett a tetőre, hogy nem sokkal később sötétségbe rejtőzzön, ahogy nap mint nap tette. A távoli gyarmatokról érkezett jövevény elhaladt a városháza mellett, amelynek tornyán a szélkakas a nap első és utolsó

sugaraiban lángolt, és éppen akkor toppant be a szálloda éttermébe, amikor a rózsás arcú Krasnowolski tanácsos már felhajtotta a zúzmarás kupicát, és kezét dörzsölgetve várta a töltött káposztáját. A tiszt levette a parafasisakját.

– Még ma elviszem a feleségét Délnyugat-Afrikába – mondta, és összekopantotta a sarkát.

– Tréfálni méltóztatik.

– Sohasem tréfálok – szólt szárazon a tiszt, és egy levelet nyújtott át a tanácsosnak.

Az olvasni kezdte, de vér szökött az arcába. Hirtelen az asztalra dobta az irományt, mintha megégette volna az ujját. A német hadsereg tisztje gondosan összehajtogatta a papirozt, elrakta, majd búcsúzóul ismét összecsapta a sarkát. Gyors léptekkel távozott, mint aki tudja, hova igyekszik. Eltűnt az éppen felszolgált hegynyi zsíros töltött káposztából szállongó gőz fehér ködében. Krasnowolski tanácsos evett, fuldoklott a zokogástól, és egy kockás zsebkendővel törölgette a szemüvegét. Merthogy minden ízében civil volt.

Felesége után nagy halom megíratlan, könnyektől ráncos levélpapír maradt emlékebe, széttépett sürgönyök, üres fényképeretek és az asszony megszurkált ujjaitól vérfoltos tűpárna. A nő soha többet nem adott életjelet magáról. Lehetséges, hogy úticélját elérve felfalták az afrikai oroszlánok. Krasnowolski tanácsost sokáig emésztette a bánat, míg aztán egy éjszaka meghalt.

A kis Kaziót nénikéi felügyeletére bízták: valamennyien kelletlenül vették magukhoz, és nagy megkönnyebbüléssel szabadultak meg tőle, ugyanis a fiú elég nehezen elviselhető betegségben szenvedett: nem tudott aludni. Éjszakánként felkelt az ágyból, és unalomtól elcsigázva ténfergett a szobákban. Néha nyikorgott a padló vagy az ajtó. Hajnalban hálóingben térdelt a földön, és az ólomkatonás dobozokat nyitogatta a kályha résnyire nyitott ajtajából áradó vöröses derengésben. A ściegi ulánusok és a német gyarmati hadsereg közti csata zaja szétvetette a gyerekszobák rózsaszín tapétás falát, felébresztve a csecsemőket és a dadákat. Bácsikái egész éjszaka veszekedtek nénikéivel a mahagóni hálószobákban. Elfajtott suttogások, gúnyos kérdések, zokogások és dühös kiáltások között ingadozott Kazio sorsa. Bácsikái hajthatatlanok voltak: elintézték, hogy a fiú kadétiskolát végezzen Svédországban, nénikéi pedig esténként könnyek között idézték fel szomorú történetét.

Loom egyszülött lánya nem sokkal a tizenhetedik születésnapja előtt eljegyezte magát Krasnowolski tanácsos fiával, aki hivatásos tisztként tért vissza Ściegibe: nagyon jóképű fiú volt, különösen a díszegyenruhájában, formás bajuszával és ködben úszó, sötét szemével, amely mindig kicsit karikás volt a kialvatlanságtól.

– Nem tud elaludni, mert felébredni sem tud soha – mondták róla keserűen a nők, amikor szakított velük. A kereskedő ismerte a fiú szerelmi kalandjairól szóló pletykákat, de sem ezt, sem a katonai szolgálatot nem vette komolyan: abban reménykedett, hogy veje az esküvőt követően dohányszínű zakóra cseréli az egyenruhát, és mindenestül a cégnek szenteli magát.

– Soha az életben – jelentette ki az ifjú főhadnagy, miközben a garnizon kaszinójában a kártyát keverte. A tisztok megértően néztek össze a kártyaasztal fölött, kényszeredetten vigyorogtak, s közben azt kérdezték maguktól: akkor minek veszi el a Loom és Fia céget?

Kiterítette a kártyákat, hunyorogva nézegette őket, mintha megzavarta volna álmát a kimondatlan kérdés. Végigtapogatta az egyenruhája zsebeit, a négy-szögletű kartonkeretet keresve. Magánál hordta a menyasszonya fényképét. Gyors pillantással hatolt át a gyermeki arcon, amelyen nyoma sem volt semmilyen elhallgatott ténynek, titoknak, semminek, ami megsebezhetne volna.

Szakasztott olyan tiszt volt, mint a többi, kifényesített csizmája éppúgy csillogott, és ugyanolyan suvikszsága volt; evett, ivott és viszonylag boldogan élt, míg meg nem érkezett Németországból Augustus Strobbel, az idős Strobbel porcelánétkészlet-gyáros unokaöccse. A fiatalember hosszú szempilláinak és lágy pillantásának köszönhetően nyomban a kisasszonyok kedvence lett. A táncos uzsonnákon mindig pironkodott a vihogó koszorú közepén, amikor énekelni kezdtek: „Meine lieber Augustus, Augustus, Augustus...”. A falnál álló nénikéi nyugtalanul elhallgattak, de aztán felismerték a még náluk is régebbi dalt, s egymás után eresztették le a lornyonjaikat, hogy felvegyék az elejtett fonalat. Augustus Strobbel valósággal ragyogott, miközben a porcelánról beszélt. Bizonygatta, hogy mindennél tartósabb a világon, sőt minél vékonyabb, annál tartósabb, hiszen törekeny lévén a lehető leggondosabban bánnak vele, ami állítása szerint legjobban a Strobbel-magángyűjteményben található kínai vázákon látszik. Augustus Strobbel csíkos selyemmellényt viselt, amilyent még soha nem láttak Ściegiben, mellénye alatt pedig ott dobogott a szíve, nemesen és finoman, akár a porceláncsengettyű. Semmi sem idegesítette jobban Kazimierzt, mint a porcelán, különösen azok az ostoba csengettyűcskék.

Az éves ünnepnap, amikor a főtéren lármás mulatságot, a szalonokban táncestet rendeztek, Loom számára az ünnepi ebéd, a húsleves és tormás hússzelet emelkedett unalmát jelentette a városi tanácsban, amelynek emberemlékezet óta tagja volt. Miközben előkészítették a fekete frakkját, Emilka a szobalány segítségével felvette a báli ruháját, és leste a szánt, amely a táncmulatságba repíti, egyenesen Kazimierz Krasnowolski – esetleg Augustus Strobbel? – karjai közé. – Embarras de richesse, de richesse, de richesse – énekelte kezét a szívére téve, amely úgy örülten kalapált. Hol a tükörhöz futott, hol az ablakhoz, míg csak el nem szédült a boldogságtól és az izgalomtól.

Végre megérkezett a szán. Emilka már szállt volna fel, amikor a Gwardyjska utca felől Kazimierz vidám tisztiszolgája rohant feléjük, s a Loom-ház előtt összetalálkozott Augustus Strobbel melankolikus inasával, aki a Fabryczna utca felől jött sietve. Egyszerre álltak meg Emilka előtt, sapkájukat a kezükben gyűrögetve, keblükben egy-egy névjegykártyával a fiatal Strobbel kerek és Krasnowolski szögletes betűivel – nem tudták, mit kezdjenek velük, mivel mindketten azt az utasítást kapták, hogy titokban adják át. Így hát a ház oromzatát koszorúzó angyalokra függesztették tekintetüket.

– Kisasszony! – kiáltozták. – Kisasszony!

Pihekönnyű hangok roppennek fel, de néha ennyi is elég, hogy letaszítsa az elmozdult követ. A Loomok bőségszaruja kicsúszott az angyalok kezéből, amelyek száz éve tartották. A saját súlya lehúzta: ledőlt, és keresztülhúzott minden számítást.

A robajlás a tükör előtt érte Sebastian Loomot, miközben a gallérját gombolta. Azonnal orvosért küldött. Emilka ágya mellett várta a doktort; betömte a fülét, hogy ne hallja a fúvószenekart, amely tovább játszott, noha már senki nem

táncolt. A pletykára éhes tömeg az ablak alá gyűlt; a csődületben gyerekek futkostak, ragacsos kezükben kőkemény mézeskaláccsal. Mielőtt odafenn, a jeges égbolt alatt fölhangzottak a tűzijáték robbanásai, az orvos minden kétséget kizáróan megállapította, hogy Emilka szíve megállt. A lány legalább negyedórája tisztában volt vele.

– De hisz az nem jelent semmit – ismételte, s csak egyvalamit szeretett volna: hogy mielőbb induljanak el a bálba. Ám a szán már rég elment, és Emilka helyett a különös hírt repítette tova. Loom hallani sem akart a bálról. Megfogta a doktor könyökét, és kihúzta a folyosóra.

– Mi a baja? – kérdezte suttogva.

– Megállt a szíve, mint az elromlott óráé – tárta szét a karját a doktor. Semmi mást nem tudott, az ütésnek nem maradt nyoma, egy csepp vér sem szennyezte be a lány szép hajfűrtjeit. Loom nyugtalanul nyúlt az aranyfedelű órájához, amely igencsak hangosan ketyegett a bal felső mellényzsebében.

– Tegyen meg mindent, doktor úr – kezdte a következő pillanatban, miután levegőt vett. Kezét még mindig a felső zsebén tartotta, ahol az óralánc lógott. – Hiszen mindig van remény... ha van rá bármi mód...

Az orvos csóválta a fejét. Mindenre van megoldás, kivéve a halált – szokta mondani a betegeinek, a szemüvegét villogtatva. Az orvostudomány nem ismert gyógyszert Emilka betegségére. Így hát a doktor letolta az orráról a szemüveget, felsóhajtott, és részvétét fejezte ki Loomnak.

Részvétét! Hát nem bálba készül Emilka? Ám a doktor ezt a számára mellékesnek és lényegtelennek tűnő körülményt az elkényeztetett egyke neveltetésbeli hiányosságainak tudta be. Hasonló esetekben az úgynevezett halál utáni merevedés, a *rigor mortis* hamar véget vet az ábrándozásnak. Ha a kisasszonyban nincs elég tartás ahhoz, hogy a végső órán tiszteletben tartsa a szabályokat és az erkölcsöt, ha mindenáron az életbe kapaszkodik, az említett rigor majd megóvja a kompromittálódástól, segíteni fog összeszorítani a fogait és távozni *comme il faut*. A merevedéssel ellensúlyozható a kellő bátorság hiánya. A doktor teljes nyugalmat, csendet és elsötétítést írt elő. Így majd megdermednek a vágyak, és normalizálódik az állapot. Emilka döbenten és dühösen fogadta a dolgot. Szóval ezentúl nemcsak a szíve nem fog dobogni, de táncolni sem táncolhat?

– Nem, nem és nem! – kiáltotta, a lábával toppantva.

A doktor, miután kilépett Looméktól, halálosan fáradtnak érezte magát; kedve támadt betérni a kocsmába egy kupica borókapálinkára. A kocsmá zsúfolásig telt eltávozáson lévő katonákkal, akik folyton az időt tudakolták, majd rogyadozó lábbal keltek fel az asztaltól, éppolyan szomjasan, mint az ünnep előtt. A tűzoltók, miután felaggatták a lampionokat és fellőtték a tűzijátékot, a sarokban szundikáltak a korsók fölött, örökös hiányérzetben. Az ünneplő sereg lassan kimerült, mint minden évben. A harsonák, amelyek előzőleg a főtéren szóltak, és próbáltak túlharsogni a kocsmában játszó cigányok hegedűjét, velük együtt elcsendesedtek, a zenészek pedig hazaindultak, cipelve fekete tokba zárt, néma hangszereiket.

Loom térdéről lassan lecsúszott a pléd, miközben tétlenül ült a fotelban, félig begombolt gallérral, amely úgy meredezett a nyakán, mint valami zászló.

– Nem tudja, Adela, hogy a méltóságos úrnak muszáj rendszeresen ennie? – fedtte meg Emilka a szakácsnőt. – Adjon be valamit, amilyen gyorsan csak lehet.

Karjánál fogva az étkezőbe vonszolta apját. Némán ültek le a kései étkezéshez. Ekkor Stanisław bejelentette Kazimierz Krasnowolskit.

– Küldd el udvariasan – mondta Loom.

Mikor Kazimierz távozott, még sikerült az előtérben hűvös meghajlással köszöntenie Augustus Strobelt. Az ifjú Strobelt még kevésbé kívánta látni Loom. Ellentmondást nem tűrő kézmozdulattal intett lányának, hogy maradjon ülve.

– Miért? – kiáltotta a lány. – Miért?

– Vannak határok, amelyeket nem szabad áthágni – magyarázta Loom. – Számíthat-e bizalomra a bank, amely nem fizeti ki a váltóit? El kell fogadnunk a halált, hogy az élet megőrizhesse méltóságát.

A temetkezési vállalkozó meghozta a koporsót a szentelt gyertyákkal, virágcsokrokkal és jegesvödrökkel. Nem ő tehetett róla, hogy a temetés előkészületei megakadtak. Emilka örült dührohámában szétdobálta a jeget, összetaposta a virágokat és letépte a tükrökről a gázszeplet.

– A kisasszony megőrült, világosítsd meg a lelkét, Uram – suttozták a tálalóban. Mielőtt bárki feleszmélhetett volna, Emilka felmenekült a hálószobájába és bezárkózott. Három nap, három éjjel sírt. Végül kifárasztotta a sírás. Negyednapra elcsendesedett. Kiontott könnye finom, fehér köddel töltötte meg a szobát.

– Milyen füledt itt – jegyezte meg Stanisław, az inas, amikor végre kinyílt az ajtó. Kihajtotta az ablakot: a párafelhő felszállt az égbe. Emilkát elnyomta az álom, sokáig aludt, este pedig előhúzott fehérenműszekrénye rejtekéből egy tiltott francia szerelmes regényt, és nekilátott az olvasásnak. Másnap és azután is olvasott: immár senki előtt nem titkolta. A könyv fölött ülve ki-kinézett a behavazott utcára. De senki sem jött többé.

Emilka kompromittáló állapota nevetségessé tette Kazimierz Krasnowolskit, aki végül nem tudta, gyászolnia illenék-e. A szalonokban megvető hallgatás övezte az ügyet. A kaszinó nagytermében viszont csak éles tekintetétől hervadtak le a jelentőségteljes mosolyok és hallgattak el a suttozások.

– Unatkoznak, vagyis képtelenek felejtani – sziszegte később saját képének a tükörben, miközben egy kis timsót szórt az állára, amelyet felsértett a borotva. – Itt minden folt száz évig fennmarad, tovább, mint a szolgálati szabályzat.

Szolgalat után a pasziánsz fölött üldögélt, a szájához ragadt török cigarettával, amelyről olykor lehullott egy kis hamu a kétértelműen mosolyogó dámákra, szigorú tekintetű, busa szemöldökű királyokra és szemüket ostobán meresztő bubikra. Amikor zárták a kaszinót, s az asztalokról már leszedték a foltos abroszokat, felhajtotta az utolsó pohárral. Sehogy sem jött ki a pasziánsz, elválás és örökös hiány volt a kártyák sorsa. Meg a jóllakottságot nem ismerő éhség, amelynek oka a testfelépítésükben rejlett: a szegycsontjuk alatt, ahol a gyomruknak kellett volna lennie, a nyelőcsövük finoman egy másik nyelőcsőhöz kapcsolódott, mintha csak tréfa lenne az élet. A két fejben ellentmondó vélemények, a két szívben összeférhetetlen vágyak lakoztak. Míg az egyik felet szerelem fűtötte, a másik gyűlölettől fuldoklott. Az egyik élni akart, a másik inkább meghalt volna.

– Az élet és a halál – mondta a doktor, míg felírta Kazimierznek az álmatlanság elleni párlatot – olyan, mint ezek a címkék a fiolákon. Ez desztillált víz, az tiszta alkohol. A fiolákban meg össze van keverve minden, egy kicsi ebből, egy

kicsi abból. Mint egy rossz hírű palackozóban, ahol hamisított szeszes italt gyártanak. Cukorral kell bevenni, főhadnagy úr, különben nem tudja lenyelni.

A doktor gyógyszere rosszat tett Kazimierznek. Egyre mélységesebb kábulatba taszította, hogy már a szolgálat sem okozott örömet neki. Erre a betegségére meg a szerencsejátékot használta gyógyszerül.

– Muszáj ennie, főhadnagy úr, muszáj aludnia – emlékeztette a csicskása, Felek Chmura, s hogy a kedvében járjon, hozzátette: – Kár Emilka kisasszonyért, olyan kedves teremtés volt.

Mire Kazimierz hirtelen felébredt, talpra pattant, mintha riadót trombitáltak volna.

– Mit akarsz ezzel mondani? – kérdezte gyanakodva, megragadta a csicskása zubbonyát, és jól megrázta. De Felek nem tudott válaszolni. Kazimierz dühösen lökte el magától. – Ne nézz úgy rám, te hülye! – ordította.

Ludwig Neumann gramofonlemez-gyáros Krasnowolski tanácsossal való barátsága emlékére meghívta magához Kazimierzt, hogy elszakítsa a kártyától és a nehéz gondolatoktól. Ebéd után felszolgálták a kávé. A házigazda és a vendég letelepedett a mély fotelokba, és rágyújtottak egy cigarettára. A gramofon korongján egy Neumann-féle fekete ebonitlemez forgott; a láthatatlan bubik tenorja felszállt a kékes füstgomolyaggal a mennyezet gipszstukatúrájáig, s igyekezett elkeveredni a dámák parfümillat-könnyedségű szopránjával, míg meg nem szólalt a királyi bariton, amely képes minden hangot az égből a földre rántani. A pikk sötét aljában ott remegett a keserűség összes árnyalata, mialatt a kávé kihűlt a csészékben. A szíven talált bariton menthetetlenül kimúlt az alsó oktávban, jogara cintányér-csörömpöléssel a padlóra zuhant. A csattanások és morajok közepette a dzsókerek szünni nem akaró fejhangjai visítottak a dráma széléről. Mindeközben Ludwig Neumann szenttelen hangja az újsághíreket kommentálta, keze pedig a hamutartóba ütögette a hamut. Kazimierz újra meg újra beszippantotta az alig érezhető, női parfümillatot.

Megmutatták neki Stefania leánykori hímzéseit – a lány rövid ideig tartó, boldogtalan házassága után nemrég tért vissza az atyai házba. – Mostanában hanyagolja a kézimunkát, semmi sem köti le – panaszkodott Neumann. Kazimierz aznap délután nem találkozott Stefaniával: a lányt állítólag migrén gyötörte. Míg a fiatalember a lakájtól vezetve kifelé tartott, a homályos folyosón keresztezte útját a több súlyos ajtó által tompított hang, amely ennek ellenére a magas regiszterekben úgy ragyogott, akár a vízen tükröződő hajnalpír. A mély hangok öbleit sötétség borította. Kazimierz fulladozott, de valahogy eljutott a korlátig. A hullám ott hömpölygött mögötte a lépcsőn a koloratúra meleg vízésésével, s végül kifolyt az utcára, csendesesen, mint az emlék; a hidegben megfagyott, és jégösvénnyel jelölte ki az utat a Neumann-háztól a kaszárnyáig. Így aztán aznap este, amikor Kazimierz visszament Stefania ablaka alá, összevissza csúszkált, és igaz csak vigyáznia kellett, hogy ki ne szaladjon a lába alól a talaj.

Egy idő után javulni kezdett az állapota. Egy nap kettétépte Emilka fényképét, és a fiókja mélyére süllyesztette. Külön került a két szem. Az egyik tekintet a kezében lévő legyezőre tapadt, a másik a semmibe veszett. Az Emilka szeméből sugárzó ártatlanság, amely a lány életében enyhítette Kazimierz bánatát, egyetlen

halála után viszont a bizonytalanság és merengés forrása volt, végre eltűnt a két tépett szél, a török dohány szemcséi között.

Kazimierz leveleit csicskása, Felek kézbesítette Stefaniának. Ám ahelyett, hogy sietett volna vissza a válással, mindig betért Adelához, Loom szakácsnőjéhez. Útközben találkozott a hentesfiúval, egy szeplős, tizenkét éves kölyökkel, akivel gyors üzletet kötött. Gyűrt pergamenpapírba csomagolt, koronás orosz-lánnal díszített katonai gombokat húzott elő a zsebéből, és elcserélte szafaládéra: egy darabért egy gombot adott. A szafaládét a kapualjban ette meg, aztán bekopogott a konyhaajtón. Adela mindig megkínálta maradék édes lepénnyel, ha csak nem ette meg előtte a tűzoltó, Alojzy Piechota, akit Adela ugyanúgy kedvelt, mint Feleket. A csicskásnak a Loom-házban tett mindennapos látogatásai miatt sohasem voltak rendesen kitisztítva a tisztai csizmák. Kazimierz minden alkalommal lehordta Feleket, és a trombitává sodort újsággal nagyot csapott a csicskás tüskés koponyájára. Az úgy tett, mint aki megbánta bűnét:

– Főhadnagy úr, esküszöm az élő Istenre, megjavulok – fogadkozott, és verte a mellét, hogy csak úgy döngött.

De piszkos ügyek nyomták a lelkét, és mindent megtett, hogy elterelje róluk Kazimierz figyelmét.

– Milyen szép Stefania kisasszony! – lelkesedett a szemét forgatva.

– Semmi közöd hozzá, te számár.

Kazimierz komor pillantásokat vetett a fényképre: hasonlított a másik, összetépett képre, amelynek helyébe lépett. Mikor a kaszinóban előhúzta a pénztárcáját, hogy fizessen, a fényképről mindig eszébe villantak a táncos uzsonnák, amelyekre Stefania hetente többször is eljárt. Titokban, késő este szökött be a lányhoz – nem tudta, mi az álmoság. Csókolózás közben hirtelen megkérdezte tőle, hányszor táncolt az ifjú Strobbellal, és sugdolóztak-e porcelánokról. Stefania mélyen megsértve, fájdalmasan összeszorította az ajkát. Kazimierz dühösen csörtetett vissza a kaszinóba, hogy leigya magát és felejtse. Annyira sikerült megutálnia Augustus Strobbelt, hogy szívből szerette volna kihívni párbajra, és lelőni. Bálok alkalmával tekintete, amely kemény volt, akár a pisztolygolyó, végigszáguldozott a szobákon, a kobaltkék porcelánra emlékeztető, jól ismert pillantás után kutatva. Hazafelé ment barátai, amennyire tudták, csitítgatták, váratlan hévvel vállon veregették, és próbálták elfojtani a szívéből a gallérja és a vállbojtjai felé kúszó, láthatatlan lángot, amelyet korábban ők maguk gyújtottak könnyedén elejtett, óvatlan tréfáikkal mint gyufákkal. Egyikük-másikuk gondolkodás nélkül segédkezett volna neki bármilyen ügyben, kivéve azt, amelyik az örület ködét bocsátotta a főhadnagy szemére. Nem maradt más megoldás: gyűrűt vitt a lánynak, és megkérte a kezét, közben pedig abban reménykedett, hogy sikerül Stefaniát megtartania a lámpa fénykörében, a kézimunka fölött görnyedve. De a lány nem akarta megígérni neki, hogy ezentúl a négy fal között, kézimunkával a kezében fogja tölteni az életét. Gondolkodási időt kért, s a jegygyűrű közvetlenül a kettétépett fénykép mellett várta a lány döntését, bársonnyal bélelt dobozkában, a kulcsra zárt fiók mélyén.

A pasziánsz fölé hajló tiszt nyugtalan légzése éjszakánként gyűlölködő gondolatok párájával töltötte meg a szobát. A küszöbön alvó csicskás felébredt a rossz levegőtől, és felkelt, hogy kinyissa a szellőzőablakot; a párafelhők elszálltak az ég felé. Komor seregekhez hasonlatos felhők gyülekeztek a kaszárnya fölött.

– Az orosz–japán háború előtt is ilyen volt az ég – jegyezték meg a háziasszonyok. Nekiláttak hát vajat szűrni, átrostálni a lisztet és a kását az impregnált vászonzacsókba.

A kaszinóban régimódi gázlámpák égtek. A füstös tükrökben egyenruhák nyüzsögtek, felettük arcok rajzolódtak ki homályosan, elmosódva, megkülönböztethetetlenül. Mialatt valamelyik asztalnál baccarat játszottak, a tükrökben paszományos kabátujjak kártyát keverték, és besöpörték az érdemtelenül szerzett nyereséget. Kiütögették pipájukból a hamut, átfutották az olvashatatlan, fordított címekekkel teli újságpapír-lepedőket.

Amikor zárták a kaszinót, Kazimierz ott ült, homlokával az asztalra dőlve, a szétdobált kártyák között, s összeszorított szemhéján mint ködön vagy porfelhőn át zászlókat, lovakat, talpas ágyúkat látott homályosan. De túl kevés volt belőlük és túl messze álltak, semhogy megszabadíthatták volna a kínszenvedéstől. Közvetlenül a háború kirobbanása előtt szuronyrohamokról álmodott ébren: a fém fagyos csillogása átdöfte a vágyak kusza gomolyagát. A meghatározhatatlan színű egyenruhák vörösben tocsogtak. Ennek a vörösnek egy patakocskája – nem tudni, honnan szivárgott – hagyott foltot mindennapi gondolatain is.

Még nem került sor az eljegyzésre, amikor az ifjú főhadnagyot már készült bedarálni a háború gépezete a csizmahúzó zsámolyával, a kacsaringós monogrammal díszített zsebkendőjével és vidám csicskásával együtt, aki a tisztí bóröndjét vitte utána. A háború, amelyről az újságban azt írták, hogy a Ferdinánd főherceg elleni merénylet robbantotta ki a hőség kínozta Szarajevóban, más szemszögből nézve a jeges stagnálás következménye volt, melyben a gyűlölködő gondolatok párája sötét felhőkké dagad, és könnyen halállá válhat. Innen nézve Kazimierz maga idézte elő a háborút, sóhajai súlyával billentve át a dinasztikus érdekek és diplomáciai feszültségek mérlegét.

– Hallom, megemberelte magát – mondta Ahlberg ezredes Krasnowolski főhadnagynak, amikor egy délután fogadta. – Örülök neki.

Előhúzott az íróasztalából egy félig üres üveget, annak tanúságaként, milyen felelősséget érez azért, hogy megőrizze a tisztí becsületét. No meg annak jeléül, hogy előző nap minden erejét összeszedte, hogy elrakja az üveget, mielőtt a fenekére nézne. Elővett két kupicát, és lassan megtöltötte. Kazimierz kiitta, lerakta a kupicát, és nagy levegőt vett.

– Ezredes úr, maga is tudja, hogy képtelenség védeni ezt a hókupacot – szólalt meg. – Még ha valamennyien itt pusztulunk is. De még meghalni sem lesz könnyű.

Valódi halálra gondolt, golyótól. Ahlberg ezredes nem táplált illúziókat az ellenállás eredményességét illetően, amely feltartóztathatná az ellenséget a nyílt mezőn, ahol csak német, orosz és osztrák szelek fújnak, így hát rögtön egyetértett vele, noha az alkalommal élve egészségesen kikacagta magát.

– Nem könnyű meghalni – nagyon jó! Az utolsó órában puff! – felfordul, és anyyi. A legegyszerűbb dolog a világon.

Kazimierz összehúzott szemöldökkel hallgatta. Az ezredes ránézett, abba hagyta a nevetést, és a csengő után nyúlt. A szolgálatot teljesítő katona jelentkezett, üres vödörrel. Elvitte a teli vödört, amelybe megállás nélkül csöpögött a víz a mennyezetről. Kazimierz vérben úszó szemében vörös fényben játszott a teli

vödör. Az ezredes közben már a tető lyukairól beszélt, nem ért távolabbra a tekintete. Rekedtes hangon sorolta az okokat, amiért repedeznek a cserepek. Pedig körös-körül minden recsegett-ropogott, az egész ściegi rend, s a repedéseken át, amelyek egykor kapóra jöttek a trópusi sisakos, magányos tisztnek, nem a víz patakocskája, hanem az idegen hadsereg áraszthatta el bármelyik percben Ściegit. Kazimierz dühében összeszorította a száját, és arra kérte az ezredest, bocsássa el, mentse fel esküje alól, mert valahol már várja a frontegyenruha, a lo-vasszájad, az ágyüüteg.

– Menjen csak, ha olyan szerencsés, hogy semmi sem tartja itt – felelte Ahlberg nyugodtan, és ismét megtöltötte a kupicákat. – Ki ne szeretne távozni és felejtetni?

Még aznap délután aláírta a megfelelő papírokat, és megküldte a stockholmi hadügyminisztériumnak, amely száz éve nem foglalkozott háborúval és nem is állt szándékában ezt tenni. Postafordultával megérkezett a válasz. Mikor Stefania hímezőrádjában már szárba szöktek a kék meg lila virágok, Kazimierz egyetlen rántással eltépte a fonalat, amely a szíve köré fonódott. Minden köteleltől megszabadult; oda igyekezett, ahol lőnek. Elutazott, hogy felejtсен. Búcsúzóul célba vette a bádóg szélkakast a városháza tornyán, és meghúzta a ravaszt. Az alvó városban tompán szólt a lövés. A szélkakas megperdült, majd szokás szerint tátott szájával megmerevedett.

Stefania alig várta, hogy levelet kapjon. – Nem jelent semmit – suttogetta, míg fűzte a tűbe a cernát. Rendületlenül hitt benne, hogy Kazimierz visszajön, hisz a jegygyűri még mindig Stefania döntésére várt, nem ért véget a lánykérés története. A szolgálólány segítségével egyre csak varrta menyasszonyi kelengyjét. A kész darabok egyenlő nagyságú oszlopokban tornyosultak a szekrényében. Úgy érezte, a remélt visszatérés egyenesen következik a lepedők és lenvászon törülközők aszúrozásából, a damasztabroszok hímezéséből. Ám a fülébe jutott, hogy elutazása előtt Kazimierz eladta a gyűri, hogy kártyaadóságait kifizesse. Stefania leeresztette az asztalkára a kézimunkát, s csak bámulta a falat. Így ült egész nap, este pedig remegő kézzel azért a selyemfonálért nyúlt, amelynek erősebb volt a színe, mint a rózsza illata.

A hímezőráma sötétvörösön kivirágzott, s ettől váratlan kavarodás támadt a liliomok között. Mintha folt esett volna a kézimunkán. Stefania megjedta a gyakorlott ujjai alól kiszaladt rózsától. Égővörös arccal fejtegette a selyemszálakat. A légáram felkapta a foszlányokat, és szétrepítette a világban. Az elektrosztatikus erőnek engedelmessé katonavonatok tetején és egyenruhákön telepedtek meg. Aki csak magán viselte a vörös selyem egy foszlányát, azt mind utolérte a háborúban a golyó. Mielőtt Stefania végzett a liliomos kispárnával, Kazimierzt hazahozta a vonat, minden gondjától megszabadulva, hajában vörös szállal, szögekkel kivert, hosszúkás ládában. A koporsót a helyi temető tisztii parcellájában földelték el; díszsortűz dördült, visszaszállt a visszhanggal. Ez lett a vége. Közben Ahlberg ezredes szállása továbbra is beázott, az újabb és újabb javítások következtében pedig gyakrabban kellett üríteni a szerencsétlen vödört, mint azelőtt.

A háború folyt tovább Kazimierz nélkül, sőt egyre szélesebb köröket írt. Hivatalos sürgönyben emlékezett meg a finom Augustus Strobbléről, aki egy nap,

miután bácsikájától kapott egy doboz szivart és elbúcsúzott az ünnepélyesen merev irodai alkalmazottaktól, elhagyta a porcelángyárat, s vonaton oda utazott, ahol frontegyenruha várta, s ahol mit sem ér a porcelángyártással kapcsolatos kimerítő tudás.

Most, hogy Felek, a tisztiszolga elment a háborúba, Alojzy, a tűzoltó egymaga ehette volna meg az összes maradék édes lepényt, de nem volt étvágya. Órákig üldögélt Loomék konyhájában, és nézte a tűz vakító visszfényében úszó orosz, osztrák és német felhőket. Olyan mozdulatlan és néma volt, hogy Adela egész megfélekedezett róla.

– Ilyen tü-ü-üz után vi-i-íznek kell jönnie – mondta végül. A tapasztalat ugyanis arra tanította, hogy mindig megmarad a tűz és a víz egyensúlya. De milyen víz? Honnan jön víz, ha egyszer, amerre a szem ellát, mindenütt csak hó és hó?

Egy nap a leves és a második fogás között tengerhullám csapkodásához hasonló zaj hallatszott a háztetők fölött. Mindenki az ablakhoz rohant, és az eget kémlelte. Ahlberg ezredes a kaszárnya udvarán gukkerral figyelte az aeroplánt. Szél cibálta a pilóta sálját, repülőösszeművege bíborvörösön csillogott.

– Miket nem lát néha az ember – dörmögte a garnizon parancsnoka. Odahívta a vödört cipelő katonát.

– Látsz valamit? – kérdezte, és átadta a távcsövet.

– Ugyanazt látom, amit az ezredes úr – jelentette a katona.

Az aeroplán a Fabryczna utca fölött hógolyók tüzebe került, amelyek könyörtelenül záporoztak mindenre, ami elszakadt a földtől. Néhány eltalálta a gép hátsót, egy a szemüvegen csattant. Az elvakított repülő s dühösen söpörte le magáról a havat, és üldözőbe véve az usankás fiúcskák csapatát a gyártelepek felé vette az irányt. Két bombát dobott le, az egyik Strobbel üzemét rombolta le, a másik Neumannét. A világnak ezt a felét attól fogva fekete-fehér törmelék borította.

Az ezredes az egész tárat kilőtte a revolveréből, de csak a törzs burkolatát sikerült átluggatnia. Az aeroplán egy hurkot írt le a levegőben, majd eltűnt a háztetők fölött, a felhőtakaró résén átszűrődő utolsó sugarakban. Minthogy továbbra sem tudták, minek köszönhetik a gép megjelenését, egyértelműnek látszott, hogy rövidesen visszatér. Ahlberg megparancsolta, hogy vigyenek fel egy ágyút a városháza tetejére. Tizenöt ember harsány „húz-zad” kiáltásokkal még vacsora előtt végzett a munkával.

A tüzerek a parancs értelmében megtöltötték az ágyút, és vártak. Csak másnap, a leves és a második fogás között gyújtották meg a kanócot. Nagy dördülés hallatszott. Az ágyú a lendülettől hátraugrott, a városháza alapjaiban megremegett, törmelék temette be a kéménynyílásokat. A lövedék célt tévesztve átrepült a tetők fölött, és a Solna utca végén becsapódott a havas pusztaságba. Lerombolta a föld alatti aknákat, és akkora mélyedést hasított a földbe, amekkora a városháza tornya.

Az aeroplán csúfot űzött az ezredesből. Időnként hirtelen leereszkedett, hogy aztán az utolsó pillanatban felemelkedjen a tüzerek orra előtt. Sietve ismét megtöltötték az ágyút és elsütötték. A gép darabokra szakított hassal keresztülbucskázott a fél égbolton, majd szurokfekezte füstgomolyagot eregetve lezuhant a városi gázművek téglarotundájára. Robbanás hallatszott, az egész városban kialudtak a gázlámpák.

– Az ellenség elfoglalta a bányát, az utca tele katonákkal, a civileket visszatere-
lik a házakba! – rontott be hivatlanul Stanisław, az inas Loom dolgozószobájába.

– Csengettem volna? – vetette oda epésen Loom. Felemelte fejét a számla-
könyvekből, amelyek fölött gubbasztott a gyertyafénynél, az egyik sarokból a
másikba ugráló árnyékok között. És ajtót mutatott Stanisławnak.

Ahlberg ezredes, miután kétszer lövetett az ágyúval, nyugodtan várta az el-
lenséges hadvezetést. Nem lehetett felróni neki, hogy egyetlen puskalövés nél-
kül adta fel a várost. Még maradt annyi ideje, hogy szemlét tartson vakolattól fe-
hér, koromtól mocskos seregei fölött. Parancsot adott, hogy nyissák ki a raktárt,
és vegyék fel a díszegyenruhájukat. Aláírta a kapitulációt, majd hazament, és ki-
biztosította a revolverét.

– Végre vége – mosolyodott el az ezredes.

– Puff! – szólt a fegyver.

De ezzel még nem volt vége. Kisült, hogy a díszegyenruhákról hiányoznak a
gombok. Valaki késsel levagdosta őket, csak a hurkocskák maradtak. Ahlberg
feje közben már a fotel karfájára dőlt, szája kinyílt, szeme kimeredt. Kavarodás
támadt, és nem volt senki, aki rendet teremthetett volna – kivéve az ellenséges
parancsnokot, aki gúnyosan nevetett, miközben parancsot adott a kivonulásra.
A ściegi ulánusok összehúzták magukon paszományos kabátszárukat, fogták a
nadrágjukat: így mentek a fogságba.

A Solna utca végében tömegeket vonzott az ágyúlövés vájta bombatölcsér. A vá-
roslakók megszemlélték a mélyedés alján felgyűlt vizet, amelyben felhők tükröz-
ődtek. A határsorompó felállításakor a hadsereg a város részének nyilvánította
a gödröt, és torlaszokkal kerítette el a kietlen hőmezőtől.

Az idegen tiszték szórakoztatására sürgősen faemlényt építettek a kaszinó-
ban. A műsor a fényekkel, struccokkal és zenekarral megörvendeztetett közön-
séget a főváros sugárútján végigvonuló lovassági kancák parádéjára emlékeztette.

– Nézd azt ott, balra – mondták a tiszték németül, és adogatták egymásnak a
tábori látcsövet. A számok után felállva tapsoltak. Minden este szétszedték a ter-
met. A közönségesen röhögő dobok dölyfös harsonáknak adták a ritmust, a
trombita azt trombitálta, hogy szép az élet, a hegedűk alig tudtak lépést tartani
vele, részeg zokogással panaszkodtak, hogy túl gyorsan szalad. A zenekar
ugyanis, amelyet sietve tákoltak össze tűzoltó-fűvósokból és cigány vonósokból,
próba nélkül játszott.

A tiszték már reggel beültek a kaszinóba, és várták az esti előadást; megvető
arccal olvasták a háborús újságokat, és másolóceruzáikkal mindenféle térképe-
ket firkáltak az asztalkendőre, keletre és nyugatra, északra és délre mutató ku-
sza nyilakkal. A Korelli-cukrászdában, ahol a cukormázás süteményekkel teli,
üveges pult a terem egyik falától a másikig ért, rózsaszínű és pufók egyéves ön-
kéntesek engedték át a feledésnek nem sokkal korábbi latin- és algebraóráikat.
Mégmámorosították őket a márványsztalkák melletti élet meglepetései, s a
mentalikőr kupicái fölött sóváran kutatták tekintetükkel a nőket. A billentyű
fölé hajoló vak zongorista hamisan csillogó bécsi keringőket adott elő a kékes
füstfelhőben.

A közlegények eközben borókapálínkát ittak a súlyos kocsmaasztalnál,

vagy az utcán kőricáltak, csúcsos sisakban és fegyverrel az oldalukon. Ha tekintetbe vesszük, mennyibe került az arany- és ezüstfonál, hány rőf bársonyra volt szükség a hajtókához és hány rőf zsinórra a paszományhoz, az új szabású, hajtóka és zsinórdísz nélküli egyenruha bevezetése már a háború kezdetén igencsak sürgető feladatnak bizonyult. A közlegények akkoriban rövid ideig éltek, s ami maradt utánuk, úgymint csak néhány miszlikbe tépett, foltos rongydarab volt. Loom szürkészöld szövetet szállított a hadseregnek, hogy abból varrjanak egyenruhát a katonáknak, akik aztán az ablaka alatt lármáztak, és halálra idegesítették. Éjszakánként, míg az egész város visszhangzott az ordibálástól, ide-oda hánykolódott, és azt kívánta, bárcsak megdöglene a katonák. De ők cseppet sem féltek a haláltól, hiszen vidám, keményszívű gránátosok voltak, akik úgy érezték, az élet mindaz, amire vágyani lehet, és ami szinte sohasem esik meg. És füttyültek Ściegi lakosaira meg Loomra, a hadsereg ismeretlen nevű áruszállítójára.

A német katonaság által létesített villamosvonal egyenlő oldalú háromszöget formázott a vasútállomás, a nyilvánosház és a kaszárnya között. Csak a vonal kiépítésével sikerült elejét venni annak, hogy a gránátosok részegen megfagyjanak a hóban. A villanyhajtású járgány, amely vasúti pórekocsin érkezett a városba, hadizsákmány volt; itt-ott még látszottak rajta az orosz feliratok. Működtetéséhez újraindították a Neumann-gyárból származó gőzturbinát: az utca fölött feszülő vezetékeken elektromos áram folyt. A német hatóságok rendelete értelmében a munkásként alkalmazott városi tisztviselők éjjel-nappal takarították a havat a sínekről, hogy járhasson a villamos.

Ahlberg ezredes ágyújáért, amelyik lelőtte az aeroplánt, a német hatóságok tizenöt fős osztagot küldtek fel a város háza tetejére. De az ágyú úgy beékelődött a toronyba, hogy legfeljebb a fal lebontásával lehetett volna elmozdítani. Vagy ha fémfűrészsel szétvágják, külön a kerekeket és külön a testet – állapította meg valami tüzértiszt. Az ágyú helyett a bronzharangot hozták le a város háza tetejéről, miután a lelkét óvatosan bekötözték rongyokkal, s az említett pórekocsin elszállították a városból. A rossz ágyúból a túl széles szájával, meg a csövével, amelybe beszorult a golyó, megfelelő hangszert akartak önteni, amely a százegyedik hasonló kaliberű ágyúként képes *con brio* játszani a kijelölt szólamot a háború pompás partitúrájában.

Az idegen hadsereg prédájául odadobott Ściegiben mindenféle történetek kaptak lábra, melyekhez hasonlókat korábban senki sem hallott és nem is akart hallani. A nyilvánosházban, a földszinti szalonban éjszakánként szabályellenes módon kigombolt kabátos tisztek estek sietősen tüzes szerelembe, énekeltek, hahotáztak, nappal meg a mellékbejáraton közlegényeket engedtek fel a nyikorgó lépcsőn az emeletre. Ott tolongtak a dohányfüstfelhőben a homályos folyosón, izzadt tenyerükben bádoggzsetont szorongatva. A Madame franciául panaszkodott rájuk, és a kezét tördelte, mert nem akarták leadni a késeiket, s folyton vérre menő összetűzések robbantak ki a lépcsőn. A viharos ágyútűzben megvadította és elszemtelenítette őket a halál közelsége.

Egyikük őrült rohamában betört az üres tiszt szalonba egy zsákmányolt pisztollyal, amelyet nem vettek el tőle idejében. Körbelőtt a cukormáz-rózsaszín falakon, és kiluggatta Vilmos császár arcképét. A lövés hangjára berohantak rémült bajtársai, próbálták nyugtatni, jobb belátásra bírni, de a szerencsétlen nem

hallott semmit, amíg el nem találta egy kés, és a díványra nem zuhant. Összeszorított fogai közt egy bádoggzsetont tartott.

– Szörnyű – borzongott a Madame még másnap is, miközben a kávéscsészéért nyúlt, amelyet dél körül vittek az ágyába. Megállította a szobalányt, és kérte, hogy töltsön neki egy pohárával a valamilyen őrnagytól ajándékba kapott konyakból, amelyet rossz napokra tartogatott az italszekrényben. A katonák, akik segítettek megfékezni a tébolyultat, közben már az orosz fronton voltak, ahol másnap fennakadtak az első sánctvonal előtti szögesdróttekercsen, és belepte őket a hó.

Az elesettek helyére új, még élő katonák érkeztek, és egymás után dobták a tányérba a markukban melengetett, csörgő zsetonokat. Volt, aki a női érintéstől egyszerűen elzékenyült és zokogni kezdett; másnak eszébe jutott a házi lekvár. A zsetonok közben hültek-hültek, minden pillanatban vesztek erejükből; a megsürgetett katona beszéd közben elhallgatott, és kiment a homályos folyosóra, kezében a zubbonyával. Egyeseket annyira gyötört a közeli halál előérzete, hogy a küszöbön még előhalásztak egy gyűrött bankjegyet, és átnyújtották a lánynak.

– Vegyél valamit emlékke – mondták, de a lányok egy kukkot sem értettek az egészből. Csak átölelték őket, ahogy azelőtt a gránátosokat, akiknek a csontjai már a földben nyugszanak. Ha ők elesetek, annál kevésbé menekülhetnek ezek – a hiányos pakli kevésbé értékes lapjai, a közönséges gyalogság, amelyet habozás nélkül a halálba küldenek.

Utánuk a legsilányabb fajta katonák érkeztek a Madame műintézményébe: csupa öregecske, beteges, görnyedt hátú közlegény. Pénztárcájukban bankjegyek helyett családi fényképeket tartottak, túlságosan bő zubbonyuk zsebében lakáskulcsok csörögtek. Elég volt rájuk nézni, rögtön tudta az ember: nem érnek többet koszos feketepéter-lapoknál. Ők maguk tudták ezt a legjobban. Így hát különösebb felhajtás nélkül haltak meg a nyílt mezőn, a füttyülő lövedékek közt, a hátizsájjukhoz szíjazott teáskannával. Alig indult el a katonavonat, amely a rendeltetési helyükre szállította őket, máris zuhogtak rájuk az ágyúgolyók és föld-szökőkutak. Csak a kulcsok csilingeltek a zsebükben vékony hangon, amikor a hóba zuhantak.

A német városparancsnokot, von Treckow ezredest szívbetegsége miatt küldték Ściegibe, mivel csak korlátozottan volt alkalmas frontszolgálatra. A parancsnokság a városházán székelt. Ha von Treckow részt kívánt venni a városi tanács ülésén, csak végigment a jéghideg folyosón. Mögötte hivatali papírokkal az őrmester, aki előreszaladt, hogy kinyissa az ajtót az ezredesnek, és a kabátujjával szolgálatkészzen letörölje a székét. Minthogy eltömődtek a kéménynyílások, és nem működtek a kályhák, az egész városházán farkasordító hideg volt. Az ezredes feltette aranykeretes monokliját, hogy acélszürke, türelmes tekintettel aláírja a rendeleteket. Rekvirálta a ravatali lovakat, a gyáracsarnokokat lefoglaltatta katonai raktárnak, és a német kormány nevében monopóliumot hirdetett mindenfajta malom- és malátaipari termékre.

A Loom-ház földszintjén volt a Loom és Fia cég gyarmatáruboltja, hol a mahagóni pultok és a nikkalgombos automata pénztárgép fölött egykor diszkrét vaníliaillat lebegett. A német hatóságok döntése értelmében a bolt végezte a

jegyre kapható áruk értékesítését. A szegény, összefagyott tömeg a padlóra fújta az orrát, csúszkált a sárban és a fűrészporban, és közben kegyetlenül káromkodott. A segédek aztán késő éjszakáig ültek az üres polcok alatt. Ásítottak, és újra meg újra összeadták a végtelen számoszlopokat, attól rettegetve, hogy egy ostoba hiba egyenesen akasztófára juttatja őket. Küszködve kerülgették a német helyesírás zátonyait, szitkozódva ragasztgatták a papundeklipapírra egyenlő sorokban a gótbetűs cukor-, liszt-, zsírjegyeket.

Von Treckow a dolgozószobájában elgémberedett kezébe vette a papundeklipapírokat, és eukaliptuszcukorkát rágcsálva személyesen ellenőrzött mindent. Egyenruhára vetett bundában dolgozott – ebben az egyben tért el a szabályzat-tól. Keveset evett, alig aludt, nem vonzotta a női társaság. Egyenesen tartotta magát, és senkivel sem fogott kezét. Elalvás előtt gimnazistáktól elkobzott kovapisztolyokat simogatott.

De nem sikerült pompás gyűjteményébe illesztenie őket, amelyet családi birtokán, valahol Kelet-Poroszországban őrzött – mégpedig néhány borostás magyar huszár miatt. Nem tudni, hogy a világhírbe belefáradt huszárokat mi szél vetette Ściegibe a nagy háború végén. Az ezredüket keresték, de napról napra távolabb kerültek tőle; erre-arra küldözgették őket, hiszen senki sem értett a nyelvükön. Amikor kora reggel magyar káromkodásokat kiáltozva bevágtattak a főtérré, az álmából felriadt ezredes kiment hozzájuk hálósapkában és hálóingre vetett bundában. Éles hangnemben tudakolta tőlük, hol állomásozik az ezredük, de csak a rend kedvéért, mert biztos volt benne, hogy legalább kétezer mérföldnyire délre, és hogy az egész ügy a katonai csendőrökre tartozik, akiket haladéktalanul értesíteni kívánt. A bajszos huszár válaszul odacsördített ostorával a nyeregéből. Von Treckow az arcához kapott, majd a szívéhez, elzuhant, mint akit villám sújtott, és nem állt fel többé. Egyenruhába öltöztetett holttestéért egy szakasz katonát küldtek.

Nyomukban egy acélos tekintetű idős hölgy érkezett egy komornyik meg egy szobalány kíséretében. Botjával kopogtatott a padlón, és hangosan kiáltotta: – Fritz! Hol van Fritz? – A visszhang ide-oda repítette hangját a városháza üres folyosóján. Megmutatták neki az aranyozott fedelű koporsót, amelyet kinyitattott, majd becsukatott. A katonák egy mukk nélkül engedelmeskedtek neki, egyedül a szobalány ájult el, de csak a nehéz szagtól, amely hasonló körülmények között terjengeni szokott.

Ebben a helyzetben nem volt min töprengeni: von Treckow ezredes odahagyta kovapisztolyait, amelyek a kályha mögötti rejtékelyre voltak begyömöszölve a hotelszobában, s azonnal útnak indult, kulacsból iszogató katonák társaságában, egy tehervagonban. Nyugalommal hallgatta a vaskos káromkodásokat, trágár dalokat, kártyabemondásokat, és többé nem kérdezett semmit. A huszárokkal először a német, majd az osztrák csendőrség foglalkozott: állítólag egyikük sem tért vissza épségben szép hazájába, ahol az ember a nappal és éjjel bármely órájában gond nélkül megértetheti magát magyarul.

Mielőtt még elfelejtették a magyar huszárokat, az idős Strobbelhez megérkezett szabadságra az unokaöccse, egy tartalékos hadnagy, aki kis időre kiszabadult a lövészárók sarából. Nemes szíve, amely finom volt, akár a porceláncsengettyű, a háború alatt meghasadt az ágyúdürgéstől. Attól fogva tompán,

ködösen szólt. Míg a Fabryczna utca sötét szurdokában lépdelt a ropogó hóba taposott törmelékcupacokon, időnként megállt, és a cipője orrával kikotort egy porceláncserepet. Mivel valami francia golyótól remegett a keze, uzsonna közben eltörte a rózsás csészét. Rögtön hoztak egy másikat, de az ifjú Strobbel már nem nyúlt a porcelánhoz. Nem ivott, nem evett többet. Másnap reggel nem kelt fel az ágyból, csak feküdt lázasan; harmadnap virradat előtt felköhögött egy vörös selyemfoszlányt, és kilehelte a lelkét.

A Lengyel Királyság megalakításáról szóló kiáltványt a város sorrendben második német parancsnoka, egy főhadnagyi rangban álló tiszt olvasta fel Ściegi lakosainak. Megjelent a városi tanács ülésén, és félbeszakítva az ingyenkonyha- és tüzelőjegyek szétosztásáról szóló vitát, sürgette, hogy a város önként állítson ki újoncokat. A városi tanácsnokok kényszeredetten mosolyogtak a naivitásán. Önként! Most, hogy már mindenki közletről láthatta a megfagyott közlegényeket a hóban!

Alojzy, a tűzoltó, az elsők között jelentkezett önkéntesnek.

– A fejedre estél, meguntad az életed? – kérdezte Stanisław, az inas. Alojzy Piechotának már elege volt a lyukas cipőből, amelyből kikandikált a lefagyott lábujja.

– I-i-isten-I-i-isten – ivott búcsúzóul Stanisław egészségére, miközben Adela hagymát, szalonnát és mahorkát csomagolt egy kartondobozba. – Senki sem kerülheti el a ha-a-lált. Legalább a lábam ne fázzon, amíg élek.

A vasútállomáson nyüzsgöttek az újoncok. A peronokhoz vezető keskeny úton egy német őrnagy állt, tisztek kíséretében. A tejelesszájú hadnagyt visszaküldte azokat, akik nem megfelelően szalutáltak. A favagonok hosszan kígyóztak a szuszogó gőzmozdony mögött. Dőlt a gőz és röpködtek a szikrák; az anyák sírtak, a menyasszonyok felágaskodva integettek a zsebkendőjükkel. Valahol harmonika játszott, a távozó cimborái rekedtes hangon énekeltek a korlátok mögött, feldobálták a sapkájukat. A frontra indulók nem tudták, sírjanak-e, lobogtassák a zsebkendőjüket vagy énekeljenek, itt meg egyesek – amíg elindult a vonat – kezdték osztani a kártyát és nyitogatni az üvegeket, mintha attól félnének, hogy különben nem marad idejük játszani és inni, mielőtt véget ér a történetük.

A varrodák közben teljes gőzzel dolgoztak. A csinos halcsontfűző helyett minden varrónő naponta pár tucat katonaaalsót varrt, kínlódva a törékennyé vált cérnával. Loom dugig tömte vele a raktára polcait, valószínűleg abban a reményben, hogy sohasem ér véget a háború, és előbb rohadnak el a gatyák a földben, mint hogy szétfoszlik az olcsó cérna. A varrónők a szakadozó öltések fölött görnyedve hunyorítottak, hogy jobban lássák az egyre kivehetetlenebb szálat, amely beleveszett az áramtakarékoság miatt a varrodára telepedő félhomályba. A kapuban egy csapat nő várt ugrásra készen munkára. A varrónők szép lassan megvakultak, de titkolták, amíg lehetett. Még azok is, akik már egyáltalán nem láttak semmit, mindent elkövettek, hogy továbbra is katonaaalsókat varrhassanak.

A hadsereg kivérzett a fronton, a háború vége felé már csak fehér nyálka volt a katonákban, akik szabadságra érkeztek Ściegibe. Bőrük átlátszó volt, szemük fakó és mozdulatlan a kietlen hőmezőt elcsúfító szögesdrót bámulásától, fülük süket az ágyúropogástól. A Madame, miközben a reggeli kis pohár konyakját

szürcsölte, amelyet, csak azért is szórva a pénzt, ekkor már a feketepiacon vásárolt, egyedül a pangásra panaszkozhatott. A szalonban a lányok egymás haját fésülték, újabb és újabb frizurákat csináltak maguknak és összekócolták, míg unalmukban el nem aludtak, a plüss kanapéba süppedve.

Nem maradt Ściegiben semmi, ami a csoda folytán életben maradt katonák figyelmét elvonhatta volna az asztalra folyt sörtócsától, melyben az ujjukat huzigálták, csatornákat nyitva meg, távoli tavakat kötve össze egymással, kis öblökből hatalmas óceánokat formálva, elárasztva a szárazföld utolsó darabkáit is.

Amikor a vonatfeliratok gót betűi már szinte olvashatatlaná váltak, a gimnazisták a szabótanoncok és péksegédek kíséretében ledobálták a táblákat. Összetaposták a német feliratokat, és lefegyverezték a vasútőrséget. Puskájukra tűzött szuronnal megrohamozták a városházát. A főhadnagyot keresték, Ściegi sorrendben második német parancsnokát, de a portás feleségén kívül senkit sem találtak. Az asszony kora reggel látta utoljára a főhadnagyot, civil ruhában, bőrrönddel a kezében.

Ściegi harmadik és egyben utolsó német parancsnoka a részeg őrmester volt, aki a papírokat szokta volt cipelni, és a kabátujjával törölgette a székeket. Önjelölt kormányzása reggeltől ebédig tartott. Még sikerült vigyázzba állítania a városi tanács tagjait; egyiküknek megparancsolta, hogy békaügetésben szökdécseljen. Mocskos vízilovaknak nevezte őket, amit nyugalommal fogadtak, mivel beszéde alatt végig egy kézigránáttal zsonglörködött. Aztán kénytelen-kelletlen önmagát robbantotta fel vele. Egy folt maradt utána a kaszárnya üres udvarán.

Viseltes köpenyben visszatértek a háborúból azok, akiket az üszkösödés sárga zászlaja alá csalogatott az önkéntesek toborzásáról szóló felhívás. Nem hegedő sebeket és famankókat hoztak. A vasútállomás előtt felszálltak a villamosra. A kalauz már látni sem bírta őket. Egyiküknek sem volt pénze jegyre, és valamennyiüknek ugyanaz az ötlet jutott az eszébe.

– Itt a jegyem – mondták, és a kalauz orra alá dugták a kötésüket.

Az utasok nevettek, mert már sokadszorra hallották ezt, és elfordultak az alvadtt vérfoltoktól, amelyek feketék voltak, mint a gyász.

– Nem kell a szöveg – válaszolta a kalauz, és lelökte a katonát a lépcsőn.

A világtalan vagy sebhelyes koponyájú érdeklődött, van-e munka Strobbelnál vagy Neumann-nál, mert csak ehhez értettek. De a gyárak teljesen leálltak: először katonai raktárt csináltak belőlük, aztán az utolsó szögig kifosztották őket, üresen, betört ablakokkal meredeztek. Így hát az elektromos művekhez mentek, ahol a gőzturbina működött; vállalták, hogy kosarakban cipelik a kemencébe a szenet a szeneskocsiból.

– Elkéstemek – utasította el őket a dohányszagú, könyökvédős irodista.

– És hova lett a bánya? – kérdezték a leszerelt katonák a Solna utca végében, a vízzel elöntött területen. Gyűlöltek sorsukat, és kétségbeesésükben szívesen lettek volna akár sótól megkeményedett ruhájú bányászok is. Alojzy Piechota, a tűzoltó, alig sántikált. – Elment i-i-i... i-i-i... – zörgette a mankóját.

– Miféle bánya? Álmodtátok ti azt – kiáltott utánuk a bakról valami kocsis, és megkocogtatta a homlokát.

Alojzy kamásli nélkül jött vissza a háborúból: lehúzták a lábáról a tábori kórházban, és nem látta többet. Előhúzta az ágy alól a régi cipőjét: az egyik fél sok-

kal lukasabb volt, mint a másik. De a háború után már csak fél párra volt szüksége, és pont az volt cafatokban.

– Nincs menekvés – szólott Alojzy, miközben lefagyott ujjait nézegette, amelyek, akár csak annak idején, kikandikáltak a lukakon.

Mikor már nem füttyültek a fejük fölött a golyók, ismét a városi tanács vette át a hatalmat Ściegiben. Loom lett az elnöke. Akinek a német jegyre nem sikerült kenyeret vásárolnia, három hétig éhezett, amíg a lövészek által felügyelt, lepecsételt vagonban meg nem érkeztek az új jegyek és pecsétek. De a romlott kenyeret, amely kemény volt, akár a kő, már nem ette meg senki. A jegyért kígyózó sor többször kanyarodott, mint a német megszállás idején, a kiszállított kása mennyisége pedig sohasem egyezett a számlán olvashatóval.

– Csalni kell a mérésnél – mondta a segédeknek Stanisław. – Mit tegyünk, ilyen időket élünk. De a méltóságos úrnak egy szót se, elég baja van így is.

A városi tanács munkája nehéz volt, mint egy rossz álom. Semmi sem úgy működött, ahogy kellett volna, sem a gyárak, sem a boltok, sem a hivatalok. Kiszáradtak az áruforgalom csatornái – már senki sem sírt, még a megölt katonák menyasszonyai sem. Ugyanis elfogyott a só, amely – mint köztudomású – sűrített könny.

A munkanélküli, leszerelt katonák reggelente arcukra fagyott, dühös grimasszal olvasták az újságokat, amelyekben egyetlen számukra kedvező hír sem volt. Egyik csikkről a másikra gyújtottak, és a plafon alá fújták a maró füstöt. Vergődtek a szűk szuterénekben, ingerültek, harapósak voltak.

– Úgy ennék egy kis májas hurkát – dörmögte egyik-másik.

De nem volt otthon hurka, nem volt egy lyukas garas se. – Hol él ez, hogy még ezt sem tudja? – panaszkodtak feleségeik; ők is olyan vékonyak voltak, mint a gyertyaszál. Végül elfutotta őket a pulykaméreg: – Nézzétek a szerencsétlent, hurkára fáj a foga! – kiáltották csípőre tett kézzel. – Az kéne csak, minden nap hurka – mit hurka, bécsi szelet! Edd meg a kitüntetéseiteket, amiket a kredencben tartasz!

A leszerelt katonák éjszakánként az ablakok alatt ordítottak; megállás nélkül az utcán tántorogtak, mintha még mindig vinné őket a lövedék lendülete, amely a háborúban akadt meg bennük. Szájukat eltorzította a hamis dicsőség keserűsége. Így merültek a megaláztatás lármás poklába, s velük együtt a város is.

Lehetetlenség volt rendet tartani. Mindenütt csupa éhes, összefagyott ember, akik nem tisztelnek semmit. Köpködnek az utcán, a kapualjba vizelnek. Képesek fényes nappal kikapni a veknit az asszonyok kezéből, vagy elvenni az öreg bácsiktól az utolsó szál cigarettájukat. A kaszárnya épületeiből elhordják tűzifának az ajtókat és ablakkereteket.

– Ilyen idők járnak – mondta Sebastian Loom polgármester, amikor üdvözölte a ściegi ulánusokat a városháza küszöbén. De ők nem voltak kíváncsiak az új időkre, csak a katonai parádéokra emlékeztek, a trombita arany hangjára meg az ágyúgolyóval eltalált aeroplánra, amely fekete füstgomolyagot eregetve, nagy zajjal lezuhant. Rendőrkabátot öltöttek, és a Fabryczna utcán üldözőbe vették a lefagyott fülű fiúcskákat, akik szenvedélyesen gomboztak. A legértékesebbek a háború előtti ulánus-gombok voltak, amelyeket koronás oroszlánok díszítettek: azt állították róluk, hogy mindig nyerne. A rendőrök a fülön csípett játékosok-

nak kicsavarták a karját, elvették tőlük a gombokat, aztán kegyetlenül elverték és megrugdosták őket, hogy vérzett az orruk.

A rózsaszínű ragyogás idő előtt derítette fel az égboltot, de a levesestálak így sem jelentek meg az asztalokon, nem beszélve a második fogásról. Ściegi lakosainak zörögtek a csontjai, és mást sem kívántak, mint hogy érjen véget a nap, de csak várták-várták üres hassal a sötétséget, amelynek a desszert után kell leszállnia.

Egyedül Loom ehette degeszre magát, de épp neki nem volt rá ideje. Késő estig dolgozott a városházán, a Hotel Angleterre étterméből hozatott ételt magának. A papírokat az íróasztal szélére kellett tolni, majd a szálloda nevének kezdőbetűivel ékesített hófehér asztalkendőre lerakták a cégjelzéses ezüsttálakat a fedővel. Loom a pénztárcájáért nyúlt, de csak nagy címletű pénz volt benne, amit az étteremből küldött fiú nem akart elfogadni, mert nem tudott volna visszaadni.

– Fizesd ki a városi kasszából, és írd fel, majd később megadom – vetette oda hanyagul a könyvelőnek.

De a városi kasszában nem volt elég pénz, hogy kifizessék Loom ebédjét, így hát bedugta a fiú zsebébe a bankjegyet, és egy türelmetlen kézmozdulattal elbocsátotta. Közben már hullott is bele a vakolat a kupicájába.

A városházán fogvacogtató hideg volt, és semmi sem volt elegendő pénz. Loom háromszor is meggondolt minden fillér kiadást. Nem hitte, hogy érdemes lenne felújításra fordítani a város pénzét. A fagy, amely lehűtötte az érzelmeket és kordában tartotta a meglepetéseket, végül semmit sem óvott meg. A déli szél a réseken keresztül befújta a városba a szemetet: lőtt sebek történetét, elveszett kamáslik történetét, dohánytartó bádogdobozba zárt katonai érdemérmek történetét.

Loom kötelességének érezte, hogy legalább Ahlberg ezredes ágyúja körül rendet tegyen, amely még mindig be volt szorulva a toronyba, ahelyett, hogy a főtér közepén állt volna, aranybetűs emlékfelirattal ellátott magas talapzaton. Utasítására tizenöt ember harsány „húzd meg!” kiáltásokkal egész délután próbálta kimozdítani a helyéből. Amikor távoztak, izzadtan, mocskosan morogták, hogy Loom nem ért ehhez. Most mit csináljanak, ha egyszer a tengelyek komplett besültek? – Jobb lenne – mondták – lefűrészelni a kerekeket vagy kettévágni a csövet.

– Kontárok – gurult dühbe Loom. Felment a toronyba, alaposan megvizsgálta az ágyút, és megállapította, hogy meg sem moccan.

Mialatt odafenn ügködött, utolérte az eltévedt golyó, a háború első és egyben utolsó golyója Ściegiben: az, amelyik érintette a bádog szélkakast, és egy pillanatra elforgatta. Nem tudni, hányszor kerülte meg a Földet Kazimierz Krasnowolski elutazása óta, mindenesetre Loom hideg szívébe fúródott azon a délutánon, amikor felment megvizsgálni az ágyút. Megingett, nedves tenyere lecsúszott az óraláncon, és megállt az arany zsebórán. Ebben a pillanatban fekete, romlott vér fröccsent a ruhájára.

– Az ördögbe – jajdult fel –, az új kabátom!

És lerogyott a jeges tetőre, a kék-lila pusztaságra. A hidegben olyan gyorsan megmerevítette testét a *rigor mortis*, hogy még a ravatalon is görcsösen szoron-

gatta az órát dermedt ujjai között: az óra hangosan ketyegett, zavarba hozva a gyászszertartás résztvevőit. A halott fénytelen, kék szeme résnyire nyitott szemhéja alól a számlapra sandított.

Loom eldobta magától a varrodát, a tüzelőanyag-lerakatokat, a boltokat és raktárakat a bennük őrzött felbecsülhetetlen értékekkel: rúd vásznakkal, olajos-hordókkal és gabonaszákokkal. El a számlakönyveit, záloglistáit, kötvényeit, váltóit és készpénzét. Csak az órát vitte magával.

– Többet használt a városnak a halálával, mint egész életében – jegyezték meg a városi tanács tagjai diszkréten lehalkítva a hangjukat, miközben tüzet adtak egymásnak. A halott javainak átvétele megváltást jelentett volna az üres városi pénztárnak, új fejezetet nyithatott volna Ściegi történetében. Erre várt mindenki, hiszen abból, aki épp bevégezte, már mindenkinek elege volt. Ám mindennek útjában állt Emilka meghatározhatatlan, ráadásul felettébb illetlen egzisztenciája – a lány ugyanis, mintha mi sem történt volna, továbbra is a Loom-házban lakott, a rongyosra olvasott francia szerelmesregények között, amelyek ott tornyosultak a párkányokon, székeken, kanapékon.

– Valahol itt kell lennie a végrendeletnek – mondogatták.

A keresés hevében valaki eltörte az első Loom által örökül hagyott palackot, amelyben az angol vitorlásgálya úszott kibontott vitorlakkal nemzedékek óta, a végtelen vizeken, a vágy és szenvedély rohamaitól hajtva előre. A Loomok megszökták, hogy nem ér véget az életük: amíg lehetett, a megfelelő pillanatban vaamennyien képesek voltak észrevétlenül az előző helyébe lépni, így aztán sohasem írtak végrendeletet, és különösen nem végrendeleztek a város javára, amelyet saját tulajdonuknak tekintettek, az utcák mentén sorakozó hóbuckáktól a tornyon pompázó szélkakas arany csillogásáig.

Az angol vitorlásgálya törött árboccal megfeneklett a padló zátonyán, és megmentette Ściegit. Hiszen honnan támadt volna a könnyekhez hasonlóan sós óceán, amely a kereskedelem és ipar felvirágoztatására ismét megtöltötte az áruforgalom láthatatlan csatornáit, ha nem a véletlenül eltörött üvegből?

KÖRNER GÁBOR fordítása

Ébredés

*A levegő vibrál, akár egy női nyelv. A tyúk a dolgok menete iránti közönnyel ül a világűr tojásain.
A férfi, a vér rabja,
az ég felé emeli csontjait,
koponyáját sötét vizekbe mártja.
És lassú vonaglások közt
emberré változik.*

*A tágas kő-terek
süket csöndjében
apró fénygömb hunyorog.
Az egyedüli, ami felizgatott:
ahogy rögzült a Könyv.*

*A Nap elfelejtődött.
A Hold: urna,
melyben álmát alussza a fény.*

les femmes fatales

*nők akik megágyazzák a férfiak koporsóját
nők vérfertőző nászból fogantak akár az istenek
nők emberbőrben
nők hidegvérrel kínozottak más nők által
nők a tajtékzó só homályában úszkálók
nők fájdalomra kényes piócák
nők vérző sebű öllel
nők a férfiakban
nők betegesen vágyakozók más nők érintése után
nők fehérben vörösben és feketében*

nők orgazmust szenvedéllyel mímelők
nők ebeket mellük húsával etetők
nők trófeakkal
nők műpéniszt rejtő dobozzal az ágyuk alatt
nők a téboly értelmét élesztők
nők gróf sternenhoch rémálmai
nők atyjukat átkozók
nők nadrágban
nők a bordélyokban igéző vipera-tekintettel
nők ruganyosak mint az új teste
nők amazonok
nők agóniában vágyat ébresztő királynők
nők altatókra és vetélésekre esküvők
nők lovukkal egygé nőtt harcosok
nők pszichiáterek meséitől elkábulók
nők halotti maszkban
nők újszülött fiaikat gyilkolók
nők akik csak a halottakkal érintkeznek

sacrum

*valaki a vadász nyomában jár
és valaki sántít mint a szürke farkas*

*valaki elsápad a szőr
iszonyatos bűzétől
és valaki bocsánatért esedezik
de gyilkol*

*valaki a borzok és ijedős rókák
bundája után veti magát és valaki elbukik
lemond a zsákmányról*

*az ember fölé hajolva hallgat
mindarról
ami nem tiszta
benne*

BENYOVSZKY KRISZTIÁN fordításai

Nyomok

(egy a számos változat közül)

Nna. Tessék elképzelni:

a nyolcvanas évek második fele.

(Miért ne lehetne a nyolcvanas évek második fele?

Miért ne?)

A hónap – mondjuk – december.

Délelőtt még tavasz volt.

Délután már leszállt a szürkület.

Nna. Tessék elképzelni:

férfi egy sötét

lakásban. A nő a lépcsőn.

Mindig férfiakra és nőkre szólunk ezek a történetek. Mindig.

(Miért ne szólhatnának férfiakra és nőkre?)

Miért ne?)

A férfi a sötét lakásban cigarettázik.

A nő megáll az ajtónál, és bekopog.

A férfi a sötét előszobában még ingadozik.

A nő a haját rendezgeti.

(Miért ne rendezgethetné a haját?

Miért ne?)

És a férfi kinyitja az ajtót, és

meglátja, és

összeszorítja fogait.

És összeszorított fogakkal megkérdezi, végtére is

elégg jól nevelt: – Kérsz egy kávét?

A nő: Igen, persze – válaszol. Válaszol: – IGEN, PERSZE!

(Miért ne kérhetne kávét?

Miért ne?)

A férfi a konyhában áll. A nő a szobában.

A férfi vizet önt a teáskannába. Töpreng,

Marcin Świetlicki (1961) költő, jelenleg Krakkóban él, a *Tygodnik Powszechny* című folyóiratnál dolgozik. A hetvenes évek végén indult, az úgynevezett „harmadik nyilvánosság” jellegzetes alakja. A versírás mellett színészzel és az általa alapított, Świetlicki nevű rockzenekar vezetésével foglalkozik. Eddig megjelent kötetei: *Zimne kraje* (Hideg országok) 1992, *Schizma* (Skizma) 1994, *Zimne Kraje II* (Hideg országok II), *Trzecia Polowa* (Harmadik fél) 1996, *37 wierszy o wódce i papierosach* (37 vers vodkáról és cigarettáról) 1996, *Pieśni profana* (Profán dalok) 1998, *Czynny do odwołania* (Visszavonásig nyitva) 2001. Az itt olvasható versek a *Schizma* és a *Pieśni profana* című kötetekből valók.

majd kiönt egy kicsit. Úgy gyorsabban
felforr. Gyufával begyújtja
a gázt a kanna alatt. A nő a szobában áll.
Vár. A férfi cigarettázik. A nő nem veszi le a kabátját.
Áll és vár. A férfi áll
a kanna fölött.
Beszél a vízhez a kannában.
Így beszél:
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY.
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY
A HOMÁLYBA.
Nekem nincs telefonom.
Neki nincs telefonja.
Új zárat teszek fel.
Leszerelem a kaputelefont.
Eldobom a kulcsot. Elutazom.
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY
A HOMÁLYBA.

Nna. Tessék elképzelni:
a nyolcvanas évek második fele.
Akkor történtek ilyen szerencsétlen
esetek. A nő áll
kabátostul a szobában. Megérinti
a férfi tárgyait, melyek
sosem lesznek övéi.
A férfi a konyhában. Cigarettázik.
Nyomokat hagy a száján a cigaretta.
A férfi áll a konyhában. Megérinti a kannát...
A kanna hideg.
Újra hozzáér.
Alánéz. A tűz ég.
Pedig minden rendben.
Megnézi. A kanna hideg.
Így hát
beszél a vízhez.
Így:
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY.
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY
A HOMÁLYBA.
Nekem nincs telefonom.

Neki nincs telefonja.
Új zárat teszek fel.
Leszerelem a kaputelefont.
Eldobom a kulcsot. Elutazom.
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY
A HOMÁLYBA.

Nna. Tessék elképzelni.
Telnek az órák.
A nő elaludt a fotelban. Kabátostul.
Tényleg gyönyörű.
(Miért ne lehetne gyönyörű?
Miért ne?)
A férfi áll a konyhában, és erőtlenül bámul.
Erőtlenül bámulja a kannát.
Nyomokat hagy a száján a cigaretta.
Nyomokat hagynak a szívén az ilyen történetek.
(Miért ne tehetnék?
Miért ne?)
A nő a szobában. A férfi a konyhában.
Megérinti a kannát.
Cigarettezik.
FŐJÉL MÁR, BAZDMEG, FŐJÉL.
MEGISSZA ÉS ELMEGY
A HOMÁLYBA.

A vulkán alatt

A sötét szemüveget levéve
csak szörnyűbb lett a világ.
Valóságos. Megfelelő színek
csúsznak a megfelelő helyre.
A kigyó fon be mindent, amire rátalál.
Most hozzánk is eljutott.

Egy szó sincs rólunk az Alkotmányban.

Lehull a hó és mindent eltakar.
A város még látszik
– fekete csontján néha megvillan
az apró autók fénye, magasra ültem
és nézem. Este. Már minden
kedves város bezárt.

Egy szó sincs rólunk az Alkotmányban.

*A sötét szemüveget levéve
csak szörnyűbb lett a világ.
Egy kutya jött velünk, és búzlótt. Minden dokumentumot
utolért a pusztulás. Mindent amit szerettem,
utolért a pusztulás. Ép vagyok és egészséges.*

*A vulkán alatt
megszületett
A GYERMEK!*

KERESZTES GÁSPÁR fordításai

MARTIN REINER

Falu

*Fű fonnyadozik a téren
a girbe-görbe fák ágai alatt.*

*A templom mögül kenderinges
férfi jön, diülöngélő nőt
vonszol magával.*

*Egy bolond gége fazekában
gyors beszéd bugyborékol,
végtelen vers fő ebédre.*

Martin Reiner (1964) költő, író, a brünni Petrov Kiadó vezetője. Itt olvasható versei a megjelenés előtt álló *Staré a jině časy* (Elmúlt és más idők) című kötetéből valók.

Maszkok

*A tritonok maszkja zöld, kis ezüsttel,
a démonoké tűzvörös,
a faunok maszkja barnásfekete.*

*A szél-istenek maszkja felfújtt arcú,
a kentaurokéhoz tartozik egy kis mézes árnyalat,
de a mágikus békák páncélja
csak fekete lehet, feketébb, mint a tus.*

Ezek a mi maszkjaink.

Áramlat

*Jan szobrát kiállítják
a balkonra, a kezében
cigaretta parázslík.*

*Mindenféle napok kavarnak.
Világosak és sötétek,
nyárvége.*

Nadrág

*Jan egy száraz bábót talált
régí nadrágja zsebében.*

*Bevitte a szobába. Az asztalon a báb megrepedt.
Vékony lábak sánta remegése,
valami kifelé törtet.*

Ítéletnap.

Hastrman – A tókirály

Zöld regény
(részlet az első könyvből)

Éjjel nem tudtam aludni. Kimentem az erdőbe, és még mielőtt a kakas kukorékolt volna, besiklottam a Lovas-halastó felszíne alá, leheveredtem látótávolságra az úgynevezett Halálsziklától, amely nem túl magas, szinte a vízbe fúródó, ék alakú kő, kiugró párkánya gondolkodó ember lehajtott fejére emlékeztet. A víz a jég alatt sűrű volt, mint a kása. A tó nem volt mély, ráadásul a tavalyi gyékények csomói, valamint a mindenütt jelenlévő úszó tőzeg is sűrűvé tette; később, tavasszal megjelenik még itt a vízirózsa és a nád is. Felkavartam az iszapot, vártam míg leülepszik, majd végignyúltam a fehér homokban. Álomba kísért a madarak éneke, amely tompán hallatszott le hozzám a felszín alá, és csak akkor ébredtem föl, amikor aznap először elfáradtak, úgy reggel kilenc felé. Felettem a jég egészen elolvadt már, csak a szikla árnyékában maradt meg foltokban, azok a következő újholdig nem is olvadnak el.

A magas felhők szalagjaival átszőtt kékséget figyeltem, fehér szárazföldek partjait mosó kék óceánt láttam. Régi térkép volt ez, pontatlan és folyton változó. Még gyerekkoromban fedeztem fel ezt a játékot: egy pillanatig én vagyok felül, és onnan nézek le a földre. Egyszer majd elveszik tőlem az emberek, akik valósággá változtatják.

Egyszer csak lányok énekére lettem figyelmes, és felkaptam a fejem. Az erdőből fiatalok menete érkezett. A lányok együtt haladtak, egymás derekát átkarolva, míg a legények előreszaladtak, versenyezve, ki ér elsőként a sziklához. Ügyesen másztak fel a Halálsziklára, a túoldalról nem meredek, a homokkőbe vájt lépcsőkön még az esetlenebbek is könnyedén feljuthatnak. A lányok pedig hagyták, hogy a fiúk a kezüknél fogva felhúzzák őket. Az ének litániába fordult, de a szavakat minduntalan elfújta a szél, mire hozzám szálltak volna. Néhányat tempóztam, és elrejtőztem a tavalyi nádas legközelebbi kocsányai közé.

Hamarosan, mintha teleszórták volna, a szikla megtelt fiatalokkal, felismerem közülük néhányat, akik a falumból jöttek, de oly sokan voltak, hogy bizto-

Miloš Urban (1967) a prágai Károly Egyetemen és Oxfordban tanult irodalmat. Első könyve Josef Urban „álnév” alatt (újabbban csak társszerzőként jelöli magát) jelent meg 1998-ban *Poslední tečka za Rukopisy* (A Kéziratok utolsó pontja) címmel. 1999-ben adták ki a *Sedmikostelí* (Héttemplom) című regényét, amelyet tavaly a Rowohltnál is napvilágot látott németül. A *Hastrman* 2001-ben jelent meg, amelyért szerzője elnyerte az év prózájáért járó Magnesia Litera-díjat. Urban legújabb kötete: *Paměti poslance parlamentu. Sexyromán* (Egy parlamenti képviselő emlékiratai. Sexyregény), 2002.

A Hastrman szó a német Wassermanból származik, a cseh mese- és mondavilágban, valamint a szépirodalomban is többször előfordul mint vízimanó vagy tókirály, a vízben élő, többé-kevésbé félelmetes figura.

san többen érkeztek Kozlyból, Holanyból, sőt talán még Stvolínéből is, hiszen éppen ebből az irányból futott be még egy-két későnjövő, egyesek párban, mások a reggeli kenyér maradékát majszolva. Hamarosan a szikla széléről lehajló csenevész fenyő mellől egy furcsa pózna emelkedett fel: egy hosszú botra kötözött szalmazsúp, szalmafejjel, sötét nyílásokkal a szem és az orr, tüskés ággal pedig a száj helyén. A bábut sárral bekent halotti ingbe öltöztették, rajta nagy, ocsmány, ferde, kereszt alakú folt. A halál, fekete vasárnapon, a Halálsziklán. Végre rájöttem, már tudtam, miféle színjáték következik most. És mit sem sejtettem a saját szerepemről ebben a darabban.

*A faluból a Halált kihozzuk,
az új nyarat meghozzuk!
Üdvözlégy, drága nyár,
zöldellő gabonánk!*

Már értettem. A szalmából készült halált egy legény tartotta, nyurga, mint a vízből kihajtott vessző, erős csontozatú, fekete hajú. Fényes csizmát, világos gyapjúnadrágot és egyszerű, gallér nélküli fehér inget viselt – a társaihoz képest, akik még rövid bekecset öltöttek, meglepően könnyen öltözött.

Ahol nem volt árnyék és átható hideg, ott a nap kellemesen sütött és lekényszerítette az emberről a legmelegebb ruhadarabokat. A halált vivő embernek nem volt szüksége a napsugarakra, ereje kihívásként áramlott felém az öblön keresztül. Jakub, az éjjeliőr fia. Bizonyos, hogy ő volt az.

*Itt hozzuk a vén halált,
Megfojtjuk a Mariskát!*

Hátul, a fák alatt egy fiatal nő jelent meg, hosszú léptekkel átfutott a szikla ormán, egy pillanat alatt Jakub oldalán termett, a vállára támaszkodott, és mondott neki valamit. Jakub erre elmosolyodott, félig hátrafordulva kiáltott valamit, amire sokan nevetéssel válaszoltak. A halál úgy himbálózott a kezében, mint nádszál a szélben, egy ilyen rettenthetetlen férfival szemben tehetetlen volt. A zaj aztán megszűnt, mintha elvágták volna, a halált pedig magasan a fenyő fölé emelték, ott állt mozdulatlanul, akárha előre érezné megmásíthatatlan sorsát. Az egész menet megdermedt. Minden szempár a szárnalmas szalmafej felé fordult, egyet kivéve, amely az öblön át közvetlenül rám szegeződött. A nádasban engem nem vehetett észre, de én jól láttam. Ezekben a furcsa, kerek szemekben, melyek élesek voltak, mint két sarló, lesben állt a halál. Mégpedig az igazi halál, nem afféle szalmabábu.

Furcsa szempár volt, de az ovális arc szépsége szíven ütött. Ilyen távolról nem tudtam meghatározni, hogy miért nyugtalanított annyira ez a tekintet, főleg a tisztaságával, olyannyira ellentétes sötétséget éreztem benne. Világos haját hátraszorítva, copfba fonva hordta, amelyet a vállán előredobott, úgy, hogy a mellére hullott, és fehér ingét rózsaszín pántlikával díszítette, míg a mellénye fekete volt, a vállát pedig kék kendő fedte. Szoknyája is fehér, lábai csupaszok, cipőcskéi a vállán átvetett madzagon himbálóztak. Egész öltözeke tiszta és ünnepélyes volt, de mintha nem lett volna elegendő ehhez az erős és fiatal testhez. A halált vivő legénnyel csaknem egymagas volt, de a karja és a lába ruganyosságát illetően a fiú a nyomába sem ért. A napnál is világosabb, hogy a bíró lányáról van szó.

„Most!”, kiáltotta Jakub, és a rémet a levegőbe hajította. Boltíves pályát írt le, a tömeg sóhajtása kísérte, és amikor kétszer is megpördült, mintha malomkerékbe akadt volna, az ing a sziklára lebbent, és felriasztott egy, a sziklapárkány alatt fészkelő lilét. Épphogy csak elkerülte a kuszán zuhanó ruhadarabot, és nyílsebesen berepült a nádasba, éppen oda, ahol én ültem a sekély vízben. A szárnya megsuhintotta a nyakamat, s a szívem eszelős ütemben kezdett verni. A tömeg felhördült:

Sajna, sajna, sajna – hol voltál ily soká?

A halál a vízen feküdt, és lassú köröket írt le, szabadon átadva magát az áramlásnak, amely nem a tó közepére sodorta, hanem nagy ívben megkerülte a sziklát, majd becsurgott a délnyugati csücsökbe, ahonnan patak vezetett a szomszédos tavacskába. Fent a sziklán táncolni kezdtek, nem volt szükségük zenére, csak úgy a maguk tetszése szerint ugrándoztak. Jakub és Kateřina körben forogtak, mintha azon versenyeznének, ki tudja jobban utánozni az alatt úszó halált. A többiek is eképp cselekedtek, kabátok és zubbonyok forgataga táncolt a fák mentén, és a víz felett szerteszállt a fiatalok zsvaja, úgyhogy a madarak, akik reggel még oly természetesen töltötték be zajukkal az erdőt, most egészen elnémultak. A partról újfajta láрма kerekedett: ón- és kőedények csörömpölése, amint a táncosok iccéket és korsókat húztak elő tarisznyáikból, és koccintottak az új nyárra, a tél és a halál térdre kényszerítésére, az embernek a természet felett aratott győzelmére. A pár, aki egy pillanattal ezelőtt a vízbe hajította a halált, megállt a szakadék fölött, majd, lábával a kőnek támaszkodva, egy gyors csókot váltott – mintha összeütközött volna a szájuk.

*A halált a faluból kihoztuk,
Az új életet meghoztuk!*

Már senki sem figyelt a halálra, aki lassanként a nádas felé úszott, de útközben egy tűzegszigetecskének ütközött, és így a felszínen lebegett tovább. Szalma-hajszálai egymás után váltak le és folytatták útjukat magányosan, ingét a nap fehéritette és a víz mosta, arca felpuffadt, akár egy vízbefúlté. Felém sodródott, egy karnyújtásnyira volt, egyedül maradtam vele. Mintha kesztyűt vágtak volna az arcomba a fentiek, ezt nem nézhettem tétlenül.

A halált rendszerint a fiatalok viszik ki a faluból, akik közé nem járok; egy meghívást azonban csak akkor lehet elutasítani, ha egyáltalán megkapja az ember. Rádásul folyvást a szemem előtt lebegett az a csók. Úgyhogy felvettem a kesztyűt, és életre keltettem a halált. A felszín fölé emelkedett, üres tekintetét a duhajkodó falusiakra meresztette. Vajon választ magának valakit?

Azoknak, akik meglátták, egy pillanatra elállt a lélegzetük. A zaj elült, itt-ott még hallatszott, máshol újból felerősödött. De már nem volt benne öröm, inkább rettegés. A nyúl szívűek szerteszaladtak az erdőben, a bűnösök térdre rogytak, az egyik lány, krétafehér arccal, elveszítette az eszméletét, az utolsó pillanatban, mielőtt a földre zuhant volna, Jakub tartotta meg. Az árnyékba fektette, és Kateřina meglazította a fűzőjét. A kislány szemmel láthatóan életben volt, ám a

halastó felett máris felhangzott a kiáltás: Morana* visszatért, a szívében bosszúval. Mint az ikrek, akiknek akaratauk egy, Jakub és Kateřina felemelte a kezét és megfenyegette, hogy maradjon ott, ahol van.

Kettejük körül összeverődtek a legbátrabb legények. Láttam rajtuk, hogy ők is remegnek a félelemtől és az izgatottságtól, de menekülésre egyikük sem gondolt. Lázasan tanácskoztak valamiről, és minden pillanatban zavart, elkeseredett pillantásokat küldtek a zsúpból készült halál felé, amelyet a puha iszapba tűztem, és gyakran megforgattam a bottal, hogy így a Lovas-tó közepéről integessek. Jakub mondott valamit, mire a többiek felemelték a kezüket, hogy megpróbálják visszatartani, de lerázta magáról őket. Leugrott a szikla túlfeléről, és az erdőn át máris ahhoz a tisztás részhez rohant, ahol sekély a part és ahol nyáron a lovakat úsztatták. Két csónak volt ide kikötve, egy zöld és egy fehér. Egyik sem Jakubé volt, úgyhogy egy pillanatra megtorpant. „Válaszd a zöldet”, mondtam halkán, és a szavakat elküldtem felé a felszín fölé, de ő már a fehérben állt, és késével a kötelet vágta. Majd meghúzta az evezőket, és egyenesen a halál széttárt karjai felé tartott.

Jakub odaevezett hozzá, a hajó orrával egyenesen nekiütközött, és kettétörte: a pózna továbbra is a vízben állt, míg a kéz, amely előbb a sziklán magasba emelte a testet, most még egyszer, de immár véglegesen, a lehető legmesszebbre hajította. A halál mellettem esett le a nádasba, a feje lerepült és az ölembe hullott. Az erdőből diadalmas üvöltés hallatszott. Még a gyávák is visszatértek, és a falkavezér hősiességét ünnepezték, aki terpeszben állt az ingatag csónakban, és üvöltött mint egy medve. Majd letolta a nadrágját, és a hátsóját mutatta a halálnak. A parton az üdviválgás nem akart véget érni.

Nem siettem. A víz alatt elúsztam a halál törzséért, és rátettem a fejét. Ezután néhány szál gyékényt szúrtam a fejbe, olyan volt most, mint egy kis, sugárzó napocska. Ezzel a törött bot csúcsán világító fáklyával indultam a végső harcba.

A parton állók számára az egész olyan lehetett, akár egy bábszínház: az ifjú, mint egy görög atléta élvezte a győzelmet, lassan evez, köröz a tavon, fürdik a dicsőségben. Nem hallja, amint a közönség kiáltása figyelmeztetővé válik, nem látja, hogy a vízből ismét felemelkedik a halál, megindul a felszínen, hogy hátulról fölé magasodik, hogy felegyenesedik, int az elborzadt publikumnak, és a szalmába bugyolált farkaró egész súlyával a legény nyakszirtjére zuhan.

A csónak felborul és eltűnik a felszín alatt, a tó fenekéről buborékok törnek föl, amelyek egy rövid ideig úgy pukkannak szét a felszínen, mintha a víz forrna. Jakub eltűnt. Fújni kezd a szél, a víz elcsendesedik, az ujjongás a parton sírásba fordul. Másfél könyökkel a víz alatt az elsüllyedt csónak alá temetem a halált. A halottnak búcsúcsókot adok, és a felszínre emelem, nincs víz a tüdejében, úgyhogy fennmarad és lassanként a sziklához sodródik, az orcája még nem veszítettek el színüket.

Kateřinára nézek, és rá kell csodálkoznom, milyen nyugodt, sőt megbékült, mintha várta volna a tragédiát. A sziklán térdel, és az ujjai között a hajából kifűzött rózsaszínű pántlikát tartja. A szél emeli ki a kezéből. A halastó mögötti mozsárba viszi.

BEKE MÁRTON fordítása

* A szláv mitológiában a halál istennője. (A ford.)

„JADVIGA SA SMEJE A SMEJE...”¹

A Jadviga párnája szlovák fordításáról²

„Bor, pálinka, tinta. Legvégül meg a hörgés”

(A közép-európaiság könyve)

Závada Pál regényének története sikertörténet, nem vitás. 1999-ben megjelent (a mű további sikerét bizonyítandó) a regény szlovák fordítása is, Deák Renáta kitűnő munkája.

A „közép-európaiság”-gondolat a nyolcvanas évek regionalitás-diskurzusában jelentős szerepet játszott. Az *interkulturális dialogicitás* mint irodalmi beszédforma (valamely többnyelvű régió eltérő regisztereinek felhasználása a szövegalkotásban) nem ismeretlen a magyar irodalmi hagyományban.³

A *Jadviga párnája* szlovák változatának ünnepélyes bemutatóján szlovák és magyar írók, irodalomtörténészek kivétel nélkül a regény közép-európaiságát, illetve interkulturális jellegét hangsúlyozták. Grendel Lajos érdekes párhuzamra hívta fel a figyelmet, Závada regényét Márquez művéhez, a *Száz év magányhoz* hasonlítva: „Závada Pál regényét úgy nevezném, hogy ez a közép-európai márquezi *Száz év magány*. Nincs azzal a mitológiai közeggel körülvéve, de megvan benne a közép-európai ember sorsa, egy világ, amelynek részei vagyunk: szlovákok, magyarok, románok, szerbek, horvátok.”⁴ Grendel szerint a *Jadviga párnája* jelenleg az egyetlen regény, amely egy szűkebb regionális közösség, a magyarországi szlovákok sorsán keresztül kísérelt meg bemutatni egy sajátosan kevert, jellegzetesen közép-európai világot, melynek egyaránt részei magyarok, szlovákok, szerbek, románok. Kérdés, hogy ebből a világból lehet-e márquezi mitológiát alkotni, mindenesetre Závada regénye biztató kísérlet.⁵ Grendelhez hasonlóan a többi felszólaló is a könyv közép-európaiságát hangsúlyozta. Pavel Vilikovský szerint a *Jadviga párnája* térségünk 20. századi történetének tömör elbeszélése, gazdasági és társadalmi válságának, „a vagyoni hanyatlás, az emberi és faluközösséggel szembeni egyéni hanyatlás, illetve a stílus és a habitus megállíthatatlan hanyatlásának krónikája”.⁶ A regény hősei elkeseredetten harcolnak méltóságuk megőrzéséért. Igyekezetük, hogy a bukásban is megőrizzék a méltóságukat, Vilikovský szerint „az európai sorsnak egyfajta archetipusos vonása”.⁷

Bereck Annamária (1976) Pozsonyban született, Dunaszerdahelyen él. Egyetemi tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte magyar-angol szakon. Jelenleg tanárként dolgozik Dunaszerdahelyen, a Pécsi Tudományegyetem PhD-hallgatója.

¹ „Jadviga kacag és kacag (...), és egymáséi vagyunk.” Závada Pál: *Jadviga párnája*, Magvető, Budapest, 1997. 97. o.

² Pál Závada: *Jadvigin vankúšik*, Deák Renáta (ford.), Kalligram, Pozsony, 1999.

³ Vö.: Szirák Péter: „Regionalitás a huszadik századi magyar irodalomban”, in: *Literatura*, 413. o.

⁴ Idézi Mislaj Edit: „A közép-európaiság könyve”, in: *Új Szó*, 52., 283. sz. 10. o. (1999. 12. 8.)

⁵ Vö. Mislaj Edit, i. m.

⁶ Pavel Vilikovský: „A hanyatlás krónikája”, in: *Kalligram*, 2000/7–8. sz.

⁷ Vö. Pavel Vilikovský, i. m., 147–149. o.

Adam Bžoch hasonló párhuzamot vont: „A Závada Pál könyvébe való belemélyedés során az a veszélyes érzés keríti hatalmába az embert, hogy a regény a regény alakjaival egyetemben maga is belekerül azok megvalósíthatatlan és megértetlen vágyainak ördögi körébe, ezek az alakok nem képesek az együttélésre, nem tudják, együtt akarnak-e élni, de mégis együtt élnek (...). Az alakoknak ez az alapvetően boldogtalan élete, az introspekcióra való hajlamuk, ám ezzel egyidejűleg – Ferenczi Sándorral mondva – a pszichológiai »realitásérzék« kifejesztésére való képtelenségük, mindez a közép-európai együttélés egészen világos metonimiája, azé a Közép-Európáé, amelyben szintén képtelenek vagyunk az együttélésre, mégis együtt élünk. Ez a könyv, amelyről már nem is tudom, regény-e vagy a valóság pontos rögzítése, arról az életről szól, amit nehezen lehet életnek nevezni. Sok könyv szól a közép-európaiságról, de ez az egyik legfájdalmasabb.”⁸

„Zacsínam túto knyizsecsku“

(A fordításról)

Az interkulturális dialogicitás kitűnő példája Závada Pál regénye, melyben egy többnyelvű régió sajátosan kevert nyelvét figyelhetjük meg. Ez a regényben megelevenített tótkomlói nyelvhasználat egy zárt régióhoz kötött, mondhatni önálló nyelvet produkált, melynek identitásformáló szerepe meghatározóvá vált Tótkomlós lakói számára (legalábbis a szerző elmondása szerint).⁹

A nyelvek identitásformáló (erősítő/gyengítő/összekuszáló) szerepe a regény interpretálásának egyik érdekes szempontját nyújtja, mégis az ez idáig szép számmal megjelent tanulmányok, kritikák, recenziók a *Jadviga párnája* interlingvalitását alig-alig vagy egyáltalán nem érintik.

A mű nyelvköziségét vizsgálva a szlovák nyelv (archaizáló, magyarral kevert és magyar helyesírással írt tótkomlói szlovák nyelv) dominanciája feltűnő. Mielőtt a regény fordítási gyakorlatának bemutatására térnénk (melynek legfőbb érdekessége éppen az eredeti regényben szlovákul megjelent szövegek státusza, funkciója a célnyelvi szlovák szövegben), vizsgáljuk meg a szlovák nyelven írt szövegeknek az eredeti műben betöltött pozícióját, feltételezett jelentését, funkcióját, ezáltal kijelölve vizsgálódásunk fő irányát. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a fordító által alkalmazott eljárások, megoldások mennyiben módosították (erősítették, illetve gyengítették) a művet.

Mivel az alaptörténet kevert nyelvű közegben játszódik, így a szlovák (és a helyenkénti német) kifejezések használatának elsődleges funkciója, hogy beazonosítható földrajzi koordináták közé helyezi a történetet, emellett ebből a sajátos, kevert közegből adódó létállapotnak a közvetítésében is segít(het): egyszerre érezteti a földrajzi és kulturális összetartozás tudatát, de ugyanakkor egyfajta távolságtartását is, felvillantva a nemzeti-ségi életmód specifikumát, a kettős függés erőterében létező köztességet.

A négy főhős mindegyike (néhányikük többszörösen is) kevert nemzetiségű: Jadviga ereiben magyar, szlovák, német vér folyik, öntudatában azonban már magyar. A történet során talán az ő nyelvhasználata a legkövetkezetesebb: a szlovák nyelvet kizárólag az intim együttlétekkor, illetve családtagjainak megszólításakor használja. Nyelve inkább művelt nyelv, tájszólást nem használ, nem archaizál. Ondris nyelvhasználata összetettebb: öntuda-

⁸ Adam Bžoch: „Néhány megjegyzés Závada Pál *Jadviga párnája* című könyvéhez”, in: *Kalligram*, 7–8. sz. 151–152. o.

⁹ A szerző elmondása szerint a tótkomlóiak nem szlovákoknak, hanem komlóiaknak tartják magukat, és nem szlovákul, hanem ’komlósul’ beszélnek. In: „Zaujímajú ma predovšetkým ľudské vzťahy...” (interjú), *SME*, 1999. 12. 4. 8. o.

tában ő is inkább magyar, nyelvhasználatában azonban a szlovák domináns szerepet tölt be, bár csak bizonyos regiszterekre korlátozódik. Tájszavakat főként akkor használ, ha gazdasági témáról van szó, ha Gregorral beszél, illetve ha felidéz valamilyen beszélgetést, amely a fikció valóságában szlovák nyelven hangzott el (például: 78. o.). Misu, nevelőapja naplójának fordítója, magyarázója nyelvében és öntudatában már inkább magyar, de érezhetően – a maga sajátos módján – kötődik a komlói nyelvi tradíciókhoz, fordításában és az azokhoz fűződő kommentárjaiban érezhető egyfajta kétségbeesett identitáskeresés is. Winkler Franci, akit Misu apjának gondol, félig német, félig zsidó, nyelvében azonban már magyar.

A regény a fent említett elsődleges funkciónak meg is felel (és körülbelül az egyharmadig ezek a nyelvi lelemények üdítően is hatnak játékoságukkal), de mindez maga után vonja a kérdést, hogy az idegen nyelvi anyag vajon a történet további részében is segít-e, illetve szerves része marad-e az alaptörténetnek, melyben éppen itt – körülbelül a regény egyharmadánál – fokozódik erőteljesen a feszültség (ami azután ettől a szakasztól kezdve fokozatosan csökken, tumpul, ahogy arra Angyalosi Gergely is rámutat vonatkozó tanulmányában),¹⁰ vagy pedig megmarad az elsődleges információs szinten.

Véleményünk szerint a történet további részében ezt az információs szintet nem nagyon haladja meg, kissé sarkítva úgy is fogalmazhatnánk, hogy az idegen nyelvű betétek nélkül is ugyanazt az alaptörténetet kapnánk, vagyis nem tesz hozzá a történetekhez olyan többletet, ami miatt (vagy aminek hiánya miatt) az esetleg másként alakult volna, tehát ami az események lefolyásának irányát bármilyen módon befolyásolta volna. Ugyanez elmondható a történelmi háttérről vagy a szociográfiai hitelességű gazdasági és néprajzi betétekről, melyek gyakran idegen testként ékelődnek a szövegbe, sőt helyenként – ismét kissé sarkítottan fogalmazva – egyenesen terhelik a befogadást. Misu kommentárjai néhol még fokozzák is ezt a terhelést (nem is tartalmi szempontból, hisz megjegyzéseire megvilágító jellegük miatt nagyon is szükségünk van, hanem inkább nyelvi-stilisztikai szinten), s ebben nagy szerepe van a számunkra kissé következtetlenné tűnő nyelvhasználatának, mely néhol feltűnően „művi módon – indokolatlanul – rontott nyelv”, s melyre helyenként a kissé erőltetett, „sznob”¹¹ nyelvi magatartás jellemző.

Mivel az eddig felvetett problémák idegen (szlovák) nyelvi-stilisztikai jellegűek, a velük kapcsolatban felvetett kérdések megválaszolására és a felvetések esetleges igazolására/cáfolására mi sem nyújthatna jobb alapot, mint a regény fordításának vizsgálata, mely esetünkben főként azért lehet érdekes, mert a célnyelv (szlovák) itt megegyezik a forrásnyelvben használt idegen nyelvi anyaggal.

A regény szlovák átültetése *Jadvigín vankúszik* címmel jelent meg. A fordítást egyöntetű elismerés fogadta, több kritikusi vélemény szerint is eredeti, szlovák nyelven megírt műnek hat.

A fordítás, vagyis a fordítói leleményesség és módszerek bemutatásában maga a szerző, Závada Pál van segítségünkre, akinek nagy szerepe volt a fordítás folyamatában (noha saját bevallása szerint inkább érti a szlovákot, mint beszéli), és akit (ezen esetben minket is) a munkafolyamat olyan egyedi fázisai érdekeltek, „melyek egyéb átültetések esetében talán szokatlanok, vagy ritkák”.¹²

A szerző szerint ezek a szokatlan munkafázisok a „regény nyitottságát a fordítás révén az eredetinél szélesebbre tárják”.¹³ A továbbiakban ezeket a munkafázisokat mutatjuk be, a szerző dokumentációját követve.

¹⁰ Angyalosi Gergely: „Egy regényforma hattyúdala”, in: *Kritikus határmezsgyén*, Csokonai Kiadó, 1999. 195. o.

¹¹ Erdélyi L. Margit: „Értékalakzatok az epikai műben. Závada Pál regényének vizsgálata”, in: *Szörös Kő*, 2000. 5. évf., 3. sz. 77. o.

¹² Závada Pál: „Ahogy Deák Renáta fordít. Egy szerző jegyzetei – a fordító lábjegyzeteivel”, in: *Kalligram*, 2000. 11. sz., 91. o.

¹³ Uo., 91. o.

(*Nyelvi inverz*)

Szlovák nyelvű fordításról lévén szó az első kérdés, ami rögtön eszünkbe ötlük a regény kapcsán, nyilvánvalóan az, hogy vajon mi lesz az eredeti műben szlovákul megjelent szavakkal, kifejezésekkel, mondatokkal vagy mondattörésekkel. A fordító ezeket változtatlanul hagyta, hisz az egyedi szóhasználat és a századelőn használatos dél-alföldi helyesírás esetünkben úgyis megkülönböztető jelzéssel bír, idegenszerűségükkel kiütöknöznek a szlovák kontextusból.

Az eredeti mű interlingvalitása így intertextualitássá transzformálódott, s ezzel az egyik központi figura, Misu státusza is megváltozott. Szerepe bővült és annyiban módosult is, hogy eligazításai most a szlovák olvasónak szólnak. Ez több változtatást is vont maga után:

a) El kellett hagyni Misu fordításait – a széljegyzetek eredetiben fordított anyaga funkcióját veszítette.

b) Misunak meg kell magyaráznia a sajátos helyesírás miéért. Ezt már a könyv legelső mondatának lábjegyzetében megteszi. A magyar eredetiben a lábjegyzet csak ennyi: „Elkezdtem ezt a könyvecskét.” A fordításban ez így bővült (természetesen szlovákul): „Hát evvel a mondattal kezdődik. Ami így van írva, ilyen, mifelénk szokásos szlovákul, és tetejében magyar betűkkel. Mert hiszen aztán magyarul íródik tovább, csak néha vannak tót kiszólások belekeverve.”¹⁵

c) Mivel a magyarban nincsenek nemek, ezért Ona és Moja sincsen, Misunak más-képp kell közvetítenie, ha a szlovák olvasónak szól, mint ha magyaroknak (például: 78. o.).

d) Misunak az alföldi archaikus tájnyelvhez, illetve az irodalmi szlovák nyelvhez való viszonyát is jeleznie kell a szlovák olvasó számára.

„O jazyku ešte že:”¹⁶

(*A tótkomlói szlovák nyelv*)

Mint már hangsúlyoztuk, a komlóiak szlovák nyelve nemcsak archaizáló, de jellegzetesen kevert is. És nem csupán ma ilyen – mutat rá az író –, hanem már a századelőn egy sajátos nyelvi inverz formájában létezett (például: „napszámosi nye használujú szecska-vágov”). A fordító szerint a szlovák kontextus az eredetinel többet is elbír, például amikor Ondris a gazdálkodásról beszél, hiszen ez az a terület, amely a komlói kifejezéseket a legkézenfekvőbben kínálja. Az se baj, ha az eredetiben ezek a kifejezések semlegetesen hatnak, hiszen elkomlósiasításukkal¹⁷ könnyebben elérhető a regényben egyébként mindvégig jelenlévő nyelvi többszólamúság (lásd a gazdálkodással, háztartással kapcsolatos feljegyzéseket, vagy amikor Ondris Gregorral, az öreg béressel beszél). Így a szlovák verzióban is fordulnak elő magyar szavak és mondatok, persze csak olyanok, melyek a szlovák–magyar együttélés termékei a Dél-Alföldön. Ondris esetében, aki „nagyon is szeret néha szépen kifejezni”, ezek használata a stílus gazdagítására való törekvésként is

¹⁴ Závada Pál: *Jadviga párnája*, id. kiad., 127. o.

¹⁵ Pál Závada: *Jadvigin vankúšik*, id. kiad., 7. o.

¹⁶ Uo. 229. o. (Az eredetiben: „Nyelvről még hogy:” 220. o.)

¹⁷ A fordító Tótkomlósón tett tanulmányútjai során fedezett fel olyan jellegzetesen tótkomlói kifejezéseket, melyek szerinte illenének a szövegbe, alakított rajtuk a komlói helyesírási szabályok szerint, és a szerző beleegyezésével belekerültek a regény szlovák változatába.

értelmezhető. Misu esetében már nem beszélhetünk szándékosságról, ő az, aki legkevésbé bírja a nyelvet, az ő személyéről árul el a legtöbbet az általa használt nyelvezet. Így az ő esetében a fordító az alulstilizálással csinján bánt, és olyan megoldást keresett, mely a szlovák olvasóknak is elfogadható:¹⁸ hagyta Misut ügyetlenül stilizálni, szövegébe magyar kiszólásokat vegyített, melyek Misu alakjához nagyon is illettek,¹⁹ például: „lebo nadon is”, „a perse samozrejme”, „na hisen ”.²⁰

További Misu-féle kommentárokat igényeltek az olyan kifejezések, mint például: kisbirtokos, Ipartestület stb. Ezek a szavak a főszövegben megmaradtak, így azok is Misu magyarázatát kívánták. Ahogy a szerző is rámutat, a fentebb említett kifejezések esetében nem is az a legfontosabb, hogy szlovák verzióba is magyarul kerültek át, ennél sokkal érdekesebb, hogy tájnyelvi kontextusban szerepelnek, egy adott, helyi nyelvhasználathoz van köztük.

Misu szerepe a tájnyelvi szavak magyarázatakor is fontossá válik. A szövegben a magyaros megoldásokon kívül (például: „na velykých laposiach”) a naplóírók olyan szavakat is használnak, melyek tájszó-jellegük miatt már nem szerves részei a mai irodalmi szlovák nyelvnek, így azok is Misu magyarázataira szorulnak.

A szlovák fordításkötetben – az eredetitől eltérően, ahol két markánsan különböző nyelv (a szlovák és a magyar) konfrontálódik – egy nyelv változatai (irodalmi nyelv, tájnyelv, nyelvjárási sajátosságok, dialektus, szociolektus) egymással szembesülve erősebb belső feszültséget képesek teremteni.

Závada Pál szerint a szlovák változat nagyon fontos adaléka az az ódon nyelvezet, amelyen az alföldi szlovák evangélikus papok az istentiszteleteket celebrálták (s amelyen a Tranostius-féle zoltárfordítások és más liturgikus szövegek, imák íródtak). A magyar változatban Misu lefordítja az öreg ház gerendáján lévő feliratot, amely eredetileg ezen az ódon nyelven íródott. Itt csak Misu fordításával találkozunk.²¹ A szlovák átültetésben viszont a fordító visszanyúlt az eredeti, gyűjtött gerendavésethez, amely nem tisztán szlovák nyelvű mondat (mint ahogy azt Misu gondolja). A fordító ezzel az ötletével, hogy Bacovszky tiszteletest ezen az archaikus nyelven szólaltatja meg, a szerző szerint olyan csavart komponált bele a regénybe, ami által a szlovák változat feltétlenül erősebb lett az eredetinel. A tisztelendő, miközben a falu elitjét szlovák öntudatának feltámasztására biztatja, kralici, csehre hajazó nyelvjárást használ. Ondris az eredetiben magyarul adja vissza a gyűléseken hallottakat, amelyek a fikció valóságában nem magyarul hangzottak el. A szlovák változatban viszont a papot úgy idézheti, ahogy az valójában beszélt: ez pedig nem szlovák nyelv volt, hanem csehes kralici. Így az eredetileg is ironikus helyzetet a szlovák fordítás még kíméletlenebb szatírává élesítette azzal, hogy a tisztelendő kralici cseh nyelven buzdítja a tótkomlósi szlovákságot. Závada Pál elmondása szerint a szerzői szándék ilyen megerősítése csak a szlovák változatban valósulhatott meg.²²

¹⁸ A fordító felhívja a figyelmet arra, hogy amíg a nyelvromlásnak mint stílusjegynek a magyar irodalomban gazdag hagyománya van, az alulstilizálás elfogadott írói módszer, addig a szlovák irodalomban ennek nincsenek hagyományai: a szlovák olvasó számára ez a rontott nyelv felesleges teher lett volna.

¹⁹ Vö. Závada Pál: „Ahogy Deák Renáta fordít”, i. m., 96–97. o.

²⁰ Pál Závada: *Jadvigin vankúšik*, id. kiad., 228–229. o.

²¹ Závada Pál: *Jadviga párnája*, id. kiad., 196. o.

²² Vö.: Závada Pál: „Ahogy Deák Renáta fordít”, i. m., 100. o.

„Jóságos Istenkém! Hát miféle egy gyerek ez?”²³
„(...) mint ez a Hermész: Én is hírnök vagyok”²⁴

Ahogy az eredeti műben, úgy Jadviga és Ondris nyelve a szlovák fordításban is végig következetesen, mérsékeltén és finoman differenciált, stílusuk, nyelvhasználatuk markánsan jellemzi személyüket, szorosan tapad figurájukhoz, és talán ezért is képtelenek az egymással való kommunikációra, külön nyelvi világaik vagy taszítják, vagy vonzzák egymást.

Misu szerepe a szlovák változatban a fordításról inkább a kommentálásra szűkül, azonban – ahogy Tőzsér Árpád is rámutat a fordítást méltató recenziójában – nagyobb teret kap személyiségének kibontakoztatására. Misu esetében az eredeti műben a stilizáltság fokát kicsit túlzottnak érezzük, nagyon erőteljesen Misu nyelvezetére irányítja a figyelmet annak személyisége, illetve mondanivalója helyett. A fordító Misu esetében a stilizáltságot mérsékelté, így inkább figyelhetünk arra, hogy ez a tötkomlósi Hermész mit mond, és nem arra, hogyan mondja. Kis túlzással úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg a szülők esetében a stílus és a nyelvhasználat láttatni enged, addig Misu esetében személye bizonyos fokig takarásban marad.

Ismét Tőzsér Árpád véleményéhez csatlakozva elmondhatjuk, hogy a fordításban kieszközölt módosítások révén „Misu szerepe letisztult, másrészt fontosságában megnőtt. És hogy mindez feltétlenül a mű javára szolgált.”²⁵ Ha a szlovák változat eredeti, szlovák nyelven megírt műnek hat, akkor nem pusztán egy fordítás, hanem az eredetivel feltétlenül egyenértékű, sőt ahogy azt a szerző, Závada Pál is elismeri: „feszültségére nézve az eredetnél is erősebb.”²⁶

²³ Závada Pál: *Jadviga párnája*, id. kiad., 419. o.

²⁴ Uo. 278. o.

²⁵ Tőzsér Árpád: „Jadviga vánkosa. Závada Pál *Jadviga párnája* című regényének szlovák fordításáról”, in: *Irodalmi Szemle*, 2000. 1–2. sz. 129. o.

²⁶ Závada Pál: „Ahogy Deák Renáta fordít”, i. m., 101. o.